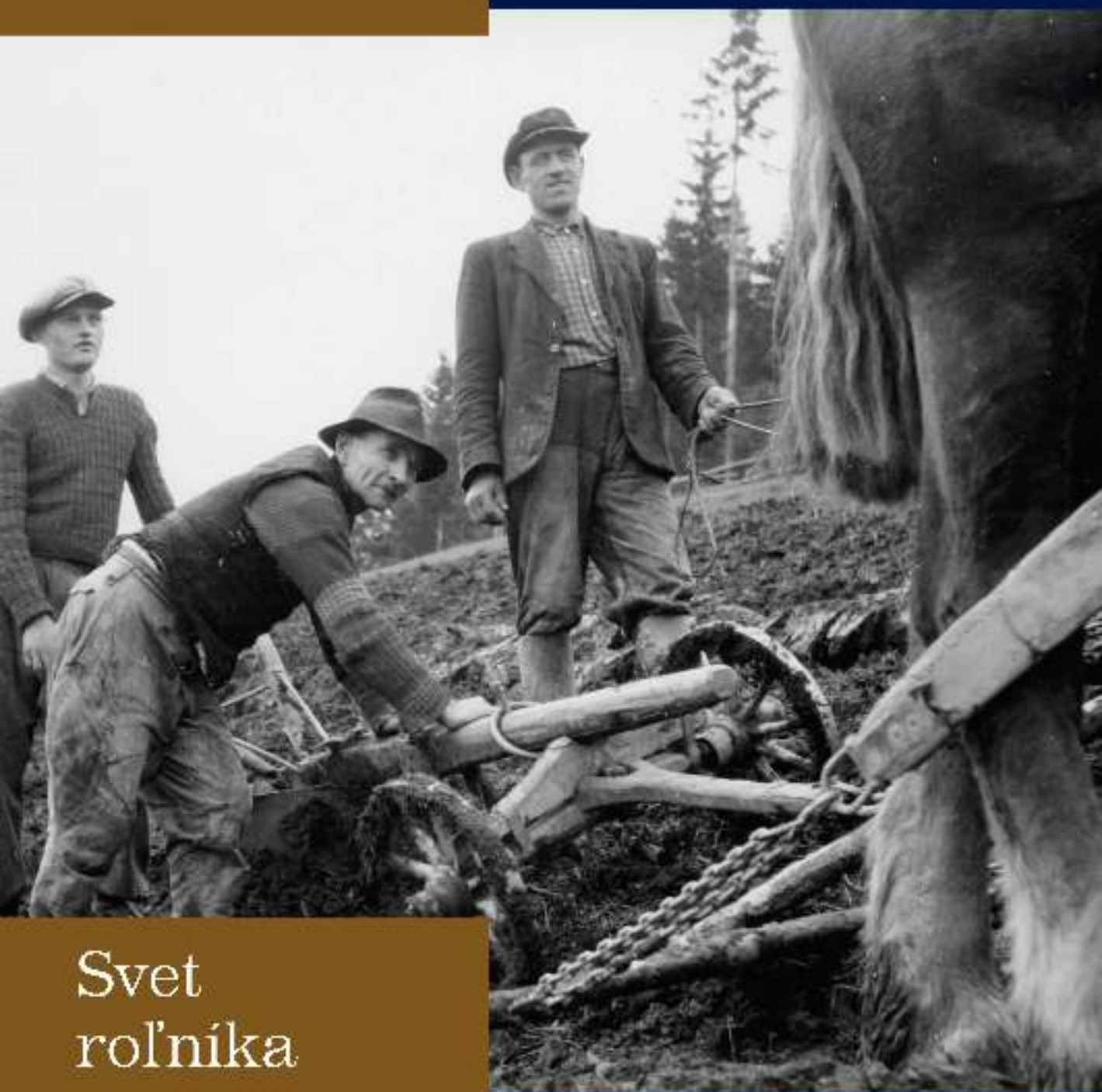

Peter Slavkovský

Svet roľníka

Agrárna kultúra
Slovenska ako predmet
etnografického výskumu

Peter Slavkovský

Svet roľníka

Agrárna kultúra Slovenska
ako predmet etnografického výskumu

VEDA

vydavateľstvo

Slovenskej akadémie vied

Bratislava 2011

Slovenská akadémia vied
Ústav etnológie

Recenzenti: Mgr. Katarína Nováková, PhD.
PhDr. Miroslav Válka, PhD.

Etnologické štúdie 17

Táto publikácia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0086/11
*„Dejiny etnológie na Slovensku v druhej polovici 20. storočia:
kontinuity a diskontinuity v bádani“.*

Zdroje obrazového materiálu: Archív digitalizovaných
negatívov Ústavu etnológie SAV, podporený Agentúrou
APVV, projekt č. 0530-06; Fotoarchív Slovenského
národného múzea v Martine

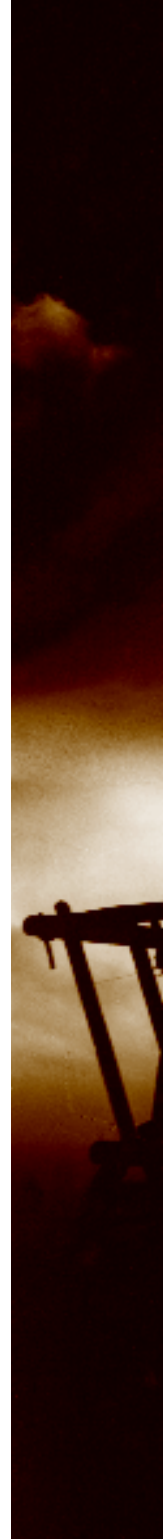
Výber a digitalizovanie negatívov: Mgr. Dušan Ratica, CSc.

© PhDr. Peter Slavkovský, DrSc., Ústav etnológie SAV, 2011
© VEDA, vydavateľstvo SAV, 2011

Zodpovedný redaktor Emil Borčín
Grafická úprava a zalomenie Jana Sapáková

Prvé vydanie. Vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo
Slovenskej akadémie vied, v Bratislava roku 2011 ako svoju
3 889. publikáciu. Rozsah 6,22 AH

ISBN 978-80-224-1205-6

Obsah

Úvod	9
Začiatky vedeckého záujmu o poľnohospodárstvo - od fyziokratizmu k romantizmu	17
Od romantizmu k historickému materializmu. Agrárna kultúra - súčasť kultúrneho dedičstva	39
Kolektívizácia poľnohospodárstva - diskontinuita vo vývine agrárnej kultúry i v metódach jej skúmania. Etnologická a muzeologická reflexia prvého obdobia kolektívizácie	57
Záver	75
Prílohy	83
Literatúra	124
Peasant's World	130

Úvod

Poslaním tohto kompendia o historickom vývine etnografického záujmu o prácu roľníka, o jeho agrárnu kultúru, je nielen poukázať na samotný predmet vedeckého záujmu, ale predovšetkým na dobové kultúrnohistorické kontexty, ktoré ho podmieňovali. Myslím tým obdobie fyziokratizmu a merkantilizmu, romantické názory časti príslušníkov súvekej inteligencie v 19. storočí a ich oponentov s racionálnym prístupom k otázke pomoci roľníkovi a jeho rodine až po diskontinuitu, ktorú v druhej polovici 20. storočia priniesla kolektivizácia poľnohospodárstva, a jej reflexiu súvekou metodológiou vedeckého poznania – historickým materializmom. Práca vychádza z poznatkov mnohých autorov, ktorí sa priamo alebo okrajovo zaoberali týmito otázkami. Vnímavý čitateľ nájde v ich publikáciách, tak ako sú uvedené v zozname použitej literatúry, aj odkazy na ďalšie pramene a fakty, ktoré môžu jeho poznanie ešte viac prehĺbiť. Na ne som sa snažil nadviazať výsledkami svojho výskumu a pripraviť čitateľovi ucelenú informáciu o tejto problematike.

Korene agrárnej kultúry na našom území siahajú do neolitu. Spolu s vplyvom rímskej provinciálnej kultúry a kresťanstvom tvorili základné piliere kultúrnej identity Slovenska. Dnes si možno ani neuvedomujeme, že sme svedkami završovania historického procesu, ktorý sa na tomto území začal v období včasného feudalizmu, keď dedina a roľnícky spôsob života jej obyvateľov nadobúdali svoje charakteristické znaky a v priebehu ďalších storočí sa vyhranili do mnohých regionálnych podôb.

Spôsob adaptácie na prírodné prostredie a získavanie potravy boli každodennou tvorivou aktivitou roľníka. Ňou získaval nielen potrebné biologické hodnoty, ale naplňal aj svoju kultúrnu identitu, vyplývajúcu z jeho spôsobu života, súčasne však bola aj mierou kultúrnej vyspelosti v humanizácii prírodného prostredia. Materiálne, sociálne i duchovné prejavy kultúry, vzťah k prírode, usporiadanie rodiny i spoločenstva, hodnotové orientácie – to všetko bolo na Slovensku v minulosti výrazne ovplyvnené roľníckym základom života. Závislosť roľníka a jeho rodiny od poľnohospodárskej produkcie prestúpila aj ich duchovný život a prejavila sa v bohatom agrárnom kulte našich predkov. Všestrannosť roľníckej kultúry jej zaručovala dlhú historickú existenciu na širokom európskom teritóriu, a Slovensko so svojim roľníckym stavom bolo jeho súčasťou.

Podmienky hospodárskeho vývinu Slovenska v období centralizovanej monarchie a nástupu kapitalistických výrobných vzťahov

boli už na začiatku ovplyvnené zložitým zbavovaním sa feudálnych prežitkov vo výrobných vzťahoch vtedajšieho poľnohospodárstva. Malé výmery obhospodarovanej pôdy, zaostalé, tradičné výrobné prostriedky, konkurencia veľkostatkov, nedostatok finančných prostriedkov a nerozvinutý vnútorný trh znamenali pauperizáciu slovenských roľníkov, vytvorenie masy bezzemkov a želiarov, sezónnu i trvalú migráciu za prácou (Hapák - Mésároš, 1992 : 111 - 141).

Nevyhnutným predpokladom zavádzania kapitalistických foriem hospodárenia bolo oddelovanie bezprostredných výrobcov od pôdy a jej koncentrácia v rukách veľkostatkárov. Rast námezdnych pracovných síl sa stal v tom čase jedným z hlavných ukazovateľov nových výrobných vzťahov. Dovtedajšie feudálne naturálne hospodárstvo sa postupne nahrádzalo tovarovo-peňažnými vzťahmi. Ich zavádzanie v Uhorsku urýchlila aj priemyselná revolúcia, ktorá zvyšovala dopyt po agrárnych produktoch v Európe. Je zaujímavé, že v 60. rokoch 19. storočia si Uhorsko agrárnym exportom vydobylo predikát obilnice Európy. Ďalším, pre Slovensko podstatným, znakom rozvíjajúceho sa kapitalizmu v Uhorsku bola likvidácia feudálnej homogénosti výrobných pomerov jednotlivých oblastí krajiny a úrovne agrárnej kultúry medzi roľníckymi hospodárstvami a väčšinou veľkostatkov. Rozdiel medzi jednotlivými oblasťami vzrástol do takej miery, že z pohľadu poľnohospodárstva je v tomto období ťažko charakterizovať Slovensko ako jeden sociálno-ekonomický celok (Holec, 1991 : 39 - 44, Slavkovský, 1990 : 18).

Rozdiely medzi produkčnými zónami, predovšetkým na juhozápadnom Slovensku, a jeho horskými oblasťami, priniesli svoje sociálne dôsledky. Tie sa prejavili nielen v štruktúre držby poľnohospodárskej pôdy, ale aj v úrovni agrárnej kultúry. Zlé pôdno-klimatické podmienky, nedostatok potrebného kapitálu a iných mimoroľníckych zamestnaní konzervovali nielen neproduktívnu, nízku úroveň agrárnej kultúry, ale aj celého spôsobu života roľníckych rodín v týchto regiónoch.

Roľnícka rodina bola vtedy tým základným sociálnym priestorom, v ktorom sa formovali tak schémy riešenia jej záujmov, ako aj individuálnych problémov jej členov. Základom pritom bolo hľadanie rovnováhy vo vnútri rodiny a jej vzťahu k širšiemu spoločenstvu obce. Rodina a spoločenstvo obce tvorili akýsi filter, ktorý jednotlivca lokalizoval, oddeľoval žiaduce vplyvy od nežiaducich. Predpokladom fungovania tejto schémy bolo vedomie, resp. uvedomenie si jednotlivca, jeho ochota či potreba sociálne sa podriadit.

Tak sa postupne presadzovalo vedomie štandardu pri riešení problémov materiálneho i sociálneho charakteru, ktoré dostalo v rodine aj inštitucionálne vyjadrenie v statusoch a rolách jej jednotlivých členov. Spôsob života smeroval predovšetkým k uchovaniu a rozvíjaniu rodiny a hospodárstva.

Tento sociálno-hospodársky mechanizmus mohol fungovať len vtedy, ak rodina dokázala dostatočne saturovať svoje základné životné potreby. Na plnenie takýchto sociálno-ekonomických predpokladov bola uspôsobená i organizácia rodinného života. V nej sa vyprofilovali úlohy a postavenie jednotlivých členov, ktoré sa v podstate brali ako normy, vstevované už pri výchove detí. To sa prejavilo aj v medzigeneračnom odovzdávaní kultúrnych hodnôt a z nich vyplývajúcich životných stratégií, lebo tradičné roľnícke spoločenstvo realizovalo svoje predstavy vždy v konkrétnej sociálnej situácii. Princípy, ktoré sa v tejto súvislosti vstevovali deťom, a ktoré vyznávali aj dospelí, boli vlastne prejavom akejsi „roľníckej ideológie“ – t. j. súboru sformulovaných predstáv o usporiadaní spoločnosti. V tejto súvislosti sa zvykne zdôrazňovať nízky stupeň medzigeneračných rozdielov v dôsledku celkového, málo dynamickeho zavádzania inovácií do ich každodennej kultúry a veľký podiel najstaršej generácie na výchove detí, ktorý ešte viac petrifikoval existujúce, resp. dožívajúce kultúrne hodnoty.

Záväzný cyklus denných i ročných poľnohospodárskych prác vnášal do rodinného života rozmer „času“, v ktorom sa súčasnosť naplňovala vlastne opakovaním minulého. Kultúrne tradície boli prostriedkom, ktorý pri danej úrovni agrárnej kultúry (polyfunkčnosť, nízka mechanizácia, malé výmery obhospodarovanej pôdy, snaha po hospodárskej sebestačnosti) zabezpečoval nerušený chod nielen hospodárskych, ale aj sociálnych činností. Práca s pôdou a dobytkom bola samozrejmosťou, ktorú generácie obyvateľov slovenského vidieka prijímali ako podstatu života a spôsob svojej sebarealizácie. Roľnícke zamestnanie otca sa stalo cieľom snažení i jeho syna. Agrárna kultúra bola základom spôsobu života a kultúry pospolitosti, pre ktorú bola minulosť – múdrosť otcov – žriedlom poznania, istoty a sebavedomia. „Roľnícky čas“ ich nútil, aby mali vlastnú minulosť ustavične na pamäti, aby z nej vychádzali a opierali sa o ňu v každodennom počinaní. Dokonca aj vo svojich predstavách o budúcnosti. Odovzdať krajinu, hospodárstvo ďalšej generácii v stave, ktorý zaručoval i jej prežitie, bola samozrejmosť vyplývajúca z koexistencie minulého so súčasným a budúcim. Rodi-

nu roľníka tak vytvárala vzájomná súčinnosť sociálnych rolí jej členov, podmienená organizáciou hospodárskeho života, deľbou práce a činností, ktoré zodpovedali tradičným normám rodiny a boli predpokladom dosahovania jej záujmových spoločných cieľov.

To bol stav tradičnej roľníckej civilizácie na území Slovenska, úrovne jej materiálnej kultúry a sociálneho vývinu, o ktorú sa začala zaujímať súveká veda. Do tohto sveta urobili sondu aj príslušníci iných vedných odborov – historici, sociológovia, národohospodári, takisto realistickí spisovatelia, umelecká výpoveď ktorých bola postavená na autopsii. Ako však vo svojej štúdii *Poľnohospodárstvo na Slovensku ako predmet etnografického výskumu* uvádza J. Podolák, kritéria agrárnej etnografie sa pri skúmaní poľnohospodárstva začali v slovenskej vede naplno uplatňovať až vtedy, keď sa tradičné spôsoby hospodárenia začali chápať ako súčasť spôsobu života a kultúry vidieckeho obyvateľstva (Podolák, 1989 : 18).

Vytvorenie špeciálneho vedného odvetvia – agrárnej etnografie (agroetnografie), ktoré sa zaoberalo problematikou roľníka a jeho práce ako základného predpokladu vývinu tradičnej roľníckej civilizácie na našom území, môžeme na Slovensku datovať až do druhej polovice 20. storočia. Záujem o tieto otázky však možno v slovenskej vede vystopovať už vo vedeckých prácach z 18. storočia, ktoré tvoria významnú poznatkovú bázu na historickú komparáciu tejto problematiky.

Vývin kultúry v čase tvorí kultúrnu históriu. Aj keď spôsob života vidieckych spoločenstiev Slovenska prejavoval v minulosti veľkú stabilitu, predsa je to – ako napokon každá kultúra – dynamický systém, ktorý odzrkadľuje tak vnútorné tendencie svojho nositeľa, ako aj vonkajšie podnety, ktorým sa musí – ak chce prežiť – prispôbiť. A práve kvalitatívne zmeny vonkajších podmienok spôsobu života na Slovensku vyvolali diskontinuitu, prejavujúcu sa aj v hodnote medzigeneračných vzťahov.

Vedné disciplíny skúmajúce v minulosti vidiecke spoločenstvá na Slovensku sa vo svojej poznávacej činnosti sústredili najmä na prírodné, historické, regionálno-etnické, ekonomicko-sociálne a technologické súvislosti vývinu materiálnej a sociálnej kultúry obyvateľov Slovenska. Priama politická kauzalita tohto procesu ostávala, často z pochopiteľných dôvodov, na periférii ich záujmu. Je však evidentné, že so stupňom civilizačného vývinu silnie aj vplyv politických rozhodnutí na vývin poľnohospodárstva i na myslenie a správanie sa ľudí spätých s poľnohospodárskou prvo-

výrobou, lebo štát (jeho politické a mocenské elity) majú tendenciu sociálny priestor zjednocovať a fungovanie jeho polí regulovať. Táto tendencia dosiahla na slovenskom vidieku svoj vrchol práve v druhej polovici 20. storočia a mala významný dosah na formovanie životných stratégií jednotlivcov i celých generácií spätých na Slovensku s poľnohospodárskou prvovýrobou.

Prvá polovica 20. storočia bola završením kontinuálneho vývinu agrárnej kultúry i jej zodpovedajúcemu sociálnemu ekvivalentu – roľníckej rodiny a usporiadania spoločenstva obce. Spoločenské a politické zmeny po roku 1948 znamenali významnú diskontinuitu vo vývine agrárnej kultúry i v spôsobe života vidieckeho obyvateľstva.

Nepochopenie družstevnej myšlienky a zideologizovanie hospodárskych otázok vidieka sa vtedy svojimi dôsledkami podpísali aj na formovaní životných stratégií jednotlivých generácií. Slovenská etnografia a muzeológia sa v tom čase (už ako profesionálne vedné disciplíny) dostali do zložitej gnozeologickej situácie, lebo na objednávku súvekých politických elít mali tento sociálne veľmi štruktúrovaný proces z metodologického pohľadu historického materializmu vedecky zachytiť a interpretovať.

Vedecká analýza priebehu socialistickej kolektivizácie poľnohospodárstva na Slovensku má veľký poznávací význam pre štúdium celého komplexu javov spôsobu života a kultúry slovenského vidieka v období od roku 1948 do roku 1989. *„Výstavbu socializmu na dedine a formovanie triedy družstevných roľníkov možno rozdeliť na dve základné etapy. Prvá z nich prebiehala v rokoch 1949 až 1959 a možno ju pokladať za etapu sformovania družstevných roľníkov, v ktorej družstevné roľníctvo nadobudlo rozhodujúce črty triedy v tom zmysle, ako ich charakterizovali klasici marxizmu leninizmu. Druhú etapu, obdobie po roku 1960, charakterizujú procesy ďalšieho formovania a upevňovania socialistickeho charakteru triedy družstevných roľníkov, teda už hlboké kvalitatívne zmeny vo vnútri triedy, najmä subjektívne črty, ktoré charakterizujú triedne vedomie, a preto táto etapa má dlhodobejší charakter“* (Bauch, 1984 : 19). Takto videli priebeh kolektivizácie poľnohospodárstva na Slovensku niektorí sociológovia v 80. rokoch 20. storočia.

Etnológovia boli v tom istom čase vo svojich vyjadreniach trochu opatrnejší. Kolektivizáciu poľnohospodárstva chápali ako kvalitatívny spoločensko-politický akt, ktorý nepriniesol len zmeny v obsahu roľníckej práce, ale začal formovať aj nový spoločensko-

-profesionálny systém, novú hierarchiu hodnôt i nové vzory spoločenského správania. Popri zmenách v materiálnej kultúre nastali vplyvom kolektívizácie a industrializácie Slovenska aj zmeny v duchovnej a sociálnej kultúre. Bolo to zložité obdobie, v ktorom sa búrali staré princípy bez toho, aby existovali nové. Tie sa vytvárali postupne, často v tvrdom konflikte hodnôt. Preto možno v tomto prechodnom období, v období prestavby celého systému hodnotových orientácií a postojov, popri pozitívnych javoch zaregistrovať aj javy protirečivé alebo negatívne (Pranda, 1978, 1979, 1983, 1984, Slavkovský, 1985, 1986).

Od 18. storočia až po päťdesiate roky 20. storočia, ako sa menili historické a sociálno-hospodárske podmienky spôsobu života a kultúry roľníkov na území Slovenska, sa menili aj dôvody, názory a metódy odborných prístupov ich štúdiá. Agrárna etnografia nemohla vzniknúť skôr ako problémy, ktorými sa zaoberá. Táto publikácia je prehľadom vývinu vedeckého záujmu o problematiku agrárnej kultúry Slovenska, jej materiálnych a sociálnych kontextov. Nechce byť len súpisom vedeckých osobností a ich prác, ale aj výziev a limitov, ktoré im spoločenská situácia na Slovensku v sledovanom historickom období vytvorila.

Začiatky

vedeckého záujmu o poľnohospodárstvo
- od fyziokratizmu k romantizmu

Jedným z možných gnozeologických postupov pri štúdiu dejín je analýza „sociálnych vln“, ako ju vo svojich prácach prezentovali Alvin a Heidi Tofflerovci (Toffler - Tofflerová, 1996). Na históriu pozerajú ako na striedanie jednotlivých civilizačných vln, pričom sa nesusťreďujú ani tak na ich kontinuitu, ako skôr na diskontinuitu, ktorú historický vývoj vnášal do ľudskej civilizácie. Ak použijeme ich terminológiu, potom „*prvá vlna*“ - agrárna revolúcia - bola prvým prevratným bodom v civilizačnom vývoji ľudstva. Priemyselná revolúcia, ktorá sa v Európe začala v 17. storočí, predznamenal jej industriálne obdobie. Ak „*prvú vlnu*“ symbolizovala motyka a datuje sa niekedy okolo roku 8000 pred našim letopočtom, „*druhú vlnu*“ už predstavuje manufaktúra. V západnej Európe sa začala presadzovať v období rokov 1650 - 1750 (Toffler - Tofflerová, 1996 : 22 - 23). V tom čase sa postupne mení i obraz rodiny. Jej viacgeneračný roľnícky charakter, zodpovedajúci organizácii hospodárskeho života, delbe práce a činnosti, ktoré zodpovedali tradičným normám a boli predpokladom dosahovania jej záujmových spoločných cieľov, ustúpil nukleárnej rodine, typickej pre priemyselnú spoločnosť. Druhá civilizačná vlna prevrat vniesla do dovtedajšieho poľnohospodárstva prevratné zmeny. Bol to začiatok súvislého pokroku, ktorý znamenal novú regionalizáciu Európy. V tomto procese úroveň uhorského - teda aj slovenského - poľnohospodárstva zaostávala za západoeurópskym vývinom. To sa na Slovensku ešte aj v prvej polovici 20. storočia premietlo do štruktúry vlastníctva pôdneho fondu i spôsobov a techník hospodárenia.

Starý kultúrny základ, smerujúci k zabezpečeniu prosperity roľníckej rodiny, nájdeme vo všetkých tradičných európskych roľníckych spoločenstvách. Patrí to k ich kultúrnemu dedičstvu. V sociálno-hospodárskych podmienkach agrárnej spoločnosti bola tradičná roľnícka kultúra na Slovensku ešte začiatkom 20. storočia optimálnym využitím človeka, pôdy, dobytka i poľnohospodárskeho náradia a tvorila harmonické spojenie práce, spotreby a skúseností. Bol to svet, v ktorom sa skutočnosť hodnotila podľa toho, či sa vzdalovala od vecí naplánovaných na zajtra, pričom hlavným predpokladom dosahovania stanovených cieľov bola jednota budovaná na lojalite voči úlohám, ktoré stáli pred človekom (Bauman, 2002: 9; Slavkovský, 2008). Týmto spôsobom si jednotlivé generácie tradičnej roľníckej rodiny vytvorili, povedané slovami P. Bourdieua, svoj vlastný *habitus* ako výsledok ich spoločenskej pozície v sociálnom priestore (Bourdieu, 1998). Spôsob života smeroval predovšetkým k zachovaniu rodiny a roz-

víjaniu hospodárstva. Hybnou silou „*druhej vlny*“, ako ju poznáme v krajinách západnej Európy, bola – naopak – manufaktúrna, neskôr továrenská výroba. V živote ľudí zmenila veľa technologických, sociálnych i kultúrnych prvkov.

V 18. a 19. storočí sa poľnohospodárstvo západnej Európy začalo spolu s demografickým rastom a následným rozvojom miest prudko rozvíjať. Prejavilo sa to novými osevnými postupmi, zdokonaľovaním poľnohospodárskych technológií a zúšľachtovaním chovu hospodárskych zvierat. Tieto zmeny, ktorých pôvod bol v Holandsku a Anglicku, mali veľký ohlas i v ostatných častiach Európy. Odborná literatúra toto obdobie označovala ako „*poľnohospodársku revolúciu*“, aj keď „*poľnohospodárska evolúcia*“ by podľa historikov bola náležitejším termínom, lebo poľnohospodárstvo nedosahovalo taký rozvoj ako priemysel, ktorý napredovalo v intenciách súvekeho merkantilizmu (Holec, 1991 : 10).

Na vidiek postupne prenikali nové poľnohospodárske stroje, pôdu začali namiesto poddaných obrábať poľnohospodárski robotníci, čím sa zvýšila efektívnosť agrárnej produkcie. To sa prejavilo aj znížením počtu potrebných pracovníkov v poľnohospodárstve. Nadprodukt i voľné pracovné sily vyprodukované vtedajším poľnohospodárstvom vytvárali kapitál, ktorý bolo možné následne uplatniť v priemysle a doprave (Dejiny Európy, 1992 : 300 – 301). Vývoj v agrárnej kultúre priniesol so sebou okrem výrobnotechnických zmien aj zmeny v sociálno-právnej a triedno-politickej oblasti. Európa sa v tom čase rozdelila na dominujúcu časť s civilizáciou „*druhej vlny*“ a na kultúrne i hospodársky zaostávajúce krajiny „*prvej vlny*“ (Toffler – Tofflerová, 1996 : 29 – 30). Aj keď pozitívne modernizačné výsledky „*druhej vlny*“ boli v Európe známe už na prelome 18. a 19. storočia, nie všetky krajiny mali historické predpoklady na ich uplatnenie. Uhorsko spolu so Slovenskom patrilo medzi také krajiny. Horské oblasti Slovenska absolvovali „*druhú vlnu*“ svojej modernizácie až v 70. a 80. rokoch 20. storočia. Jej obdoba v Čechách sa uskutočnila už koncom 19. a začiatkom 20. storočia. Industrializácia krajiny, rozvoj vidieka i podpora kultúry sa uskutočnili na Slovensku v čase budovania tzv. reálneho socializmu. Ako napísal vo svojej eseji R. Chmel, „*je to historický paradox, ktorý treba nielen pomenovať, ale najmä vysvetliť*“ (Chmel, 2007 : 29).

Osvietenci a napoleonské vojny na začiatku 19. storočia vyvolali v celej Európe vlnu demokratických a na ten čas veľmi revolučných myšlienok – predstavu slobodných a rovnoprávných ná-

rodov, ktorá zákonite našla v habsburskej monarchii veľký ohlas. Toto hnutie aj na Slovensku čoraz viac aktivizovalo prebúdajúce sa meštianstvo, remeselníkov a národnú inteligenciu, ktorí spolu tvorili vážne nebezpečenstvo pre existujúce feudálne zriadenie.

V Uhorsku, kde bola vedúcou silou stredná statkárska šľachta a kde absentoval aj minimálny priemysel, neboli predpoklady na vznik typickej buržoáznej revolúcie. Na Slovensku sa preto do čela tohto hnutia postavila mladá národná inteligencia, ktorá vo svojom snažení mohla nájsť len jediného spojencu – ľud. Myšlienky slobodného a svojprávneho národa, ktoré si mladá slovenská inteligencia osvojila predovšetkým prostredníctvom prác Jána Kollára (1793 – 1852), čerpajúcich z filozofického odkazu J. G. Herdera (1774 – 1803) a G. W. F. Hegela (1770 – 1831), boli mocným impulzom v úsilí predstaviť slovanské národy celej Európe ako osobitný a rovnocenný kultúrny celok. To bolo hlavné krédo národnej inteligencie pod vedením J. Kollára, P. J. Šafárika (1795 – 1861) a J. Holého (1785 – 1849). Herderova myšlienka, že „*jazyk je výrazom národného ducha*“, silno oslovila slovenskú inteligenciu v dvadsiatych rokoch 19. storočia, keď bolo Slovensko vystavené nastupujúcej maďarizácii. Bol to zaiste i jeden z dôvodov, prečo sa záujem celej nasledujúcej generácie národne orientovanej inteligencie obrátil na ľudovú slovesnosť. Jej záujem o etnografický materiál sa vtedy obmedzil len na parciálne témy zvykoslovnia a poverových predstáv (Urbancová 1987 : 63).

Ak máme hodnotiť prínos tejto predromantickej generácie slovenskej inteligencie z pohľadu predmetu tejto publikácie – práce roľníka, potom je potrebné upozorniť na *Národné spievanky I. – II.* (1834 – 1835) J. Kollára, ktoré sa vnímajú ako zbierka folklórneho materiálu. Ich VIII. a IX. kapitola sú však venované roľníctvu a pastierstvu. Bola to celkom iste snaha J. Kollára poukázať na širku kontextu, v ktorom piesne vznikali a existovali. Svojimi poznámkami a vysvetlivkami včlenil publikované piesne do života ľudu ako jeho organickú, a nie iba estetickú súčasť. „*Pre poznanie kontinuity vývoja v slovenskej etnografii je dôležité, že práve J. Kollár patril do okruhu tých buditeľov, ktorí výrazne ovplyvnili ďalšie smerovanie záujmu o ľud a jeho kultúru, že práve on patril medzi posledných, alebo je doslova posledným z tohto okruhu, ktorý zakomponoval staršiu vlastivednú literatúru do svojej práce, vybral z nej údaje týkajúce sa ľudu a použil ich na ilustráciu a doplnenie svojich už romantických názorov na starobylosť daných javov*“ (Urbancová, 1987 : 64).

Ján Hollý

Pavol Jozef Šafárik bol druhou významnou osobnosťou tohto obdobia, ktorá vplývala na formovanie bádateľského úsilia v oblasti ľudovej kultúry. Ani „*v Slovanských starožitnostiach (1837), ale ani v Slovanskom národopise (1842) však nepoužíval priamo etnografický materiál. Pri sledovaní hraníc rozšírenia Slovanov a ich jednotlivých etnických skupín vychádzal hlavne z jazyka ako znaku a nie je známe, či svoje závery odvodzoval aj z poznatkov o hmotnej kultúre, a nakoľko do svojich záverov zakomponoval aspekty vyplývajúce z charakteru duchovnej kultúry*“ (Urbancová, 1987 : 66).

Bolo to obdobie, keď sa aj v Uhorsku začali rozširovať názory francúzskych fyziokratov, ktorí označovali pôdu (pôdohospodárstvo) za hlavný prameň národného majetku a prácu roľníka za jedinú produktívnu činnosť – „*ľud a jeho početnosť sa pokladali za základ bohatstva štátu, a preto sa zdôrazňovala potreba poznať jeho život v najširšom zmysle slova*“ (Michálek, 1975 : 734). Uhorský snem v Bratislave v rokoch 1764 – 1765 inicioval mnohé hospodárske, spoločenské i kultúrne reformy s cieľom zveladiť krajinu, predovšetkým poľnohospodárstvo. Snaha osvietenecov pozdvihnúť životnú úroveň ľudu, a tým aj blahobyt celého štátu, sa uberala dvoma smermi: jeden bol zameraný na racionalizáciu poľnohospodárstva, druhý na vzdelanie ľudu a boj proti predsudkom vo všetkých ich podobách. Výsledky ich snaženia tvoria i významnú, zatiaľ však málo využitú poznatkovú bázu agrárnej etnografie.

Pavol Jozef Šafárik

„Systematický záujem o ľud, jeho život, prácu a kultúru, ktorý vyústil do vzniku etnografie ako samostatnej vednej disciplíny, súvisel v tom čase s vytváraním nových, buržoázno-kapitalistických vzťahov ešte v lone feudálnej spoločnosti. Dovtedy zaznávaný ľud (vo feudálnej ideológii beztvárna masa) sa svojou početnosťou a novou buržoáznou teóriou pracovnej hodnoty stáva základom bohatstva štátu. Aby to bohatstvo bolo možné využiť, vynorila sa potreba jeho bližšieho poznania. Už na sneme bola vznesená požiadavka, aby sa zo strany štátu neevidoval len počet ľudí, ale aby sa skúmalo aj ako obrábajú polia, spravujú domáce záležitosti a obchod, alebo aké remeslá môžu vykonávať“ (Urbancová, 1983 : 62; 1987 : 17).

Ideový základ týchto reforiem tvorili myšlienky osvietenského absolutizmu a zásada verejného blaha. V oblasti priemyslu to boli merkantilistické názory, v poľnohospodárstve sa vychádzalo z princípov fyziokratizmu. Samozrejme, je potrebné si uvedomiť,

že ak sa v tejto dobe hovorilo o ľuďoch, tak bol veľký rozdiel v tom, či o ňom písali oficiálni ideológovia osvieteniského absolutizmu z okruhu dvora, alebo osvietenici, akými boli na Slovensku napríklad Jozef Ignác Bajza (1755 – 1836), Juraj Fándly (1750 – 1811) a iní ich nasledovníci.

Roľník a jeho práca sa stali predmetom vlastivedného záujmu na Slovensku už v prvej polovici 18. storočia (Urbancová, 1970, 1987). Predovšetkým významný uhorský polyhistor slovenského pôvodu Matej Bel (1684 – 1749) venoval vo svojom diele *Tractatus de re rustica Hungarorum* (O uhorskom poľnohospodárstve) veľa pozornosti nielen samotnému poľnohospodárstvu, ale aj spôsobu života roľníckych vrstiev v tomto období. Ovplyvnený súvekým merkantilizmom v úvodných častiach práce publikuje tézy návrhu na ekonomický rozvoj Uhorska (*De publica oeconomia regni Hungariae anno 1722 mense maio descriptae*). Prvoradú pozornosť venuje

Matej Bel

rozvoju remesiel a poľnohospodárstva (Urbancová, 1987 : 11). Zaujímavým odkazom pre dnešných národohospodárov by mohlo byť jeho presvedčenie o potrebe nahrádzania dovážaných produktov tými, ktoré možno dorobiť doma.

Agrárnych etnografov v 20. storočí zaujali jeho opisy spôsobov obrábania pôdy, pestovania plodín, chovu hospodárskych zvierat a transportu, ktoré tým vlastne zdokumentoval celé storočie pred vznikom etnografie ako samostatnej vednej disciplíny. Jeho záujem o ľud bol motivovaný ideou prirodzeného práva a merkantelizmom ako národohospodárskou teóriou. Dokazuje to predovšetkým jeho hlavné dielo *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Historicko-geografické vedomosti o súvekom Uhorsku), z ktorého štyri zväzky vyšli za jeho života (1735 – 1742) a piaty posmrtno v roku 1792. Bel dielo poňal celouhorsky s dôslednou historicko-geografickou koncepciou. Vo väčšine opisovaných prejavov agrárnej kultúry upozorňuje na rozdiely v poľnohospodárskej výrobe medzi rovinnými maďarskými a horskými slovenskými oblasťami. Veľmi často uvádza regionálne, niekedy aj etnické osobitosti opisovaných javov, čo výrazne zvyšuje hodnotu jeho práce ako prameňa pre dejiny slovenskej etnografie. Časť o poľnohospodárstve obsahuje celý cyklus poľnohospodárskych prác s podrobnými opismi poľnohospodárskeho náradia. Osobitnú pozornosť venuje lúčnemu hospodáreniu a organizácii chovu hospodárskych zvierat. V druhej časti, aj keď nie tak podrobne, sa M. Bel venuje tiež záhradníctvu a ovocinárstvu (Urbancová, 1987 : 13 – 15).

Tri zväzky z *Notitii* obsahujú aj údaje o slovenských stoliciach: Bratislavskej, Nitrianskej, Zvolenskej, Liptovskej, Novohradskej, Tekovskej a Hontianskej. Opisuje v nich spôsob života a kultúru ľudu, pričom nechýbajú ani dobové informácie o agrárnej kultúre aj o sociálnych pomeroch roľníkov. Po prvýkrát sa tu objavuje stať o postavení ženy v rodine a lokálnom spoločenstve. Údaje o živote ľudí sa stali súčasťou štruktúry jeho *Notitii*, čo znamenalo kvalitatívny posun vo vtedajšom záujme o ľud na Slovensku i v Uhorsku. Svojou koncepciou Bel výrazne ovplyvnil autorov vlastivedných monografií zo začiatku 19. storočia – A. Szirmaya (1747 – 1812), J. Ďurikoviča (1783 – 1848), L. Bartolomeidesa (Bartholomeidesa) (1754 – 1825).

Pre dejiny agrárnej kultúry Slovenska sú zaujímavé *Notitie* Gemerskej stolice (*Inclyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica*) od L. Bartolomeidesa, ktoré vychádzali v rokoch 1806 – 1808 v typografii levočského tlačiara

J. K. Mayera. Okrem metodického prínosu diela, jeho štruktúry, je z hľadiska dejín poľnohospodárstva najdôležitejšia tá časť práce, ktorá vykresľuje súveké hospodárske a spoločenské pomery. Autor spracoval množstvo údajov zo zemepanských archívov i zo stoličného archívu. Súčasne však interpretuje materiál, ktorý získal vlastným pozorovaním, ako aj od očitých svedkov. Kombináciou materiálu získaného priamo medzi ľuďmi, s ktorým žil po celý život, a archívnych údajov sa stal jeho opis Gemera závažným prameňom informácií o súvekej hospodárskej a sociálnej situácii v tejto oblasti Slovenska. V stati o poľnohospodárstve sú podrobne opísané druhy pestovaných plodín, príprava pôdy, spôsoby siatia, zberu a mlátenie obilia i jeho uskladnenie. Patričnú pozornosť venoval L. Bartolomeides chovu dobytka, ktorý mal pre región Gemera veľký význam. Zaujímavé sú jeho informácie o vtedajších mzdách v poľnohospodárstve či o úrodnosti jednotlivých oblastí. Bartolomeidesove údaje o Gemeri prevzal neskôr do svojej práce, aj keď v skrátenej forme, J. Čaplovič. (Urbancová, 1970 : 67 – 69).

Od 70. rokov 18. storočia začala byť na Slovensku známa aj zahraničná poľnohospodárska literatúra (napríklad L. Mitterpacher: *Elementa rei rustica*, Budín 1779 – 1794, z ktorej vychádzal vo svojich prácach aj J. Fándly), a čoskoro boli dostupné takisto pôvodné práce, ktoré mali zrozumiteľnou formou priblížiť roľníkovi moderné formy hospodárenia na pôde a v organizácii chovu hospodárskych zvierat. Hádám najvýznamnejšie boli diela J. Fándlyho *Pilní domajší a poľní hospodár I – IV* (Trnava 1792 – 1800) a S. Tešedíka (1742 – 1820) *Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er sein könnte* (Pešť 1784), ktoré boli pomerne komplexným obrazom spôsobu života na slovenskom vidieku i možností konkrétnych riešení mnohých problémov vtedajšieho poľnohospodárstva.

Prvé tri zväzky Fándlyho „*Hospodára*“ sú zamerané na prípravu pôdy, oševné postupy a lúčne hospodárenie. V ostatných sa špecializoval na chov hospodárskych zvierat a hydiny. Tlačou vyšli štyri zväzky, piaty a šiesty je v Trnave archivovaný v rukopise. Samuel Tešedík vo svojej práci zdôrazňoval potrebu dôkladne poznať miestne podmienky a vychádzať z nich. Kritizoval nevedomosť, poverčivosť roľníkov a šlendriánstvo v poľnohospodárskych prácach. Zaujímali ho však aj príčiny ich ťažkého sociálneho postavenia. Podporoval tereziánske a jozefínske školské reformy a sám ich začal začiatkom 80. rokov 18. storočia uplatňovať vo vzorovej dedinskej škole. Celé dielo je charakteristickým príkladom pre nepriame etnografické

Juraj Fándly

údaje, ktoré situáciu charakterizujú, ale ju doslova neinterpretujú. Treba zdôrazniť, že údaje, ktoré nachádzame v prácach Fándlyho a Tešedíka, sú pre dnešnú etnografiu dôležité ako prameň bádania aj preto, lebo reprezentujú materiál z obdobia, keď ho ešte nestihla ovplyvniť osvetová literatúra, a dávajú tak zaujímavú a dosť ojedinelú možnosť sledovať na konkrétnom materiáli, ako sa práve vplyv tejto literatúry prejavil v tradičnej agrárnej kultúre.

Práve v súvislosti s osvetovou literatúrou a jej vplyvom na agrárnu kultúru treba upozorniť na osobu J. Palkoviča (1769 – 1850), ktorý vydávaním svojho *Týždenníka* (1812 – 1818) splnil zámer vyslovený v jeho prvom ročníku – bohatou edičnou činnosťou výchovne pôsobil na obyvateľov vidieka. Nachádzame v ňom nielen rady, ako zlepšiť daný stav a úroveň poľnohospodárstva, ale aj priame reakcie a správy od dopisovateľov z jednotlivých obcí Slovenska. *„Všetky údaje, ktoré sa zhromaždili vďaka edičnej činnosti J. Palkoviča, a celé jeho pôsobenie v oblasti vzdelávania ľudu nás oprávňuje zaradiť ho do dejín etnografie ako jedného z významných usmerňovateľov vývoja ľudovej kultúry a spôsobu života v tomto období a zároveň i ako prameň pre naše súčasné bádanie“* (Urbancová 1987 : 20).

Súčasťou myšlienkových prúdov príslušníkov súvekej inteligencie bolo aj šírenie osvietenských pedagogických názorov. Príkladom môže byť evanjelický farár M. Steigel (1769 – 1829), člen Učenej spo-

ločnosti malohontskej, ktorý navrhoval prednášať na nižších evanjelických školách i poľnohospodárstvo (Dejiny slovenska II., 1987 : 783).

V tých rokoch sa začali v Uhorsku presadzovať i nové požiadavky na históriu a právo ako vedné disciplíny, aby sa viac zaoberali životom v krajine a jej ľuďom. Vytvárala sa nová koncepcia geografie, vznikla štatistika ako nová vedná disciplína. G. Berzeviczy (1763 – 1822), významná postava hornouhorského osvietenstva, v roku 1804 napísal: „*Naši historici neopisujú dejiny krajiny, ale kráľov, ich dedičské záležitosti, výboje a osudy významných rodín. Avšak to, aký bol vnútorný stav krajiny, ktorý bol príčinou blahobytu alebo biedy ľudu, ako sa vyvíjal vzájomný pomer jednotlivých tried obyvateľstva, existenčné možnosti národa a ústava vlasti, to sotva spomínajú*“ (Urbancová, 1970 : 13). V hospodárskych otázkach a v návrhoch na ich riešenie patril k najpokrokovejším osobnostiam svojich čias.

Opisy foriem hospodárenia na pôde obsahovali i záznamy prednášok A. Bernoláka (1762 – 1813) *Náuka o poľnohospodárstve*, ktoré na pôde Generálneho seminára v Bratislave prednášal v rokoch 1784 – 1787 M. Pankl (1740 – 1798). Pripravil z nich i učebnicu, ktorá vyšla vo viacerých vydaniach pod názvom *Compendium oeconomicum ruralis* (1790). Slovenský slovník k nej vypracoval A. Bernolák (Tibenský, 1954). Poslaním učebnice bolo poskytnúť základnú orientáciu o modernom poľnohospodárstve. Venovala sa pestovaniu poľnohospodárskych plodín, chovu hospodárskych zvierat, lesníctvu a správne vedeniu hospodárskych usadlostí. Záver tvorili kalendárne zostavené hospodárske rady. Tie prevzal a v upravenej podobe publikoval i J. Fándly vo svojom štvorzväzkovom diele *Pilní domajši a polní hospodár* (1792 – 1800). Bude potrebné vrátiť sa k týmto prácam ako k prameňom poznania histórie nielen agrárnej kultúry, ale celého spôsobu života, ktorý na slovenskom vidieku v minulosti podmienila.

Ďalším prameňom etnografického štúdia tohto obdobia je dobová literatúra zameraná na výchovu ľudu – jeho spoločenského a rodinného života. Jej autori (J. Feješ, J. Hrdlička, J. Fándly, P. Michalko) bojovali proti rôznym poverám vo vidieckom prostredí, ale hľadali i príčiny chudoby roľníka. P. Michalko (1752 – 1825), jeden z najvýznamnejších autorov tohto obdobia, vo svojej publikácii *Rozmlouvani učitele s nekolika sedláky o škodlivosti pověry* (1802) charakterizoval poveru ako prejav nevedomosti.

O cestopisoch ako prameňoch etnografického poznania je práca J. Tibenského a V. Urbancovej *Slovensko očami Európy*

900 – 1850 (Tibenský – Urbancová, 2003), v ktorej autori sústredili historický i etnografický materiál zo súvekých cestopisov. Takými boli napríklad cestopisy A. Ch. Zipsera (1783 – 1864) a A. Medňanského (1784 – 1844). Tieto pramene však majú väčšinou len lokálny charakter a prinášajú iba sporadické informácie týkajúce sa spôsobu života roľníckych vrstiev na Slovensku. Systematickejšie doklady o poľnohospodárstve možno nájsť v monografiách jednotlivých žúp – o Gemeri (L. Bartolomeides), Spiši (J. Melzer) a Orave (J. Ďurikovič). V prílohách svojej práce *Počiatky slovenskej etnografie* ich publikovala V. Urbancová (Urbancová, 1970).

V tomto smere bol cielenejší návrh J. Ribaya (1754 – 1812) na založenie vedeckej spoločnosti, ktorá vo svojom výskumnom projekte mala zahŕňať i výskum tradičnej agrárnej kultúry. Koncom 18. storočia nemecký slavista K. G. Anton požiadal J. Ribaya o ná-kres slovenského pluhu a o ľudové názvy jeho súčiastok. V prípade K. G. Antona išlo teda predovšetkým o filologický záujem. Keď J. Ribay informoval J. Dobrovského (1753 – 1829) o svojej korešpondencii s K. G. Antonom, ten ho upozornil na Mehlerov súpis českých pluhov. To podnietilo záujem J. Ribaya o hmotnú kultúru slovenského ľudu a do *Stanov Inštitútu čs. jazyka* (1793) navrhol aj pomerne veľký etnografický výskum. Projekt sa však neuskutočnil, ale s jeho modifikáciou sa stretávame neskôr v programe *Učenej spoločnosti banského okolia* (1810 – 1833) B. Tablica (1769 – 1832), ktorý bol jej zakladateľom a hlavným organizátorom. V jej rámci vyšla v roku 1815 aj monografia O. Braxatorisa *Uherští Slováci v Hontském a Zvolensském kraji*, ktorej cieľom bolo dokázať autoch-tónnosť Slovákov na tomto území a poukázať na starobylosť ich kultúry. Autor vyzýva nezberať len doklady o ľudovej slovesnosti, ale aj o hmotnej kultúre a spoločenskom živote.

Ešte jednoznačnejšie sa za požiadavku výskumu poľnohospodárstva postavil J. Čaplovič (1780 – 1847), ktorý v osnove etnografických monografií Uhorska požadoval výskum i tejto problematiky, ktorú rozdelil na roľníctvo, chov dobytka, vinohradníctvo, ovocinárstvo, včelárstvo a ďalšie odvetvia podľa ich výskytu v skúmanej oblasti. Poľnohospodárstvo sa tak dostalo medzi tie kultúrne javy, v ktorých sa hľadali i znaky etnickej osobitosti. Tento princíp uplatnil pri koncipovaní etnografickej monografie *Slowaken in Ungarn*, ktorá vyšla na pokračovanie v časopise *Hesperus* v rokoch 1818 a 1820. Do nej zaradil iba tie prejavy agrárnej kultúry, ktoré považoval pre Slovákov za charakteristické – výber pestovaných poľnohospodárskych

A. Ch. Zipser

plodín, spôsoby obrábania pôdy, žatevné práce, sezónne zamestnania, vinohradníctvo, chov dobytky, ovčiarstvo a bryndziarstvo, ale tiež obchodovanie s poľnohospodárskymi produktmi. Jej preklad uverejnila V. Urbancová v práci *Počiatky slovenskej etnografie* pod titulom *Slováci v Uhorsku* a v samostatnej monografii *Ján Čaplovič o Slovensku a Slovákoch* (Urbancová, 1970, Čaplovič, 1975, Čaplovič, 1997).

J. Čaplovič zohral významnú úlohu pri formovaní obsahovej náplne i teoretického výkladu súvekej etnografie. Považoval ju za vedeckú disciplínu, ktorej poslaním nebolo len zhromažďovanie dokladov o spôsobe života ľudí, ale aj sledovanie príčin, ktoré ich vyvolali. V teoretickom zdôvodňovaní etnografie ako vedy o „*popise všetkých obyvateľov*“ dospel J. Čaplovič najďalej zo všetkých svojich súčasníkov. Aj keď v jeho prácach nachádzame vyhranené národné stanovisko, možno z nich vyčítať viac: na širokej tematickej báze sledovať etnickú diferenciáciu národov Uhorska. Pod pojmom „ľud“ pritom rozumel „*celok všetkých obyvateľov krajiny, ktorý sa môže skladať z rôznych národov*“. Objekt etnografického bádania vymedzil už v roku 1819 v práci *Slowaken in Ungarn*, kde píše: „*Vždy, keď je reč o Slovákoch, myslím na meštiansku triedu a roľníkov, zriedkakedy na šľachtu a nikdy nie panstvo.*“ Meštian-

Ján Čaplovič

sku triedu reprezentovali u neho drobní remeselníci a obchodníci. Je zaujímavé, že J. Čaplovič už vtedy tvorcov a nositeľov ľudovej kultúry vymedzil oveľa širšie, ako to bolo v nasledujúcich obdobiach, keď sa ním stal fakticky len roľník. Diferencoval medzi „*etnografiou štatistickou*“, ktorá mala skúmať súčasnosť, a „*etnografiou historickou*“ (Urbancová, 1983 : 64).

Proces vyčleňovania etnografie z vlastivedných disciplín vyvrcholil práve zásluhou J. Čaploviča v tridsiatych rokoch 19. storočia. Svojimi teoretickými názormi a projektom monografií jednotlivých národov Uhorska výrazne predbehol možnosti svojej doby, v ktorej pre svoje vedecké plány nenašiel potrebné odborné, politické ani finančné prostriedky. Pre J. Čaploviča ako člena obrodeneckej generácie bol ľud a jeho kultúra predpokladom svojbytnosti každého národa. Možno ho právom považovať za priameho predchodcu teoretikov národopisu v 19. storočí. Jeho koncepcia sumarizovala dovtedajšie úsilie i poňatie bádateľského výkladu ľudu a jeho kultúry (Michálek, 1998 : 4).

Po smrti J. Čaploviča nastala vo vedeckom zámere o problematiku tradičnej agrárnej kultúry skoro polstoročná pauza. Možno

spomenúť snahu P. J. Šafárika, zakladateľa slovanského národopisu, ktorý nabádal i k výskumu materiálnej kultúry, ale len v intenciách archeológie. Zo súvekeho života roľníka, jeho rodiny a dedinského spoločenstva ho zaujímali iba ľudové zvyky.

Na toto dedičstvo nadviazali na Slovensku štúrovci, ktorí sa, na rozdiel od svojich predchodcov, snažili nielen o literárne a kultúrne, ale aj o politické všeslovanstvo. Štúrovci začali ako literárna škola, no vo veľmi krátkom čase dostalo ich hnutie politický charakter. *„Nielen činnosť samotného L. Štúra, ale celý záujem a zameranie o ľud a jeho kultúru bol uňho i jeho rovesníkov a žiakov nedeľiteľnou súčasťou ich aktívnej účasti v slovenskom národnom hnutí, ktoré koncom prvej polovice 19. storočia smerovalo k završeniu procesu formovania novodobého slovenského národa. Je len prirodzené, že pre takto zameranú generáciu bol ľud viac ako iba predmet objektívneho vedecko-bádateľského záujmu“* (Urbancová, 1987 : 81).

Rozhodujúcou osobnosťou v záujme o materiálnu kultúru vidieckeho obyvateľstva bol v polovici 19. storočia D. G. Lichard (1812 – 1882). Konceptiou svojej práce patril k tej časti štúrovcov, ktorá pochopila, že „utopický panslavizmus“ nie je riešením pre slovenský národ. Radíme ho preto k takým príslušníkom národnej inteligencie, akými boli J. Palárik (1822 – 1870), A. Radlinský (1817 – 1879), Š. Závodník (1813 – 1885), ktorí chceli vidieckemu obyvateľstvu pomáhať jeho hospodárskym vzdelaním a povznesením.

D. G. Lichard stál na krajne protifeudálnych pozíciách a so štúrovcami ho spájali len cieľ práce, mal však vlastnú predstavu o jeho uskutočňovaní. Svojou činnosťou nadviazal na osvetové dielo J. Fándlyho a nepriamo sa hlásil k jeho myšlienkam: *„Po prvé učme sa dobre hospodáriť, z hospodárstva dobre, spravodlivo a spokojne živi byť a potom hľadáme väčšie umenie. Len s hospodárskym vývojom národa sa bude rozvíjať aj jeho kultúra“* (Pišút – Mišianik, 1962 : 190).

Pre tieto názory sa D. G. Lichard dostal do opozície ku konzervatívnemu krídlu štúrovcov. Na Slovákoch nevidel len krásu, ale aj všetky nedostatky, hospodársku zaostalosť, zároveň však hľadal spôsoby, ako ich odstraňovať. Poslanie slovenskej inteligencie chápal omnoho konkrétnejšie ako väčšina jeho rovesníkov. Videl ho v štúdiu prírodných vied, ktoré ostatní štúrovci pomerne zanedbávali. Jeho osvetovo zamerané dielo sa v tom čase tešilo na slovenskom vidieku veľkej popularite. Oblúbené boli jeho kalendáre *Domová pokladnica* a *Slovenský kalendár* (1865 – 1882), *Národný*

Daniel Gabriel Lichard

kalendár (1866 – 1867), rovnako ako noviny – *Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život* (1848), *Slovenské noviny* (1849 – 1861), ale najmä hospodársky časopis *Obzor*, ktorý redigoval od r. 1863 až do svojej smrti roku 1882. Z hľadiska záujmu o agrárnu kultúru sú prínosné aj jeho knižné publikácie *Malý gazda* (1867), *Malý účtovník* (1874) a *Slovenská obrazová čítanka* (1882). Tento neúnavný popularizátor poznatkov z hospodárskych vied svojou prácou nadviazal na myšlienku bernolákovcov a snažil sa vzdelávať pospolité ľud v materinskom jazyku.

D. G. Lichard dobre poznal slovenskú dedinu, videl vzrastajúcu biedu jej obyvateľov a uvedomoval si, že feudálno-patriarchálny spôsob života, kde „múdrost otcov“ bola jediným kritériom pravdy, nemôže zabezpečiť obyvateľom slovenského vidieka lepšiu budúcnosť. Pochopil, že akademické polemiky a politický boj nestačia na hospodárske povznesenie vidieka. Vytvoril si preto vlastnú koncepciu, ktorá mala roľníkom pomôcť „získať duševný aj hmotný kapi-

tál, lebo len tak môžu zaujať slušné miesto v občianskom živote“. Bol zástancom nových vecí, „lebo dobré nemá miesto pri lepšom“. Takýmto spôsobom sa snažil vychovávať slovenský ľud, „ktorý tisícročnou porobou otupený nedospel ešte k tomu presvedčeniu, že v našom veku nestačí hospodáriť starootcovským spôsobom, ale že zásady prírodných vied a výsledky nových skúseností sa musia stať majetkom aj menších gazdov“.

K zámerom, ktoré si štúrovci vytýčili, bolo potrebné mať veľa kníh a časopisov, ktorým by prostý ľud rozumel a na stránkach ktorých by ho bolo možné aj vzdelávať. D. G. Lichard si dobre uvedomoval túto potrebu, a preto sa podujal vydávať kalendár pod názvom *Domová pokladnica* (1847). Tento druh literatúry bol v tých časoch veľmi populárny a na Slovensku mal vďaka Palkovičovým a Belopotockého kalendárom pomerne dobrú tradíciu. Samozrejme, že náplň *Domovej pokladnice* bola určená názormi D. G. Licharda a cieľom, ktorý si vytýčil. *Domová pokladnica* sa tak stala kalendárom, ktorý nemal dovedty obdobu, lebo sa venovala predovšetkým hospodárskym otázkam, tvoriacim podľa jej zostavovateľa základ aj pre kultúrno-spoločenský život. Veľký význam kalendára spočíva aj v tom, že Lichard ním poukázal na spôsobilosť slovenčiny, a tak začal robiť vlastne to, o čom niektorí jeho rovesníci len akademicky debatovali – vzdelávať ľud v jeho materinskom jazyku.

Okrem kalendára, „ktorý by donášal do každej domácnosti veci trvalejšieho rázu“, chcel D. G. Lichard vydávať aj časopis vyplňajúci medzeru medzi ostatnými novinami politického či literárneho charakteru, „ktorý by ľudu sústavne pomáhal a radil v hospodárstve, remesle a domácom živote“. A tak 5. apríla 1848 vyšli *Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*. V ich úvode pripomína, „že od nepamäti sveta neukázali sa uprostred našich rodákov noviny, čo by boli hospodárstvo, remeslo a všetky ostatné potreby domáceho života, ako jediný zámer svojej práce vyvolili“.

Keď v júni 1848 prestali vychádzať Štúrove *Slovenské národné noviny* a slovenská inteligencia a verejnosť stratili časopis, ktorý ich politicky informoval, uvedomil si potrebu takto orientovaného časopisu. Aj keď politika nebola pôda, na ktorej sa chorľavý Lichard cítil najlepšie, začal vydávať politicky orientované noviny – *Slowenský Pozorník*. O ich náplni najlepšie svedčí oznámenie českým redakciám, že *Slowenský Pozorník* je pokračovateľom *Slovenských národných novín*. Svoj časopis chcel a vedel využiť na obranu práv Slovákov, ale dokázal v ňom aj veľmi kriticky posudzovať

slovenské vnútorné pomery. Hospodárskym problémom venoval prílohu *Slovenského Pozorníka – Žitwu*.

Kultúrny a politický dosah týchto novín nemohol byť veľký, lebo vyšlo len sedem čísel. Potom D. G. Licharda pozvali do Viedne, aby redigoval provládne *Slovenské noviny* (1849 – 1861), vydávaním ktorých (spolu s niektorými ďalšími výhodami) poveril cisársky dvor Slovákov za ich lojálnu politiku voči Viedni. Daniel Lichard uveril, že viedenská vláda sa skutočne úprimne zaoberá myšlienkou politickej samostatnosti Slovákov a ich kultúrneho pozdvihnutia. Vo vládných novinách videl pre seba i pre ostatnú pokrokovú inteligenciu možnosť urýchliť a podporiť tento proces.

Do obdobia jeho viedenského pôsobenia patrí aj vydávanie česko-slovenského obrázkového kalendára pre všetky stavy. Vychádzal pod názvom *Časník* (1856 – 1858) a D. G. Lichard ním chcel nadviazať na *Domovú pokladnicu* (1847). Jej úroveň však tento kalendár nikdy nedosiahol. Rozdiel medzi *Časníkom* a *Domovou pokladnicou* spôsobili hlavne dva fakty: po prvé *Časník* nebol vydávaný po slovensky, ale – rovnako ako *Slovenské noviny* – po česky a po druhé „zaúradoval“ nedostatočný kontakt Licharda s domácimi pomermi.

Viedenská kapitola bola pre Daniela Licharda sklamaním, ale aj poučením. Tu pochopil, „že ak majú Slováci niečo dosiahnuť, môže sa to stať len vlastnou vnútornou silou, ale nikdy nie cudzou pomocou“. S touto ideou sa doma v Skalici pustil znova do práce tam, kde prešiel. Vrátil sa ku spisovnej slovenčine a znovu začal vydávať *Domovú pokladnicu*. Na rozdiel od pôvodnej koncepcie kalendára vynechal celú zábavnú časť a venoval sa predovšetkým popularizovaniu vied, teda problému, ktorým sa ani jeden vtedajší časopis nezaoberal. Veľmi kladne hodnotil túto Lichardovu prácu P. Dobšinský, ktorý pomenoval *Domovú pokladnicu* „čítankou pre každý slovenský dom a školou pre národ“ (Pasiar, 1953 : 56; Slavkovský, 1973 : 104 – 105).

Prácu Daniela Licharda vysoko hodnotila aj Matica slovenská. Poverila ho posudzovaním všetkých hospodárskych prác, ktoré mala vydávať. Okrem toho bol poverený aj vedením Hospodárskej jednoty a jeho časopis *Obzor* sa mal stať jej hlavným organizátorom. Hospodárska jednota mala byť podľa Licharda spolkom, „kde obzvlášť sám ľud obecný dejstvovať má, aby jemu pomôženo byť mohlo“. Aj keď sa plán s Hospodárskou jednotou nepodaril, *Obzor* začal 5. októbra 1863 vychádzať (Slavkovský, 1973 : 105).

V tomto období vyšli aj ďalšie práce zamerané na poľnohospodársku osvetu, venované hlavne ovocinárstvu, záhradníctvu a vče-

lárstvu – Š. Moyses: *Myšlienky o záhradníctve vôbec a o štepárstve zvlášť* (Skalica 1865), A. Pencel: *Ovocinár na Slovensku* (Praha 1867) a J. Čajda: *Včelár na Slovensku* (Martin 1871). Osobitný význam medzi nimi mala publikácia A. Kmeťa (1841 – 1908) *Hospodár na Slovensku*, ktorého prvý zväzok vyšiel v rámci edičnej činnosti Matice slovenskej v roku 1875. Druhý zväzok po jej zrušení ostal v rukopise. Tieto práce boli adresované najširším vrstvám roľníckeho obyvateľstva, kam mali prenikať pomocou miestnych vzdelancov – farárov a učiteľov. Mohli tak teoreticky prispieť i k modernizačným zmenám v poľnohospodárstve.

Hospodárske spisy a časopisy vydávané D. G. Lichardom museli mať veľkú čitateľskú obec. V ich jednotlivých rubrikách nachádzame ohlasy doslova z celého územia Slovenska. Informovali o situácii v konkrétnych obciach, jednotlivých krajoch, oboznamovali s výsledkami, ktoré tu roľníci s odporúčanými poľnohospodárskymi novinkami dosiahli...

Táto literatúra, jej rozšírenosť a aktívne prijímanie zo strany vidieckeho obyvateľstva nás znova upozorňuje na jej význam pre etnografiu. Pomocou nej možno pri štúdiu jednotlivých poľnohospodárskych odvetví a ďalších zamestnaní – často na základe veľmi konkrétnych informácií – spresniť poznanie o ich vtedajšej úrovni, sledovať prvé pokusy so zavádzaním nových druhov plodín, nástrojov, pracovných techník a postupov, zisťovať rozdiely vo vývoji jednotlivých oblastí, sledovať hranice rozšírenia typov náradia a pod. Rovnako bude potrebné venovať pozornosť nielen poľnohospodárstvu, ale celému komplexu tejto literatúry z hľadiska jednotlivých tém spracovaných etnografmi. Najviac priamych údajov a živých reakcií nachádzame prirodzene v jednotlivých rubrikách kalendárov, periodík a novín. Zo samostatných prác majú dnes pre agrárneho etnografa najväčší význam tie, ktoré vychádzajú zo skúseností a poznania užšieho regiónu.

Dielo D. G. Licharda je významným prínosom nielen pre etnografiu, ale aj pre jazykovedu, lebo spracoval i poľnohospodársku terminológiu. V tomto smere bol zaujímavý jeho pokus vypracovať slovník odbornej terminológie, „*stálych určených názvov, ktoré by pre každého znamenali to isté*“ (Lichard, 1858). Bude potrebné vrátiť sa k otázke, ktorú nastolila V. Urbancová – aký kultúrny dosah mala táto široko koncipovaná osvetová literatúra, ktorá od konca 18. storočia cielavedome pôsobila na prácu roľníka a prispievala k potrebe jej modernizácie, ale aj k všeobecnejšiemu prebudeniu jeho záujmu o vlastnú

kultúru a spôsob života (Urbancová, 1983 : 63). To všetko bolo podhubie, z ktorého postupne vyrastala agrárna etnografia ako vedná disciplína s vlastným predmetom bádania a vlastnou metódou práce.

Záujem o poľnohospodárstvo a slovenský vidiek bol vyvolaný historickými okolnosťami. Jadrom radikálnych civilizačných zmien, ktoré nastali pri zrode modernej európskej spoločnosti, boli filozofia osvieteniského absolutizmu a s ňou súvisiaci proces centralizácie moci. Moderný štát bol na rozdiel od pestrej sociálnej reality stredoveku vtedy postavený na unifikujúcich princípoch a obecné platných zákonoch. Budoval svoju vnútornú infraštruktúru, armádu, administratívu a inicioval vznik miest s veľkým počtom neroľníckych zamestnaní. Už nepostačovali zdroje produkovateľné na úrovni roľníckej domácnosti. Štát, ktorý by ostal len súhrnom izolovaných domácností, by nemal žiadnu šancu v súperení, ktoré sa v tom čase začalo odohrávať v európskom priestore. Spolu s tým sa v západnej Európe menila i štátna ideológia. Sľubná budúcnosť sa už nespájala s predstavou hospodársky silnej roľníckej domácnosti ako základnej daňovej jednotky, ale v raste moci štátu, ktorý ochraňuje zdatných jednotlivcov či už v polohe výrobcov alebo konzumentov, ale predovšetkým ako daňových poplatníkov.

Snaha presadiť niečo podobné v Uhorsku bolo fázovo posunuté o viac ako dvesto rokov do obdobia tereziánskych reforiem, ktoré skoro všetky uhorská šľachta po smrti Jozefa II. roku 1790 zavrholo ako protiústavné. Dala tak podnet k procesu, ktorý sociológovia nazývajú historická marginalizácia územia. Uhorsko a spolu s ním i Slovensko sa ocitli mimo moderného civilizačného prúdu, na periférii hospodárskeho a sociálneho rozvoja, a to i v porovnaní s Rakúskom a Čechmi. Uhorská šľachta svojím konaním len potvrdila tvrdenie K. Marxa, že ľpenie na minulosti redukované len na oslavu „veľkých spomienok“ môže paralyzovať celé národy. Podobný názor vyslovil i P. Bourdieu. Spoločenský konzervativizmus sa, podľa neho, často vyskytuje v upadajúcich spoločenských skupinách, ktoré už nie sú schopné udržať si svoje niekdajšie spoločenské a ekonomické postavenie (pozri Le Goff, 2007 : 35).

Politicky zložitá a národnostne veľmi tiesnivá atmosféra, ktorá na Slovensku panovala v období Bachovho absolutizmu, veľmi nepriaznivo poznačila kultúrny i vedecký život slovenskej inteligencie. Tá bola v tom období viac zaujatá aktuálnymi politickými problémami a riešením „slovenskej otázky“. Tradičné poľnohospodárstvo a chov hospodárskych zvierat však patria k tým javom

v spôsobe života a v kultúre, kde sa hľadajú etnické znaky najjaššie. Historická koexistencia spoločne žijúcich etnických spoločností, rovnaké prírodné i hospodárske podmienky si vyžadovali i rovnaké postupy pri organizovaní ich materiálnej kultúry, poľnohospodárstvo nevynímajúc. Možno i to, ale predovšetkým literárna orientácia osobností štúrovského obdobia boli príčinou toho, prečo v snahe dokázať čo najviac etnických špecifik v kultúre slovenského národa sústredili štúrovci svoju pozornosť predovšetkým na jeho duchovnú kultúru a ľudovú slovesnosť.

Aj v týchto podmienkach však existovali snahy o povznesenie vedeckého života na Slovensku. Bol to najprv J. Záborského (1812 – 1876) projekt „Všeslovanskej akadémie pre rakúskych Slovanov“, vychádzajúci z ideovo-politickej doktríny austroslavizmu, neskôr aktivity P. Kellnera-Hostinského (1823 – 1873), ktorý rozpracoval Hurbanove úvahy o slovanskej a slovenskej vede, zahrnujúcej okrem histórie i duchovedu, bohovedu, prírodné vedy, metafyziku a antropológiu. Jeho predstava o poslaní vedy bola v hľadaní absolútnej pravdy a krásna, ktoré vyústilo až do metafyzických špekulácií. Pre poľnohospodársku osvetu, prírodné a technické vedy sa tam miesto nenašlo. Zaostávanie Slovákov v prírodných vedách v porovnaní s inými národmi, najmä Čechmi, si uvedomovali aj poprední predstavitelia národného hnutia, napríklad J. M. Hurban (1817 – 1888), ktorý v tejto súvislosti konštatoval, že „... *u nás ešte málo samostatnejšieho štúdia z tejto strany vedy sa zjavilo*“ (Hapák – Mésároš, 1992 : 253 – 261).

Pre romanticko-idealistickú koncepciu obrodeneckej generácie štúrovského obdobia bol ľud tvorcom kultúrnych hodnôt a zárukou ďalšej národnej existencie. Za základ poznania jeho etnogenézy a histórie považovali ľudovú slovesnosť a zvykoslovie, predovšetkým jeho obradovú časť. Základným znakom národa bol preto celkom prirodzene podľa L. Štúra jeho jazyk. J. M. Hurban vyzdvihoval i národnú povahu Slovákov. Záruku jej uchovania videl v roľníkoch. V ich patriarchálnosti videl hrádzu proti zmenám, ktoré by mohli mať za následok zánik národa. Roľník má podľa neho cit pre minulosť a nerád upúšťa od svojich zvykov. Bola to nová funkcia ľudu – jeho roľníckej kultúry, na ktorý sa príslušníci slovenskej inteligencie už obracali ako na faktor politický. Uvedomili si, že len s podporou širokých vrstiev obyvateľstva môžu uspieť i politiky. Bolo preto potrebné spoznávať široké ľudové vrstvy. Tento účel mal spĺňať *Cestovateľský spolok*, ktorého členovia už v druhej polovici tridsiatych rokov 19. storočia putovali po krajoch Slovenska.

Od romantizmu
k historickému materializmu. Agrárna
kultúra - súčasť kultúrneho dedičstva

Pavol Dobšinský

Založenie Matice slovenskej v auguste 1863 teoreticky vytvorilo predpoklady na výskum a zhromažďovanie dokladov o spôsobe života širokých ľudových vrstiev na Slovensku. Matica mala podchytiť a organizovať kultúrno-osvetovú, vedeckú, muzeálno-zberateľskú a vydavateľskú činnosť svojich členov i širokej slovenskej verejnosti. Ako sa však ukázalo, jej možnosti pri rozvíjaní „slovenskej národnej vedy“ boli veľmi obmedzené – nemala vybudované pracoviská, ani interných vedeckých pracovníkov. Mohla len podporovať vedecké snaženia jednotlivcov, väčšinou amatérov, pôsobiacich po celom území krajiny. Napriek tomu sa na jej pôde nastoľovali i otázky národnej vedy, jej ideového, gnozeologického a metodologického zamerania, ale aj mravného a najmä národného poslania. V tejto vlastne len filozoficko-teoretickej rovine neprekonali jej súveki protagonisti koncepciu štúrovcov zo štyridsiatych a päťdesiatych rokov (J. M. Hurban, P. Kellner-Hostinský), ale snažili sa ju len ďalej rozvíjať a upevňovať (Hapák – Mésároš, 1992 : 588 – 596).

V tomto snažení ožil na matičnej pôde aj záujem o národopis. Pozornosť sa venovala otázkam poznávania a vedeckého spracovania bohatstva ľudovej kultúry. Zberateľskú činnosť v šesťdesiatych rokoch organizoval M. Chrastek. Za pomoci dvoch desiatok zberateľov pripravil a vydal *Sborník slovenských národných piesní, povestí, porekadiel, hádok, hier a povier* (1870). Druhý diel pripravil v roku 1874 už P. Dobšinský (1828 – 1885), ktorý sa stal i najvýznam-

nejším metodikom národopisnej činnosti v matičnom období. V roku 1863 publikoval v *Pešťbudínskych vedomostiach* návod na zber „prostonárodných pokladov“. Vo svojej metodike zberu materiálu bol taký podrobný, že okrem správneho zapisovania údajov dával aj pokyny, ako sa „priblížiť k informátorovi“. Získané poznatky ešte nemali tvoriť náplň samostatnej vednej disciplíny – národopisu, ale mali byť podkladom pre slovník slovenského jazyka, pomoc pre históriu, jazykovedu, mytológiu a pre poznanie národného hospodárstva a živnostníctva. Toto, ešte nevyhranené chápanie národopisu sa odrazilo aj vo vtedajšej koncepcii odborov Matice slovenskej. Pôvodne plánovaný národopisný odbor bol nakoniec v roku 1868 len pričlenený k historickému odboru ako „*pododbor národopisno-zemepisný*“ (Urbancová, 1983 : 71).

Svoje vedecké názory prezentoval P. Dobšinský v práci *Úvahy o slovenských povestiach* (1871). Ani on, ani P. Kellner-Hostinský v práci *Stará vierouka*, ktorá vyšla v tom istom roku, ale ani o päť rokov neskôr V. Pauliny-Tóth (1903 – 1966) v publikácii *Slovenské bájoslovie* (1876) nedokázali prekročiť hranicu dobového romantického nadhodnocovania folklórneho materiálu, ktorému hlavne P. Kellner-Hostinský pripisovali dokonca hodnotu historického prameňa (Hapák – Mésároš, 1992 : 588 – 596).

Z materiálnej kultúry sa sústredenejšia pozornosť venovala len ľudovému kroju, výšivke a čipke. Tie v očiach príslušníkov romantickej generácie predstavovali, podobne ako rozprávka a ľudová pieseň, umelecky dokonalý útvar, ktorý bol znakom vysokej kultúrnej úrovne národa i jeho starobylosti. Jedným z mála príslušníkov vtedajšej inteligencie, ktorému nepostačovalo takéto zameranie, bol P. Križko (1841 – 1902). Vyčítal príslušníkom vtedajšej inteligencie jej záujem len o „*duševnú stránku ľudu*“ a upozorňoval, „*že ľud slovenský nežije iba v samotných ideáloch, povestiach a piesňach, lež život jeho má aj druhú, hmotnému svetu patriacu stránku a i tej venoval a venuje nielen svoje telesné sily, ale i svoj um*“ (Križko, 1891 : 534).

Vývoj vedeckého života na Slovensku po roku 1875 poznačilo zrušenie Matice slovenskej. V situácii, keď sa stratila organizačná platforma pre národne orientovanú vedu, oficiálna uhorská veda, najmä jej spoločenskovedné disciplíny, sa plne zapojili do presadzovania myšlienky jednotného národného štátu. V tejto situácii bola slovenská veda odkázaná len na obetavosť nadšencov, ktorí začali vo vlastivedných disciplínach pri uplatňovaní pozitivistic-

kých metód vo svojej bádateľskej práci kreovať novodobé národné koncepcie. Limitujúcim faktorom však boli nedostatočné publikačné možnosti. Určitú medzeru v oblasti histórie vyplňal *Slovenský letopis* (1876 – 1882), ktorý vydával F. V. Sasinek (1830 – 1914). Príspevky vlastivedného charakteru sa v tom čase objavovali aj v *Slovenských pohľadoch*, ktoré boli po roku 1881 významným motivačným prvkom vývinu súvekej slovenskej vedy. Vychádzali tu práce z oblastí histórie, literárnej vedy, jazykovedy, ale takisto národopisu a kultúrnych dejín.

V etnografii a folkloristike sa pozornosť sústredila na výskum a zbieranie materiálu o hmotnej a duchovnej kultúre slovenského ľudu. Význam oboch vedných disciplín umocňovali aktuálne potreby národnoobraného zápasu, lebo svojimi bádateľskými výsledkami mali podporiť tézu o historickej, národnej a kultúrnej svojbytnosti Slovákov a čeliť tak maďarizačným tlakom. K popredným bádateľom a zberateľom národopisného materiálu vtedy patrili P. Socháš (1862 – 1941), J. L. Holuby (1836 – 1923), A. Kmeť (1841 – 1908), J. Petrikovich (1846 – 1914), A. P. Záturecký (1837 – 1904), A. Halaša (1852 – 1913), Š. Mišík (1844 – 1919) a L. V. Rizner (1849 – 1913). Posledne menovanému môže slovenská veda ďakovať za prípravu veľkolepého diela *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do roku 1990*, ktorá patrí k základným bibliografickým prameňom štúdia slovenských dejín, literatúry, umenia, národopisu a ďalších vlastivedných disciplín (Podrimavský, 1992 : 751 – 756).

Rozšírenie záujmu o javy materiálnej kultúry v matičnom období súviselo s myšlienkou vybudovania múzea. Veľkým prínosom v tom čase bola výzva P. Dobšinského na zbieranie slovenských „prostonárodných pokladov“, medzi ktoré zaradil i predmety hmotnej kultúry. Výsledky tohto výskumu publikoval v národopisej práci *Prostonárodné obyčaje, poverby a hry slovenské* (1880). Jej štruktúra bola podriadená prirodzenému sledu najdôležitejších udalostí v živote človeka – narodeniu, svadbe, smrti a spočívala v ich opise; s takým prístupom sa možno stretnúť aj u iných autorov matičného obdobia. Do rámca týchto kapitol však P. Dobšinský zaradil takisto opisy roľníctva, života v rodine, obci, remesiel a obchodu. Základnú časť každej kapitoly tvoril etnografický opis tej-ktorej problematiky. Dlhodobé pôsobenie P. Dobšinského medzi ľuďmi možno z dnešného hľadiska charakterizovať ako dlhodobý výskum, ktorý rozšíril jeho poznanie problematiky života a kultúry ľudu do najmenších detailov. V tomto smere sú osobitne zaujímavé

informácie o delbe práce podľa veku a pohlavia, pohľady na postavenie otca a matky, ako aj odraz rodinnej hierarchie v celom živote rodiny. V kapitole o hospodárskom živote charakterizuje priemerne hospodárstvo a jeho príslušenstvo, rôzne sídelné typy a formy osídlenia. Celá Dobšinského práca je nabitá materiálom a hlavne upozorneniami na jednotlivé okruhy problémov a v ich rámci na mnohé drobné javy vsadené do vzájomných súvislostí s celkovým spôsobom života. Jeho práca je i dnes bohatým zdrojom inšpirácie, návodom na hľadanie stratených tém a súvislostí.

P. Dobšinský vypracoval syntézu už s tendenciou zovšeobecnenia výskytu lokálnych kultúrnych prejavov. *„Má však jednu, aj z dnešného hľadiska pozoruhodnú prednosť, jeho práca spočíva do slova v analytickom výpočte etnografickej problematiky a jej detailov v takom rozsahu, v akom ju dovtedy a dlho potom naša literatúra nepoznala a ktorá je dnes už zabudnutá. Keď P. Dobšinský svoju prácu vydal, L. Niederle svoje dielo začínal. Práce L. Niederleho sú dnes rukoväťou a úvodom do štúdia slovanského i slovenského národopisu. Takým úvodom do štúdia slovenskej etnografie by mohla byť práca P. Dobšinského – ako obraz tematickej šírky problematiky a ako významný článok reťaze vytvárajúcej živé a potrebné povedomie tradície etnografického bádania na Slovensku“* (Urbancová, 1987 : 216 – 218).

Na myšlienky P. Dobšinského nadviazal v osemdesiatych rokoch 19. storočia slovenský historik F. V. Sasinek, ktorý pripomenul súdobým zberateľom folklóru a zvykoslovných prejavov ľudu, že týmto spôsobom ochudobňujú obraz jeho spôsobu života o javy materiálnej kultúry. Súčasne definoval i etnografiu ako vednú disciplínu: *„Etnografia, čili národopis (ba lepšie opis národa) hľadí na jednotlivé národy ako na zvláštne spoločnosti ľudského pokolenia, ktoré spoločnými mravmi, obyčajmi, krojmi, jazykom atď. pútané sú k sebe ako jedna rodina.“* Etnografiu delí na „geografickú“, ktorá sa zaoberá prítomnosťou, a na „historickú“. Prvá síce „*podáva doklady o žijúcom národe, ale sama o sebe nie je oprávnená robiť uzávery o tom, čo je národu vlastné v zmysle pôvodnosti a čo prevzal od iných národov“*.

Sasinkovu snahu o historický prístup nepochopil Vajanský a odmietol akýkoľvek „*kontext medzi dnešným národom a národom Svätoplukovým“*. Požiadavka F. V. Sasinka uplatňovať pri etnografických výskumoch historickú metódu výrazne posunula teoretické myslenie v slovenskej etnografii 19. storočia. Boli to prvé

teoretické spory, ku ktorým v súvislosti s etnografiou dochádzalo na Slovensku. Aj na nich sa postupne formovala ako vedná disciplína (Sasinek, 1885; Urbancová, 1983 : 73; Urbancová, 1987 : 222; Podolák, 1953 : 29).

F. V. Sasinek našiel horlivého stúpenca svojich názorov v osobe A. Kmeťa, ktorý koncom 19. a začiatkom 20. storočia patril k vedúcim osobnostiam vlastivedného bádania na Slovensku. Svoje krédo: „*Bohatstvom, vysokým umením a politickou mocou nemáme výhľady prevýšiť šťastnejšie národy, môžeme v poznaní a vedeckom ocenení pokladov a vzácnosti našej domoviny vyniknúť, môžeme poučiť vzdelaný svet a vynútiť národnej samobytnosti našej uznanie, úctu a slávu*“ – naplnil A. Kmeť po celý plodný vedecký život. Aj keď sa mu nepodarilo zrealizovať zámer „*združiť vedeckých činných vzdelancov do ustanovizne akademického charakteru alebo národného vedeckého spolku*“, ostal zber predmetov ľudovej kultúry pre múzeum a rôzne výstavy, založenie Muzeálnej slovenskej spoločnosti a budovanie múzea v Martine hlavnou náplňou jeho vedecko-organizačnej práce. ňou vytváral i podmienky na činnosť ďalších vlastivedných pracovníkov. V široko koncipovanom zbere muzeálnych predmetov nechýbali ani nástroje a náradie používané v poľnohospodárstve. Aktivity A. Kmeťa boli začiatkami systematického zbierania múzejných predmetov, ktoré dokumentujú i vývoj agrárnej kultúry (Podolák, 1958, Rybecký, 1966).

Zakladajúce valné zhromaždenie Muzeálnej slovenskej spoločnosti sa konalo 24. apríla 1893 v Martine. Vlastnú činnosť začala spoločnosť až po valnom zhromaždení 22. augusta 1895 v Martine, ktorý sa stal i jej sídlom. Dôkazom veľmi diferencovaných záujmov jej vtedajších členov bol vznik mnohých špecializovaných odvetví, medzi ktorými bol aj národopis. Kvalitatívny stupeň v práci spoločnosti však predstavovali publikačné možnosti – *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, ktorý začal vychádzať v roku 1896, a *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, ktorý vychádzal od roku 1898.

Na pôde Muzeálnej slovenskej spoločnosti pokračoval v agrárno-etnografických výskumoch P. Socháň. Jeho *Návod na zbieranie etnografického materiálu Slovenska* (1891), výskumy pracovných zvykov, pranostiek, žatevných piesní, ale predovšetkým fotografické práce poľných prác, ako aj jeho najvýznamnejšia práca *Starobylé zvyky slovenských roľníkov pri poľnej práci* (1931) sú významnými príspevkami do mozaiky obrazu vývinu agrárnej kultúry Slovenska. Jeho program výskumu ľudovej kultúry bol z hľadiska

Andrej Kmet

tematickej šírky úplným zvratom v porovnaní s gnozeologicky úzko zameraným predchádzajúcim obdobím. Požadoval venovať sa ľudovej kultúre bezmála v takej šírke, ako ju chápala etnografia v druhej polovici 20. storočia (Socháň, 1891; Pišútová, 1970; Urbancová, 1983).

Na prelome 19. a 20. storočia zosilnel záujem o Slovensko aj v českých vedeckých a kultúrnych kruhoch. Veľký ohlas mala slovenská prezentácia na *Národopisnej výstave československej* v Prahe (1895), kde v prípravnom výbore pracovali vtedy poprední českí etnografi a folkloristi – L. Niederle, Č. Zíbrt, E. Kovář a ďalší. Slovenskú časť expozície organizovali osobnosti slovenského vedeckého života – A. Kmeť, J. Socháň a A. Halaša v spolupráci so spolkom Živena. Aj keď základom expozície boli predmety ľudovej kultúry, reprezentujúce predovšetkým jej estetické hodnoty (kroje, výšivky, čipky, keramika), vystavené boli aj rôzne pracovné nástro-

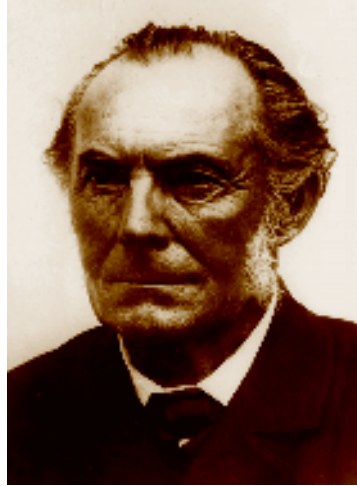
je, dom z Oravy a usadlosť z Čičmian. Myslím si, že možno súhlasiť s názorom, že „*při její realizaci se spojil široký proud diletantského zájmu o některé jevy lidového života s představiteli vědeckého zájmu o jeho komplexní poznávání. Převažující politicky podtext výstavy, akceptovaný širokou veřejností, způsobil, že vybrané prvky lidové kultúry se staly součástí konstruktů národního povědomí*“ (Jančar, 2006 : 157).

V tom čase dostali slovenskí vedci možnosť publikovať v českých vedeckých periodikách. Práce J. L. Holubyho, P. Socháňa, D. G. Licharda a ďalších osobností približovali českému čitateľovi nielen dejiny Slovenska, krajinu, ale aj ľudovú kultúru. Veľkú zásluhu na tom mal časopis *Naše Slovensko*, ktorý vychádzal v Prahe v rokoch 1907 - 1910. V roku 1911 vyšla v Prahe aj na tie časy veľmi reprezentatívna *Slovenská čítanka*.

Na Slovensku sa zatiaľ celkom úspešne rozvíjala osvetová činnosť. Okrem tej, ktorá vychádzala z martinského centra, sa začala

Pavol Sochán

Jozef Ludovít Holuby

presadzovať aj nová koncepcia hlasistov, ktorá akcentovala „požadavku intenzívneho praktického pôsobenia v slovenskej spoločnosti v záujme kultúrneho povznesenia najmä vidieckeho obyvateľstva“. V konkrétnej osvetovej práci však hlasisti nedokázali celkom realizovať svoje plány. Spomedzi nich treba spomenúť hlavne aktivity P. Blaha (1867 – 1927), „ktorý v Skalici a na jej okolí vyvíjal kultúrno-osvetovú činnosť a organizoval podujatia na poli hospodárskej osvety roľníckeho obyvateľstva“ (Podrimavský, 1986 : 376 – 386).

Aj keď osobitné miesto medzi slovenskými vedeckými snaženiami v tej dobe zaujala hlavne historiografia, záujem bol takisto o poznatky etnografie a folkloristiky. Aj ony spoluvytvárali vtedajší výtvarný folklorizmus, ktorý sa prejavil v štylizácii ľudovej tvorivosti v textile, odievaní národne orientovaných mestských vrstiev obyvateľstva, vo výzdobe interiérov a stavebnej kultúre (M. Benka, D. Jurkovič).

Aj týmto spôsobom sa zintenzívnili snahy zbierať a dokumentovať hodnoty materiálnej kultúry. Výsledky zberov publikoval v početných analytických príspevkoch predovšetkým P. Socháň. Cennými prácami sa v tejto oblasti prezentoval i J. L. Holuby, ktorého záujem o ľudovú kultúru súvisel s jeho botanickými výskumami. Dlhodobý výskum v okolí Zemianskeho Podhradia mu umožnil dôverne spoznať mentalitu tamojších ľudí, ich spôsob života a z ne-

ho vyplývajúce sociálne a hospodárske postavenie. Vznikli aj prvé vlastivedné monografie obcí: J. Bodnár: *Myjava* (1911), v ktorej autor „*upozorňoval na zvláštnosti ľudovej kultúry a ich ohrozenie súvekou civilizáciou. Práve dlhodobé výskumy boli pre J. Bodnára (1870 – 1935) predpokladom poznania a pochopenia zvláštností ľudovej kultúry*“ (Urbancová, 1995 : 43).

„*Vedecké myslenie bolo v tomto období poznačené idealistickými východiskami, ktoré sa dostávali do konfrontácie s rozširujúcim sa marxizmom a materialistickými prístupmi v gnozeológii, ktoré sa vtedy dostávali na Slovensko ako organická súčasť ideologickej výzbroje presadzujúceho sa socialistického hnutia. Svetonázorové a filozofické otázky slovenskej vedy sa tak začali riešiť už z pozície dvoch triedne determinovaných protikladných ideológií*“ (Podrimavský, 1986 : 179).

Najčastejšie zobrazovaným prostredím v slovenskej literatúre bola na začiatku 20. storočia dedina. Dedinský ľud bol najpočetnejšou vrstvou spoločnosti a podľa mnohých dobových autorov i základom slovenského národa. Práve z nej mala vyrásť i slovenská inteligencia. Aby sa ľud mohol stať aktívnou silou v národnom hnutí, bolo nevyhnutné pozdvihnúť ho kultúrne i materiálne. Bolo potrebné dôverne a zblízka poznať jeho život a sociálne pomery. To bola úloha pre slovenskú literatúru.

Spisovatelia ako M. Kukučín (1860 – 1928), J. G. Tajovský (1874 – 1940), B. Slančíková-Timrava (1867 – 1951) a I. Krasko (1876 – 1958) sa snažili priblížiť k roľníckemu ľudu, usilovali sa vžiť do postavenia svojich hrdinov a pochopiť ich život. Vo svojich dielach zanechali nielen umelecký obraz vidieckeho spôsobu života na začiatku 20. storočia, ale aj veľa etnografických postrehov odpozorovaných z reálneho života. Bytostne vychádzali z tých istých prameňov ako vtedajší európsky naturalizmus. „*Mohutný ideový a umelecký vzostup slovenskej literatúry na začiatku 20. storočí bol nesporne prejavom životaschopnosti národného spoločenstva. Literatúra žila intenzívnym životom a vo svojich vrcholných javoch, ako boli Krasko a Timrava, zniesla aj náročné európske kritériá. Mohutný rozvoj slovenskej literatúry po roku 1918 mal svoj základ v literatúre tohto obdobia*“ (Kováč, 1986 : 385 – 386).

Problematika poľnohospodárstva sa objavila aj v samostatných kapitolách všetkých vtedajších historicko-národopisných monografií o obciach. Prvú z nich – *Detva* (1905) – napísal K. A. Medvecký (1875 – 1937). Okrem kapitol o prírode, dejinách, nárečí a školstve

Ján Mjartan

podáva obraz spôsobu života obyvateľov tejto rázovitej slovenskej obce. Problematiku agrárnej kultúry a tradičného chovu hospodárskych zvierat opísal v kapitole *Hospodárstvo a majetkové pomery* (roľníctvo a pastierstvo).

Druhou monografiou bolo *Cerovo. Národopisná studie* (1906) od K. Chotka (1881 – 1967). Jeho príchod na Slovensko z Prahy, kde pôsobil ako univerzitný profesor, znamenal zvýšenie odbornej úrovne agrárnoetnografických výskumov. Ako profesor na prvej národopisnej katedre, ktorá po prvej svetovej vojne vznikla v Československu na Univerzite Komenského v Bratislave, sa zaslúžil o odbornú prípravu prvých absolventov univerzitného štúdia národopisu na Slovensku. Z nich sa problematike tradičných foriem poľnohospodárstva venovali predovšetkým J. Mjartan (1902 – 1997) a R. Bednárík (1903 – 1975).

K. Chotek, žiak L. Niederleho, významne prispel k intelektuálnemu rozmeru ponímania etnológie v dvadsiatych rokoch 20. storočia. V českej etnografii vtedy etabloval špeciálny odbor – „*politický národopis*“, ktorým priznal národopiscom podiel na riešení vtedajších spoločenských otázok. Pôvodná myšlienka významu

etnologických poznatkov a ich interpretácie pri riešení aktuálnych politických otázok však patrila jeho učiteľovi L. Niederlemu, ktorý problém „*politicky angažovanej etnológie*“ vniesol do vedeckých kruhov už začiatkom 20. storočia. Jeho *Slovanský svet* (1909) sa stal podkladom pre medzinárodný politický diskurz o usporiadaní strednej a juhovýchodnej Európy po prvej svetovej vojne. Metodickým východiskom pri riešení národnostných otázok bola pre Niederleho medziodborová komparatívna analýza a etnokartografia (Moravcová, 2006 : 101 – 106).

Na rozdiel od svojho učiteľa L. Niederleho, ktorý sa nezaujímal o sociálne determinácie kultúrnych javov, ich regionálne a miestne špecifiká, K. Chotek sa sústredil pri interpretácii „politického národopisu“ na komplexné štúdium spôsobu života a kultúry a na prebiehajúce kultúrne procesy vnútri skúmaného spoločenstva. Základným zdrojom jeho poznania bol terénny etnografický výskum a presvedčenie, že „*teprve terénni práce určí, čeho je třeba si všimat. I když je namáhavá a zdlouhavá, jedine ona zhodnocuje to, co bylo dosud uděláno, jinak jsou to všechno mýty.*“ Do metodológie národopisu priniesol štúdium modelovo vybraných lokalít a monografiou *Cerovo* obhájil jeho gnozeologicky výpovednú hodnotu (Moravcová, 2006 : 108 – 110).

Chotkovu koncepciu využil i J. Mjartan v monografii svojej rodnej obce *Sebedražie*, ktorá vyšla v *Sborníku Matice slovenskej* v Martine roku 1924. Ako profesor na gymnáziu pôsobil v rôznych mestách Slovenska, kde zbieral predmety materiálnej kultúry pre potreby múzeí a spolupracoval pri národopisných výskumoch v Matici slovenskej a Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Veľkým prínosom pre publikovanie agrárnoetnografických príspevkov bol *Národopisný zborník Matice slovenskej* v roku 1939, ktorého bol J. Mjartan zakladateľom a prvým redaktorom (Urbanová, 1992, Benža, 1998).

Vývin slovenskej vedy i kultúry bol v novozaloženej Československej republike determinovaný nielen zdedenými civilizačnými hodnotami slovenskej spoločnosti z čias Rakúsko-Uhorska, ale aj novým štátnym usporiadaním a jeho politickými, ekonomickými a sociálnymi ambíciami. Postavenie vedy, vedeckého myslenia bolo na Slovensku ovplyvnené zlou hospodársko-sociálnou situáciou. Rurálne, patriarchálne, veľmi tradicionalistické prostredie so silným vplyvom náboženstva bolo živnou pôdou pre ideový konzervativizmus, ktorý bol veľkou prekážkou vedeckého myslenia. Národné v ňom odsúvalo kozmopolitné, za aké sa veda vtedy po-

važovala. To všetko ešte umocňovala skutočnosť, že Slovensko bolo dovtedy len okrajovou, veľmi marginalizovanou súčasťou vedeckého potenciálu bývalého Uhorska.

Pre rozvoj vedy na Slovensku malo veľký význam založenie Univerzity Komenského v Bratislave (1919) s výrazným (nezastupiteľným) pedagogickým a organizačným pôsobením českých pedagógov vytvárali prvé katedry. Problémom bol však nedostatok odbornej literatúry a nízke zastúpenie slovenských pedagógov. Na Slovensku pôsobili v tom čase dve protichodné vedecké koncepcie: prvá, tradicionalistická, nadviazala na štúrovské tradície z čias národného obrodenia a zastávala myšlienku osobitosti a svojbytnosti slovenskej kultúry; druhá, hlasistická orientácia, hľadala budúcnosť v národnom a kultúrnom zjednotení Slovákov s etnicky už emancipovaným českým národom (Dejiny Slovenska V, 304 – 308).

Snahy o „slovenskú“, resp. „národnú“ vedu sa z hľadiska národno-emancipačných záujmov koncentrovali dominantne na oblasť vied o spoločnosti. Práve spoločenské vedy (predovšetkým história, etnografia, vedy o jazyku a literatúre) mohli priamo a najúčinnejšie konštituovať ideovú argumentáciu pre národno-politické potreby a záujmy. V historiografii sa romantický prístup k dejinám už považoval za prekonaný, udomácnili sa kritické metódy práce s prameňmi v duchu pozitivistickej metodológie. Väčšina historických prác sa venovala politickým dejinám Slovákov. Mimoriadny význam sa začiatkom 20. storočia však prikladal aj etnografii. Hoci jej vývoj ešte nedospel k syntetickým dielam, začalo sa uvažovať už o predmete výskumu, štruktúre vedy, potrebe porovnávacieho slovanského národopisu. Naďalej prevažoval zber materiálu, ale jednotlivé vedecké osobnosti riešili aj niektoré parciálne otázky základného výskumu ľudovej kultúry, obyčajne späté s konkrétnou lokalitou alebo regiónom (Holec, 2004 : 216).

V samostatnej Československej republike sa postupne obnovili zrušené kultúrne inštitúcie. Nezastupiteľným článkom v organizovaní kultúrneho a vedeckého života sa v medzivojnovom období opäť stala Matica slovenská. Jej obnovenie už dva mesiace po vzniku republiky sa udialo v tom istom čase, keď bola rozpustená Slovenská národná rada, ktorá v októbri 1918 ako ústredný politický orgán deklarovala pripojenie Slovenska k ČSR. Politický centralizmus v štátoprávných otázkach novej republiky bol kompenzovaný ústretovým prístupom ku kultúrnym požiadavkám a tradíciám Slovenska.

Činnosť Matice slovenskej sa okrem kultúrno-osvetovej práce zamerala aj na vedecký výskum. Už v roku 1919 sa obnovili vedecké odbory, ktoré boli zamerané výlučne na vlastivedné disciplíny. Matica v Turčianskom Sv. Martine sa tak v medzivojnovom období stala po Bratislave druhým centrom formujúcej sa profesionálnej slovenskej vedy.

Pre etnografický výskum malo obnovenie Matice slovenskej veľký význam, lebo spolu so Slovenským národným múzeom v Martine pokračovali v historických a etnografických výskumoch. V protiklade k štátom presadzovanej idei kultúrneho čechoslovakizmu obe inštitúcie vo svojej činnosti dôsledne uplatňovali princíp národnej svojbytnosti. Na druhej strane vedeckého spektra sa spoločenskovedný výskum na Slovensku podriadil cieľom národného zblížovania. Táto tendencia sa presadzovala na Univerzite Komenškého v Bratislave i v Učenej spoločnosti Šafárikovej, ktorá vznikla v roku 1926 pri univerzite.

Univerzitný vedecký výskum sa realizoval na všetkých troch fakultách UK i v rámci Učenej spoločnosti Šafárikovej, ktorá mala potrebné kontakty na zahraničie. Učená spoločnosť sa delila na duchovednú a prírodovednú triedu a vydávala aj svoju edíciu odborných prác. V rámci spoločenskovedných výskumov sa v nej prejavili niektoré ideologicky motivované vedecké tendencie, ktorých nositeľmi boli „politici vo vede“ – napríklad V. Chaloupecký či A. Pražák. Napriek tomu sa postupne sformovala prvá vedecká generácia z domácich odborníkov, ktorí spolu s absolventmi pražských vysokých škôl vytvárali plodné podhubie profesionálnej vedy na Slovensku.

Na sklonku tridsiatych rokov 20. storočia zasiahlo do vývinu vedeckého myslenia na Slovensku inovatívnym spôsobom združenie Vedecká syntéza (1937), založené z iniciatívy I. Hrušovského, M. Bakoša a K. Šimončíča. Združenie nadviazalo na podnety v oblasti vedeckej metodológie, ktoré vychádzali z Viedenského okruhu a Pražského lingvistického krúžku. V našich podmienkach rozvíjalo vedecky veľmi plodnú diskusiu, podnetnú aj pre etnografiu a folkloristiku. Uplatňovaním logickej analýzy pri štúdiu formálnych štruktúr a snahou o syntézu jednotlivých vedných oblastí sa členovia združenia stali priekopníkmi moderných prístupov v spoločenských vedách (Dejiny Slovenska V, 312 – 314, Kamenec, 2004 : 450 – 452).

V štyridsiatych rokoch 20. storočia sa na pôde Matice slovenskej organizoval celoslovenský výskum ľudovej kultúry, ktorého

Rudolf Bednárík

časť tvoril aj dotazník o poľnohospodárstve. R. Bednárík, ktorý sa k problematike poľnohospodárstva prepracoval ako múzejný pracovník, využil takto získaný materiál na prípravu metodickéj príručky pre externých spolupracovníkov. Napriek tomu, že vojnové roky neboli pre vedeckú a múzejnú prácu priaznivé, podarilo sa mu rozšíriť fondy múzea o ďalšie predmety z oblasti agrárnej kultúry a chovu hospodárskych zvierat a uverejniť prvý pokus o etnografickú syntézu ľudovej kultúry Slovenska – *Slovenskú vlastivedu* (1943). *Vlastiveda* obsahuje aj kapitolu o ľudových zamestnaniach s ťažiskom na problematiku pastierstva a poľnohospodárstva.

Okrem uvedených prác, ktorých autormi boli slovenskí a českí etnografi, sa záujem o poľnohospodárstvo na Slovensku prejavil koncom 19. storočia aj v maďarských monografiách uhorských žúp. Ich poslaním bolo mapovať jednotlivé oblasti Uhorska a skonkrétniť ich ekonomický potenciál. Proti pôvodnému zámeru sa v nich ocitlo veľa dobového národopisného materiálu. Osobitne hodnotná je v tomto smere monografia J. Nagya o Orave z deväťdesiatych rokov 19. storočia (*J. Nagy: A Tótok otthonáról Árvamegyében*).

Záujem maďarských etnografov o územie Slovenska však možno doložiť aj v medzivojnovom období. Jeho výsledky sa odrazili vo veľkej syntéze *A magyarság néprajza II.*, ktorá vyšla v Budapešti roku 1942. Nachádzame v nej veľa cenných údajov z oblasti tradičnej agrárnej kultúry z celého bývalého Uhorska, teda aj z územia Slovenska.

Pri hodnotení medzivojnového obdobia vývinu agrárnej etnografie na Slovensku nemožno obísť prínos českých etnografov.

Antonín Václavík

K. Chotek na projektoch výskumu poľnohospodárstva spolupracoval so svojimi študentmi. Zaujímali sa najmä o archaické pracovné náradie a techniky i o poľnohospodárske stavby. Získané poznatky K. Chotek využil pri koncipovaní svojich prác *Několik poznámek k národopisu Slovenska* (1924), *Program soupisu národopisného* (1914), *Lidová kultura a kroje v Československu* (1937) a ďalších štúdií, z nášho pohľadu však predovšetkým pri koncipovaní publikácie *Staré způsoby práce v československem zemědělství. Žatva srpem* (1959).

Veľkým prínosom bola i práca ďalších odborníkov – medzi inými napríklad A. Václavíka (1891 – 1959), ktorý pôsobil v niekoľkých slovenských múzeách. Jeho zberateľská a bádateľská činnosť vyústila do prípravy v tom čase najväčšej monografie – *Podunajská dedina*. Ďalší odborník, J. Húska (1884 – 1973), okrem celého radu vedecko-organizačných funkcií a pedagogickej činnosti zbieral údaje o tradičných formách poľnohospodárstva vo vybraných regiónoch východného a západného Slovenska, kde sa snažil určiť slovensko-rusínske a slovensko-moravské etnické hranice. D. Stránska (1899 – 1964) skúmala poľnohospodárstvo zasa v rámci komplexného národopisného výskumu v obci Dolná Poruba. Zaujímali ju najmä otázky pracovného zvykoslovia a v rámci ľudového staviteľstva hospodárske stavby. Nútený odchod českých odborníkov zo Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny bol citeľnou stratou pre etnografický výskum ľudovej kultúry Slovenska v tomto období (Mjartan, 1955).

Ak porovnáme medzivojnové obdobie slovenského národopisu s výsledkami, ktoré dosiahli v Čechách, Maďarsku a Poľsku, musíme skonštatovať, že jeho úroveň v tom čase zaostala za okolitými štátmi. Napriek tomu, že sa mozaika obrazu ľudovej kultúry Slovenska a jej histórie kompletizovala, musíme súhlasíť s hodnotením J. Podoláka, že do polovice 20. storočia nevyšla na Slovensku etnografická práca, ktorá by spĺňala kritéria vtedajšej európskej vedy (Podolák, 1989 : 22). Výzvy síce nechýbali, no úroveň našej vednej disciplíny určovali dobové limity – absencia potrebného počtu profesionálne pripravených etnografov, slabé inštitucionálne zabezpečenie a v neposlednom rade nedostatok finančných prostriedkov.

Kolektivizácia poľnohospodárstva –

diskontinuita vo vývine agrárnej
kultúry i v metódach jej skúmania.
Etnologická a muzeologická reflexia
prvého obdobia kolektivizácie

O profesionálnom rozvoji etnografie na Slovensku možno hovoriť vlastne až v období po druhej svetovej vojne, keď v roku 1946 vzniklo na pôde Slovenskej akadémie vied a umení nové pracovisko – Národopisný ústav SAVU. Spolu s ním sa roku 1947 obnovila výučba národopisu na Filozofickej fakulte UK a začala sa budovať sieť slovenských múzeí, v ktorých pracovali jeho prví absolventi. Vznikol aj nový ústredný odborný časopis *Slovenský národopis* (1953). Tieto okolnosti spolu s prvou generáciou odborných pracovníkov – etnografov a folkloristov vytvorili v 50. rokoch minulého storočia podmienky na intenzívnejšie a odborne systematickejšie poznávanie spôsobu života Slovákov i národnostných menšín žijúcich na Slovensku vrátane záujmu o ich agrárnu kultúru. V tomto vedecky plodnom a pre slovenský národopis dôležitom období jeho profesionalizácie mala nastupujúca generácia mladých etnografov a folkloristov veľkú príležitosť ukázať svoj vzťah k vedeckej práci, k vlastnému vednému odboru, ale aj svoje predpoklady na riešenie vedeckých problémov.

Doba však mala svoje limity. Prvá celoštátna konferencia československých národopiscov v Prahe v roku 1949 prijala všeobecne platný záväzok, že celá bádateľská činnosť v národopise bude postavená „na základni marxisticko-leninskej metodológie“. Bolo to obdobie po IX. zjazde KSČ, ktorého závery požadovali rozvoj kultúrnej revolúcie na Slovensku. V rámci tohto procesu sa – podobne ako v celom spoločenskom živote – vyskytlo veľa ilúzií, netrpezlivosti a revolučného romantizmu, predpokladajúceho bezproblémovú cestu k socializmu aj v oblasti kultúrneho a vedeckého života. Bola to daň, ktorú aj spoločenské vedy zaplatili súdobému spoločensko-politickému systému (Slavkovský, 2009/b).

Kolektivizácia poľnohospodárstva, ktorá nastúpila po roku 1948, sa začiatkom 90. rokov 20. storočia interpretovala pomerne zjednodušene – ako boľševické násilie, ktoré politické elity v 50. rokoch zdôvodňovali teóriou marxizmu-leninizmu. Bude však presnejšie a asi aj historicky spravodlivejšie, keď aspoň v krátkosti naznačíme zástoj K. Marxa, V. I. Lenina a J. Stalina v tomto procese. K. Marx uvažoval o družstevnej forme podnikania, dokonca i v priemysle, ako o zodpovedajúcej socialistickej forme výrobných vzťahov, hovoril dokonca o robotníckych družstvách. Lenin vo svojej štúdií *Ekonomika a politika* (1922), v ktorej hodnotil prvé výsledky novej ekonomickej politiky sovietskej vlády (NEP) a riešil problém ekonomiky vo vzťahu k politike, túto myšlienku rozvinul. Tvrdil, že stačí

dosiahnuť združstevňovanie poľnohospodárskej malovýroby, aby sa prekonal rozdiel medzi robotníkmi a roľníkmi, a zavŕšila sa tak ich premena na socialistických pracovníkov. Žiaľ, Stalin, ktorému história umožnila myšlienku poľnohospodárskeho družstevníctva v Sovietskom zväze realizovať, pokladal štátnu formu vlastníctva za najvyššiu formu socialistického vlastníctva a degradoval družstevných roľníkov (kolchozníkov) na sociálnu skupinu stojacu vo výrobných vzťahoch nižšie ako robotnícka trieda (Roško, 2000: 61). Podľa tohto modelu sovietska kolektivizácia poľnohospodárstva, veľký vzor pre súdobé politické elity v Československu, aj prebiehala.

V každom prípade sa v prvej polovici 20. storočia zavŕšil kontinuitný vývin tradičnej agrárnej kultúry i jej zodpovedajúci sociálny ekvivalent – roľnícka rodina a spoločenstvo obce. Spoločenské a politické zmeny po roku 1948 predstavovali významnú diskontinuitu vo vývine poľnohospodárstva i v spôsobe života vidieckeho obyvateľstva. Ak však chápeme princíp poľnohospodárskeho družstevníctva v intenciách názorov priekopníka tejto myšlienky na Slovensku S. Jurkoviča (1796 – 1873) z polovice 19. storočia, t.j. ako spôsob zvyšovania efektívnosti poľnohospodárskej výroby a zlepšovania životných podmienok vidieckeho obyvateľstva, potom obdobie rokov 1948 – 1960 bolo popretím tejto myšlienky. Tento zakladateľ prvého družstva v strednej Európe, „Gazdovského spolku“ (1844 – 1851), dokázal aj za krátky časť jeho existencie životaschopnosť družstevnej myšlienky. Plány mu však prerušila potlačená revolúcia v roku 1848 a následná emigrácia do Čiech, kde sa potom v Prahe podieľal na činnosti vlastivedných organizácií „Slovenská lipa“ a „Slovenská beseda“.

Kolektivizácia poľnohospodárstva, tak ako ju presadzovali vtedajšie politické elity, bola pochopená ako problém politický a ekonomický, nerešpektovali sa otázky sociálne, kultúrne, psychologické, ktoré mohli navyše ovplyvniť myslenie a konanie dedinského človeka. Preto sa družstevné poľnohospodárstvo chápalo ako prejav mocenskej agresivity, ktorá rozbíjala tradičné modely spôsobu života. Naplno sa vtedy prejavil fenomén „zbezvýznamňovania“ postojov i konania človeka, charakteristický práve pre obdobie radikálnych spoločenských zlomov.

Na diskontinuite vývinu slovenského vidieka sa ukázalo, že generácie jeho obyvateľov spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou neboli pripravené na radikálnu zmenu, ktorú im nastražili politici. Znamenala „rozkolísanie“ ich hodnotového systému a bola spojené

s procesom „zbezvýznamňovania“ celých spoločenských a generčných vrstiev (Alijevová, 1994). Tým im zobrala zmysel a význam predtým prežitých životov. Takto sa znehodnocovali i spoločenské ciele, ku ktorým smerovali ich individuálne životné snaženia. Ekonomické reformy ich často pripravili o celoživotné úspory a majetok. Priniesli veľa ľudských sklamaní a tragédií, ktorých dôsledkom bola rezignácia, prechádzajúca neraz až do apatie. Jednotlivci i celé sociálne skupiny sa ocitli v novom sociálnom priestore, kde sa predchádzajúce generáciami overené hodnoty ukázali ako prekonané, irelevantné, skrátka „bezvýznamné“. Historik L. Lipták túto etapu vývinu slovenskej spoločnosti charakterizoval ako klasickú ukážku sovietskeho politického modelu, v ktorom sa reálne existujúca dynamika moderných zmien deformovala do predstavy o možnosti ľubovoľnej akcelerácie. Tým sa poprela jedna z elementárnych skúseností ľudských dejín, že politické zmeny sa dajú uskutočniť za dni, ekonomické za roky, ale sociálne iba za desaťročia v rozmeroch niekoľkých generácií (Lipták, 1999 : 276). Jeho spoločenským dôsledkom boli na jednej strane slabé ekonomické výsledky roľníckych družstiev, na druhej strane – čo bolo z hľadiska celkovej stratégie poľnohospodárskej politiky ešte horšie – slovenské poľnohospodárstvo stratilo v tom čase skoro celú prirodzenú generáciu poľnohospodárov. Spoločenská i finančná neatraktívnosť práce v poľnohospodárstve viedla k snahe uplatniť sa v mimoroľníckych zamestnaniach. Narušilo sa aj dovtedajšie spoluzitie dedinského spoločenstva, ktoré sa často rozčlenilo na družstevníkov a gazdov, čo narúšalo susedské i rodinné vzťahy. Nepochopenie družstevnej myšlienky a ideologizácia hospodárskych otázok vidieka priniesli vtedy svoje negatívne dôsledky i pre formovanie životných stratégií jednotlivých generácií (Slavkovský, 2005).

Taká významná diskontinuita v spôsobe života slovenského vidieka nemohla ostať nepovšimnutá spoločenskými vedami, etnológiu a muzeológiu nevynímajúc. Problém tohto obdobia vývinu oboch vedných disciplín spočíval v tom, že ich záujem nevyplýval len z imanentnej podstaty spoločenských vied, t. j. v hľadaní nových poznatkov o spoločnosti v ich všetkých kauzálnych súvislostiach, ale bol vtedajšími politickými elitami aj ideologicky motivovaný. Platí to predovšetkým pre prvú etapu kolektivizácie.

Zostrený vnútropolitický zápas na Slovensku sa po voľbách v roku 1946 odrazil nielen na ideologickom, ale aj na vedecko-kultúrnom poli. Išlo v ňom nielen o spôsob realizácie konkrétnych

úloh v oblasti kultúry a vedy, ale predovšetkým o získanie príslušníkov inteligencie ako spoločenskej vrstvy, ktorá rozhodujúcou mierou realizuje zámery kultúrnej politiky štátu (Kamenec, 1988 : 197).

Významnou kultúrno-spoločenskou, ale tiež politickou udalosťou bol II. zjazd slovenských umeleckých a vedeckých pracovníkov (Bratislava 26. – 28. október 1946), ktorý spresnil úlohy „*kultúrnej revolúcie v etape zostrujúceho sa vnútropolitického zápasu*“. Dôležité miesto v prebojovávaní zámerov tejto kultúrnej politiky zohral L. Novomeský, vtedajší povereník školstva a osvety, predovšetkým však iniciátor činnosti Umeleckej a vedeckej rady, ktorá bola platformou ľavicovo orientovaných intelektuálov (J. Šefránek, M. Chorvát, O. Pavlík, A. Matuška, M. Bakoš, I. Hrušovský a ďalších). Ich požiadavky, vyplývajúce zo záverov VIII. zjazdu KSČ, smerovali k posilneniu štátneho vplyvu v oblasti vedy, umenia, osvety i masovokomunikačných prostriedkov. Konferencie, ktoré v roku 1947 organizovala Umelecká a vedecká rada, zdôrazňovali naliehavú potrebu zvýšenia úrovne znalosti marxizmu-leninizmu najmä medzi príslušníkmi inteligencie.

Samotný vedecký život sa v tom čase rozvíjal vo veľmi skromných pomeroch na vysokých školách, v odboroch Matice slovenskej a v ústavoch SAVU. Slovensko malo dovedna 360 vedeckých pracovníkov. Nie všetci z nich však pracovali v základnom výskume. Vedecké inštitúcie, boriace sa s kádrovými a materiálnymi problémami, boli orientované predovšetkým na vlastivedné disciplíny. Z pohľadu súdobých komunistických politických elít však bolo potrebné plniť najmä úlohy ekonomického rozvoja Slovenska. Dôraz vo vedeckom živote sa preto kládol na dobudovanie prírodovedeckých a technických vedeckých ústavov.

Problém spoločenských vied bol zložitejší. Ako ukazujú výsledky historických výskumov tohto obdobia, stále v nich dominovali nemarxisticky orientovaní vedci. V tomto priestore prebiehal otvorený zápas o ideologickú orientáciu slovenskej vedy ako celku. Učenie marxizmu-leninizmu sem prenikalo len v obmedzenej miere. Jeho nositeľmi boli príslušníci Vedeckej syntézy (I. Hrušovský, J. Dubnický), ale aj významní jednotlivci (M. Topolský, A. Siracký, A. Matuška, R. Mrlian a ďalší). Priebeh februárových udalostí však ukázal, že prevažná časť slovenskej inteligencie podporila komunistické riešenie vládnej krízy. Vo vedeckých ústavoch aj na vysokých školách spontánne vznikali akčné výbory. Už 1. marca 1948 zasadal Ústredný akčný výbor slovenských kultúrnych pracovníkov (na je-

Vilém Pražák

ho čele stáli M. Bakoš, M. Huba a R. Mrlian), aby sformuloval aktuálne úlohy kultúrnej prestavby Slovenska (Kamenec, 1988 : 200 - 205).

Napriek tomu, že od roku 1946 existovala pre slovenský národopis v druhej polovici 20. storočia odborne fundovaná viziya V. Pražáka (Pražák, 1947), otázkami kultúrnej prestavby vidieka, t.j. etnografického štúdia dediny v období jej prechodu k socializmu, sa na akademickej pôde začali pod tlakom dobových udalostí zaoberať už v roku 1951. Ako sa vtedy skonštatovalo, novú sociálno-ekonomickú situáciu slovenského vidieka nebolo možné skúmať tradičnými gnozeologickými postupmi etnografie. Prvým príspevkom k riešeniu tejto problematiky bola štúdia J. Mjartana, ktorá vychádzala zo záverov sovietskych kolegov na konferencii v Moskve v roku 1951, venovanej kolchoznému roľníctvu (Melicherčík, 1950, 1952, Mjartan, 1951, 1952, Podolák, 1952, 1956, Krištek, 1989).

Kritériá a zásady sa obyčajne ľahšie postulujú, ako uplatňujú. Tak to bolo v 50. rokoch so štúdiom marxistickej metodológie a jej aplikáciou vo vedeckom myslení aj v prípade výskumu družstevnej dediny. Veľmi plasticky túto situáciu opisuje J. Mjartan: „*Reorganizácia a rozšírenie personálneho stavu Národopisného ústavu SAVU nastalo v roku 1949, keď Predsedníctvo SAVU vymenovalo za jeho predsedu A. Melicherčíka a za administratívneho riaditeľa J. Mjartana. Zakrátko prijal ústav ďalšie odborné sily – A. Polonca, S. Kovačevičovú, B. Barabášovú a tri praktikantky, poslucháčky národopisu E. Čajankovú, V. Brychtovú a J. Pátkovú. V roku 1950 bola v Košiciach otvorená Pobočka Národopisného ústavu SAVU, ktorej externým vedúcim sa stal M. Markuš, odchovanec maďarskej ná-*

rodopisnej školy, a interným pracovníkom K. Andel. Tento kolektív reprezentoval nielen všetky vekové kategórie slovenských národopisných pracovníkov, ale zároveň aj rozličné národopisné školy, od pozitivistickej profesora Chotka cez kultúrno-historickú profesora Schiera a funkčno-štrukturálnu profesora Bogatyreva až po najnovšiu historickú školu, ktorá vychádzala z historického materializmu a opierala sa o marxisticko-leninskú metodológiu, presadzovanú A. Melicherčíkom. (...) Prvou úlohou bolo kolektív ideologicky vyškoliť a stmeliť na báze historického a dialektického materializmu a dať mu jasné a jednoznačné metodologické smernice pre výskum ľudovej kultúry na Slovensku. Ako generálnu líniu si ústav stanovil sústavný boj proti zvyškom buržoáznej ideológie vo vedeckej práci a vybudovanie slovenskej etnografie na základoch marxisticko-leninskej ideológie. Tento zámer sa uskutočňoval od roku 1949 sústavným školením, ktoré pozostávalo z troch úsekov: 1. rozbor a kritika buržoáznych národopisných škôl; 2. štúdium marxisticko-leninskej literatúry a 3. rozbor sovietskej národopisnej školy a štúdium sovietskej národopisnej literatúry“ (Mjartan, 2006 : 219 - 222).

Ako uvádza vo svojom bilančnom príspevku *Desať rokov slovenského národopisu (1945 - 1955)* J. Podolák, „metodologický stav našej etnografie a folkloristiky bol pred oslobodením kritický. Do Československa sa dostávali škodlivé vplyvy cudzích buržoáznych škôl a metodológií. Tak napríklad v oblasti umenia silne pôsobila Hoffmann-Krayerova teória, podľa ktorej ľud netvorí, iba reprodukuje. Rovnako škodlivá bola Hans Naumanova teória ‚poklesu kultúrnych hodnôt‘, podľa ktorej každý životaschopnejší kultúrny prejav nášho ľudu je poklesnutá kultúrna hodnota vyšších vrstiev. Vplyv týchto názorov sa prejavil najmä u niektorých teoretikov ľudového umenia (V. Mencl, J. Vydra). Veľa škôd spôsobila tzv. škola kultúrnych okruhov, založená na ideách Fr. Ratzela, F. Graebnera a L. Frobenia, ktorá úplne popierala špecifiku národnej kultúry. Pod vplyvom jej kozmopolitických migračných teórií hľadala sa genéza slovanskej ľudovej kultúry až v Mikronézii. Vplyv tejto školy sa prejavil najmä v prácach A. Václavíka. Metodologický chaos spôsobený ideami kozmopolitizmu, migracionizmu a formalizmu završovala pozitivistická metóda francúzskej sociologickej školy, ktorá mala v Československu silné pozície. Svojím objektivizmom spôsobila národopisu značné škody. Hoci zastávala zásadu ‚nestranickosti‘, bola to práve sociológia dediny, ktorá sa spolu s buržoáznou etnografiou predmníchovskej republiky stala politickým nástrojom vládnucich

agrárnych kruhov. Podstatným rysom všetkých uvedených metód bol antihistorizmus alebo historizmus v naumanovskom poňatí“ (Podolák, 1956 : 424 – 425).

„Prvé obdobie organizačného a metodologického rozvoja Národopisného ústavu SAVU vrcholilo v rokoch 1950 – 1951, keď ťažisko jeho činnosti spočívalo v sústavných diskusiách o prejavoch buržoáznej ideológie v slovenskom národopise. Diskusie sa konali na témy: Štrukturalizmus v národopise, Problém migrácií a formalizmu, Idealistický evolucionizmus a národopis, Kultúrno-historická škola, Sovietska etnografická veda a úlohy našej etnografie, Sovietska folkloristická veda a úlohy slovenskej folkloristiky. Okrem týchto tém zorganizovali sa pravidelné diskusie s informatívnymi referátmi o výsledkoch národopisného bádania v Sovietskom zväze a v štátoch ľudových demokracií. Popri týchto diskusiách o zásadných metodologických otázkach si ústav vytýčil v oblasti bádania dve hlavné témy. Ústrednou témou etnografického oddelenia bolo štúdium problémov veľkorodiny. Folkloristické oddelenie si vytýčilo za svoju hlavnú úlohu výskum odrazu poddanského a kapitalistického útlaku v ľudovej tradícii“ (Podolák, 1956 : 430).

Etnografia i muzeológia na Slovensku reflektovali spoločensko-politickú situáciu, v ktorej sa ocitlo vedecké myslenie začiatkom 50. rokov 20. storočia. Za prelomové obdobie možno považovať II. celoštátnu konferenciu československých etnografov v Prahe, ktorá sa konala v dňoch 6. – 7. apríla 1952 z podnetu vládnej komisie pre vybudovanie ČSAV národopisnými katedrami pražskej, bratislavskej a brnianskej univerzity a národopisnými pracovníkmi SAVU. Konferencia presadila potrebu dôsledného uplatňovania marxisticko-leninských zásad vo vede (Podolák, 1956 : 431).

Tak sa súdobá etnografia i muzeológia v Čechách i na Slovensku prihlásila k paradigmám vtedajšej sovietskej etnografie, jej metodologickému a ideovému základu, vychádzajúcemu z marxisticko-leninskej ideológie a jej zodpovedajúcej metodológii vied. Sformovala sa základná koncepcia prístupu k etnografickému a folkloristickému bádaniu, dokumentácii i interpretácii socialistickej prestavby dediny vrátane úloh, ktoré v tejto oblasti malo plniť múzejníctvo. Po konferencii sa národopis stal spoločenskou vedou, úlohou ktorej bolo podporiť kultúrnu politiku štátu. Mladá generácia etnografov a folkloristov vo vtedajšom Československu napriek varovaniu K. Chotka a A. Václavíka pomáhala na základe politickej objednáv-

ky oživovať často diletantský záujem o využívanie rôznych prvkov ľudovej kultúry v súvekej spoločenskej praxi, ktorá prikazovala rozvíjať kultúru formou národnou, ale obsahom socialistickou. Toto obdobie však malo i pozitívnu stránku – objavilo pre československý národopis novú tému: folklorizmus. Bol to počiatok vedeckej trajektórie, ktorá vyústila v európskej etnológii koncom 20. a začiatkom 21. storočia do prijatia významných dokumentov o ochrane tradičnej kultúry a kultúrneho dedičstva (Jančár, 2006 : 157 – 158).

Pre ďalší výskum v tom čase mala byť inšpirujúca odborná literatúra sovietskych etnológov. Pre výskum družstevnej dediny to bola predovšetkým práca N. J. Vorobjeva *Program pre zbieranie materiálu na skúmanie súčasného spôsobu života kolchoznej dediny a dejín jej formovania u národností stredného Povolžia* (Vorobjev, 1951), na ktorú nadviazal J. Mjartan metodologickým príspevkom *Niektoré otázky národopisného výskumu družstevnej dediny* (Mjartan, 1951). Veľmi aktívni v preberaní sovietskych skúseností boli i českí kolegovia. Publikované práce sovietskych bádateľov v *Českom lide* sa propagovali aj na Slovensku ako metodologické východiská štúdia družstevnej dediny a procesu kolektivizácie (*Český lid*, 1952, roč. 39, P. I. Kušner: *O etnografickem studiu kolchozního rolnictva*, O. N. Vozdviženska-ja a L. P. Lašuk: *O některých otázkach etnografického studia kolchozního rolnictva*).

Metodologické i metodické postuláty výskumu družstevnej dediny boli nastavené dobovo náročne – „povinností bolo skúmať a študovať ľudovú kultúru v období jej prechodu k socializmu. Nešlo však len o zisťovanie a glosovanie toho, čo sa na dedine deje. Československá etnografia mala vážnejšiu a zodpovednejšiu úlohu ako holú deskripciu a glosovanie – mala pomáhať odkryť a zhodnotiť tie zložky ľudovej kultúry, ktoré pomôžu budovať socializmus, novú socialistickú kultúru a nového socialistického človeka. Musí naznačiť jej historické perspektívy“ (Mjartan, 1951: 9 – 10). „Pri štúdiu každého javu v spôsobe ľudového života a jeho sociálnych a materiálnych základov sa dôsledne pridržiavajme metódy historizmu. V tom je základný a principiálny rozdiel medzi pozitivistickou metódou buržoáznej etnografie a metódou pokrokovej etnografie“ (Podolák, 1955 : 274).

Metodika práce a organizácia výskumu sa dôkladne prediskutovali v časopise *Sovietska etnografia* (1952, č. 1). Z nej vychádzal aj J. Mjartan. Poukazovalo sa v nej na výhody a nevýhody monografického a tematického výskumu tejto problematiky. Odporúčala sa „kolektívny (brigádnicke) výskum, ktorý má mať spoločný výskumný program, jednotné vedenie a práca členov kolektívu musí

byť komplementárna. Realizovať sa má spoločne a v rovnakom čase. Akýmsi metodicky vyšším gnozeologickým prístupom bol návrh na tzv. všestranné výskumy, ktorých by sa zúčastňovali okrem etnografov i odborníci z iných odborov – geografi, geológovia, botanici a p. Pritom je potrebné mať na zreteli, že predmetom etnografie je výskum etnickej, čiže národnej špecifiky. V čase rodiacej sa novej socialistickej spoločnosti je preto podstatou práce etnografa skúmať a objasniť zákonitosti národnej špecifiky v období budovania socializmu a stanoviť perspektívy ďalšieho vývinu“ (Mjartan, 1951 : 13 – 17).

Teoretické i metodické zásady sformulované J. Mjartanom sa v praxi použili pri prvom výskume spôsobu života a kultúry družstevnej dediny v septembri 1952 v horehronskej obci Závadka nad Hronom. Okrem nej boli v Národopisnom kabinete pre túto úlohu vytipované i ďalšie lokality: Láb, Veľké Zalužice, Bijacovce a prieskum sa uskutočnil i v niektorých obciach hornej Oravy. Lokality sa vyberali tak, aby reprezentovali rôzne geografické, hospodárske, sociálne a kultúrne podmienky existencie slovenského vidieka v 50. rokoch 20. storočia (Podolák, 1955 : 269 – 270).

Závadka nad Hronom bola typickou horehronskou obcou, ktorá v čase výskumu už mala pomerne prosperujúce JRD III. typu (to znamená, že družstevníci kolektívne hospodárili v rastlinnej aj v živočíšnej výrobe, odmeňovaní boli finančne, individuálne hospodárske aktivity realizovali len na pridelených záhumienkových hospodárstvach). Družstvo vzniklo v roku 1950 s prevahou živočíšnej výroby a vysokohorského salašníctva. Pretože v obci boli aj priemyselný podnik a lesná správa, „naskytla sa možnosť sledovať aj problém kovo-roľníkov, otázku industrializácie, vplyv a význam priemyselného podniku na spôsob života, vznikanie priemyselného robotníctva z roľníckych kádrov, a teda i vznikanie novej kultúry robotníckej triedy“. Ako sa ukázalo, výskumný kolektív si týmto svoju prácu veľmi sťažil. Sám J. Mjartan konštatoval: „...nevedeli sme všetky otázky uspokojivo vyriešiť.“ Mechanické prenesenie dotazníka N. I. Vorobjeva do slovenských reálií bolo nereálne. „Boli sme si vedomí, že pre naše pomery nebude v každom ohľade vyhovujúci už pre ten podstatný rozdiel, že sovietska etnografia skúma ľudovú kultúru na pokročilejšej kolchoznej dedine, kde je už socializmus zakotvený, kde sa už robia prípravy na prechod ku komunizmu, kým u nás sa má skúmať ľudová kultúra v začiatkoch jej prechodu k socializmu.“ Problémom sa stal už vlastný výber výskumného objektu: či skúmať družstvo, dedinu, resp. širší región (Mjartan, 1953 : 254 – 255).

Výskum v Závadke nad Hronom bol rozdelený do 14 tematických okruhov. Problematiku „*Poľnohospodárstvo, družstevné kádre, inventár a družstevné hospodárenie*“ skúmal J. Podolák. O tri roky neskôr hodnotí tento výskum ako metodicky chybný, lebo v ňom „*nevedeli dostatočne rozlišovať medzi výskumom výrobných procesov družstva a medzi výskumom vplyvu týchto najdôležitejších faktorov na zmeny v spôsobe života družstevníkov*“. Trochu alibisticky však v tejto súvislosti vyznieva jeho konštatovanie, že obdobná chyba sa pri prvých výskumoch vyskytla aj v Sovietskom zväze, kde výskumníci v prvých rokoch „*venovali hlavnú pozornosť úrodnosti, prírastkom dobytká, dojivosti, plneniu výrobných plánov a pod., zabúdajúc na vlastné poslanie etnografa*“. Vyslovuje súčasne presvedčenie, že sa v budúcnosti už tejto chyby „ekonomizmu“ budú vystríhať a na vedecké vysvetlenie hospodárskych javov budú pozývať ekonomických špecialistov, zatiaľ čo oni sa budú venovať vzájomnej spojitosti medzi zmenami v hospodárstve a v spôsobe života (Podolák, 1955 : 272 – 273).

Výskum v tom čase už prebiehal štvrtý rok a zjavne nebol bez komplikácií, lebo J. Podolák v závere konštatuje (vysvetľuje), že „*súčasný proces vývoja ľudovej kultúry a spôsobu života našich roľníkov je tak mnohotvárnny a má toľko zložitých odtienkov, že jeho zákonitosti nemožno objasniť odrazu, ale iba neúnavným dlhoročným pozorovaním. Práve preto do konečného spracovania materiálu uplynie ešte ďalšia doba...*“ a potom bude vydaný formou monografie (Podolák, 1955 : 277).

Toto smerovanie už v roku 1953 anticipoval J. Mjartan, keď v závere svojho príspevku píše: „...*Výskum v Závadke treba prehĺbiť historicky, čiže podať aj genézu a historický vývin javov, ktoré sme zistili v dnešnom časovom priereze alebo podľa tradície do 2 – 3 generácií do minulosti. Bude teda treba uplatniť princíp dôsledného historizmu. Ďalej bude treba výskumy rozšíriť aj horizontálne, čiže rozšíriť ich aj na ostatné obce Horehronia, podať profil ľudovej kultúry na celej tejto oblasti a zároveň ukázať, ako sa v starých formách objavuje nový obsah, ako vznikajú nové formy a rozvíja sa socialistická kultúra*“ (Mjartan, 1953 : 261). Získaný materiál podľa neho „*bude cenným prínosom pre poznanie vývojových ciest ľudovej kultúry v týchto dôležitých oblastiach, a v konečnom dôsledku aj pre určenie národných špecifik slovenskej kultúry vcelku. (...) Touto metódou mienime postupovať aj v budúcnosti, pretože odhalíť národné črty, špecifiku národa v oblasti kultúry možno iba cestou tr-*

pezlivej analýzy a porovnávania získaného materiálu z niekoľkých dedín v každej oblasti zvlášť a potom podľa etnografických oblastí alebo krajov.“ Ako argument bola dobrá i myšlienka J. V. Stalina, „že obdobie víťazstva socializmu nevytvára ešte podmienky pre odumieranie národných zvláštností a pre splývanie národov, ale naopak, práve toto obdobie vytvára vhodnú situáciu pre obrodenie a rozkvet národov a národných kultúr“ (Podolák, 1955 : 271). Dalo by sa povedať, že pri argumentácii potreby výskumu tradičných prejavov ľudovej kultúry i pri výskume družstevnej dediny sa „skúsenosti“ sovietskych kolegov využili naplno (pozri Kušner, 1952, Vorobjev, 1952). Na druhej strane, niektoré gnozeologické „neúspechy“ sovietskej etnografie boli dobrým „vysvetlením“ i pre obdobné ťažkosti výskumu družstevnej dediny na Slovensku (Podolák, 1955 : 272 - 273).

V roku 1955 utvorilo Predsedníctvo SAV z Národopisného kabinetu Národopisný ústav SAV. Podľa štatútu nového pracoviska sa mala vedecká práca organizovať v štyroch oddeleniach. Jedným z vedúcich oddelení sa v tom čase stal J. Podolák. Zodpovedný bol za výskum „ľudovej práce a štúdia poľnohospodárstva“. Ústrednou vedecko-výskumnou úlohou do roku 1960 bolo štúdium súčasných zmien v spôsobe života a kultúre ľudu, konkrétne kultúra a spôsob života družstevnej dediny, a štúdium spôsobu života a kultúry robotníckej triedy. Za prvú z nich bol zodpovedný J. Podolák.

Po absolvovaní prvých kolektívnych výskumov v obci Závadka nad Hronom v roku 1952 sa v roku 1953 do projektu zaradil ďalší objekt - typická nížinná obec Láb. Táto záhorská dedina s inými geografickými podmienkami, hospodárskymi stykmi zeleninárov s blízkou Viedňou a Bratislavou i pomerne živými stykmi Lábčanov s americkými krajanmi poskytovala národopisnému štúdiu problematiku odlišnú od podmienok Horehronia. V tom istom roku sa začali takisto kolektívne výskumy zemplínskej družstevnej dediny Veľké Zalužice. Výskum týchto obcí, rozšírený aj do bližších regiónov, mal trvať do roku 1960. Podľa zodpovedného vedúceho projektu J. Podoláka sa „mal vytvoriť podklad pre syntetické spracovanie slovenskej ľudovej kultúry ako celku“. Všetky práce sa vykonávali kolektívnou formou, počnúc teoretickou prípravou a školeniami cez terénne výskumy až po konečné spracovanie a publikovanie pridelených tém (Podolák, 1956 : 434 - 437).

Vo výskume Horehronia sa pokračovalo aj v ďalších rokoch. Jeho záber sa rozšíril na všetky horehronské obce (Polomka, Heľpa, Pohorela, Šumiac a Švermovo), „aby sa docielil kompletnejší obraz

a mohli sa sledovať rozmanité procesy, stupne vzniku nových foriem kultúry a spôsobu života, ktoré prinášali najmä kolektívne formy poľnohospodárskeho podnikania“ (Mjartan, 2006 : 230). V tých rokoch sa konali i informačné prieskumy v ďalších lokalitách Slovenska (Láb, Veľké Zalužice, Lešť a Turie Pole v Novohrade a Bijacovce na Spiši).

S odstupom rokov možno bilancovať výsledky celého projektu. V roku 1969 vyšla národopisná monografia *Horehronie*, v ktorej – aby sme ostali pri téme našej práce – kapitolu *Poľnohospodárstvo a pastierstvo* vypracoval J. Podolák. Je to významný príspevok k výskumu tradičnej agrárnej kultúry a organizácie chovu hospodárskych zvierat v tomto regióne Slovenska. Ťažko však hovoriť o analýze kultúry a spôsobu života tamojších roľníkov v období združstevňovania, resp. o dopade kolektivizácie a industrializácie Slovenska na roľníka a jeho prácu. Čo je však ešte zaujímavejšie, celá táto úloha sa v tom čase akoby s vedeckovýskumných plánov Národopisného ústavu SAV vytratila. O jej napĺňaní sa nedozvieme nič ani z bilančných štúdií J. Podoláka *Desať rokov slovenského národopisu (1945 – 1955)* (Podolák, 1956), ani E. Horváthovej *Hlavné smery a činnosť Národopisného ústavu SAV od založenia Slovenskej akadémie vied* (Horváthová, 1973). Samozrejme, jej výsledky sa nemohli objaviť ani v hodnotení dvadsiatich piatich ročníkov časopisu *Slovenský národopis* (Frolec, 1978).

Na rozdiel od akademického pracoviska slovenské múzejníctvo vrátane Slovenského národného múzea v Martine reagovalo na naliehavé požiadavky dokumentácie socialistickej prestavby dediny a poľnohospodárstva pomaly. Aspoň tak to konštatujú závery I. celoštátnej konferencie muzeálnych pracovníkov – etnografov v Martine (25. – 27. 5. 1954), zvolanej z podnetu III. celoštátnej konferencie československých etnografov v Libliciaciach (21. – 23. 10. 1953), ktorá presadzovala spoločenskú požiadavku múzejnej dokumentácie ľudovej kultúry v období budovania socializmu. Na konferencii v Martine sa však už len konštatovalo, že popri záchrane zanikajúcich dokladov tradičnej ľudovej kultúry je potrebné, aby sa dokumentovali aj nové procesy a javy, aj keď sa metodologické a metodické východiská tejto gnozeologickej požiadavky nehľadali (Krištek, 1989 : 56 – 57).

Zaktualizovať výskumné úlohy a inštalačné techniky národopisných oddelení slovenských múzeí v intenciách sovietskych muzeológov sa začiatkom 50. rokov pokúsil J. Mjartan v príspevku *Práca sovietskych etnografických múzeí* (Mjartan, 1952), ktorý bol inšpirovaný prednáškou L. P. Potapova *Hlavné otázky etnografickej expozície*

v *sovietskych múzeách*, predniesenu na konferencii etnografov v Moskve v roku 1951. Jej záznam bol o rok neskôr publikovaný aj na Slovensku (Potapov, 1952).

Mottom oboch príspevkov bolo „*využiť etnografiu ako jednu z dôležitých historických disciplín a dať ju do služieb ľudu pri budovaní komunistickej spoločnosti*“. Od sovietskej etnografickej vedy sa vtedy vyžadovalo aplikovať v muzeológii dôsledný historizmus. Základná periodizácia dejín bola jasná: „*zachytiť predel dvoch historicky zásadne sa odlišujúcich epoch – predrevolučnej a súčasnej socialistickej epochy*“. Pritom sa predmet bádania musí rozšíriť zo spôsobu života a kultúry roľníckych vrstiev i na robotnícku triedu. Ústrednou úlohou múzeí *ostala „výchovná práca, ktorá prispieva k formovaniu vedeckého komunistickeho svetonázoru, k prekonalniu prežitkov kapitalizmu vo vedomí ľudí*“. Základným princípom etnografickej expozície preto boli „*vedeckosť, bolševická ideovosť, politická zaostrenosť, prístupnosť a zrozumiteľnosť*“. Podstatne gnozeologicky hodnotnejšími sú požiadavky, aby materiálové expozície neboli odtrhnuté od všeobecnej aj kultúrnej histórie a interpretované v sociálnych i hospodárskych kontextoch (Potapov, 1952 : 341 – 345).

Problematiku premeny vidieka do podoby družstevnej dediny anticipuje J. Mjartan vo svojom príspevku s požiadavkou reflexie tejto materiálne i sociálne novej reality aj v muzeálnych expozíciách na Slovensku. Inšpirovala ho štúdia G. S. Maslovovej *Kultúra a život na jednom z kolchozov Podmoskovska* (Maslovová, 1952).

V časovom období, ktoré je predmetom záujmu tohto príspevku, v Slovenskom národnom múzeu v Martine inštalovali len jednu výstavu venovanú premenám slovenského vidieka v päťdesiatych rokoch minulého storočia – *Slovenská dedina kedysi a dnes*, ktorú autorsky pripravili V. Matula, Š. Apáthy, A. Polonec, J. Boďa, I. Hrubec a J. Hyčko. Výstava bola odbornej i laickej verejnosti prístupná 18. marca 1960, v predvečer okresnej konferencie KSČ. V roku 1964 ju reprízovali v Poľnohospodárskom múzeu v Nitre (reinstaláciu autorsky pripravil J. Hyčko).

Zámer autorov publikovali dvaja zástupcovia autorského kolektívu slovami: „...*inštalovať výstavu o vývine ľudskej spoločnosti z hľadiska marxizmu-leninizmu, špeciálne o rozvoji poľnohospodárstva a o roľnickej otázke, ktorá by názorne ukázala vývoj života na slovenskej dedine v dejinnom priereze od najstarších čias až podnes, pritom by sa zvýraznila dialektická súvislosť jednotlivých javov, ukázala zákonitosť a dejinná nevyhnutnosť vývoja života*“.

Ján Hyčko

slovenskej dediny k socializmu a ďalej ku komunizmu, a tým podporila súčasnú hospodársku prestavbu a ideovú premenu našej dediny.“ Výstava mala splniť i politické poslanie: „...ukázať radostnú bilanciu všestranného rozvoja a nezvratného pokroku v živote našej dediny a pritom byť názornou školou pre tých, ktorí ešte dostatočne nepochopili význam a dosah premien v našom súčasnom živote“ (Apáthy, Hyčko, 1960 : 199). Autorom sa plne podarilo realizovať princípy sformulované L. P. Potapovom – „využiť etnografiu ako jednu z dôležitých historických disciplín a dať ju do služieb ľudu pri budovaní komunistickej spoločnosti“ a pritom „zachytiť predel dvoch historicky zásadne sa odlišujúcich epoch – predrevolučnej a súčasnej socialistickej epochy“ (Potapov, 1952 : 341 – 345).

Ako v hodnotení tejto expozície v roku 1989 uvádza I. Krištek, úloha autorov výstavy bola pomerne ťažká – nielen z ideového, ale aj výtvarno-priestorového hľadiska (Krištek, 1989 : 60 – 61). Myslím si, že obe uvedené stránky výstavy zodpovedali súdobej úrovni slovenského múzejníctva. Možno sa stotožniť s názorom I. Krišteka, že snaha autorov prezentovať problematiku na všeobecnom historickom pláne ochudobnila expozíciu v etnografickej rovine. Napriek tomu ju v kontexte doby považuje za „prínos v aktivizácii slovenského múzejníctva“, ktoré sa v tom čase borilo s nedostatkom kvalifikovaných odborníkov, metodologickou neujasnenosťou a často až vulgarizujúcou zjednodušujúcou aplikáciou historického materializmu. „Materiálnu kultúru predstavovali len výrobné sily, duchovnú kultúru výrobné vzťahy a nadstavba. Industrializácia, ktorá na Slo-

vensku práve prebiehala, najmä jej materiálna stránka, akoby bola cieľom socialistickej prestavby, a nie je prostriedkom. Fetišizovala sa výroba. Cieľom propagácie sa stali traktory a kombajny, nie človek, ktorý sa i z tejto expozície akosi vytrácal. Nehľadali sa špecifická etnograficko-sociálneho aspektu, vlastnej tváre odboru; a ak, tak veľmi nesmeli“ (Krištek, 1989 : 57 – 63).

Prvá etapa prestavby dediny na Slovensku sa skončila koncom päťdesiatych rokov 20. storočia. Ako uvádzala rezolúcia XIII. zjazdu KSČ o poľnohospodárskej politike, bol výsledok tejto etapy dôkazom trvalej platnosti a životnosti Leninovho družstevného plánu v podmienkach priemyselne vyspelej krajiny. „*Socialistický sektor v ČSSR i na Slovensku obhospodaroval už 90 percent poľnohospodárskej pôdy. Materiálno-technická základňa socialistickej poľnohospodárskej veľkovýroby bola v hrubých črtách vybudovaná. V podstate sa zmenili podmienky života a práce vidieckeho obyvateľstva. V poľnohospodárstve zvišťazili socialisticke výrobné vzťahy.*“ To umožnilo, aby si KSČ na začiatku šesťdesiatych rokov mohla stanoviť nové ciele poľnohospodárskej politiky – pozdvihnúť úroveň poľnohospodárstva na úroveň priemyslu (XIII. zjazd KSČ, 31. 5. – 5.6. 1966. Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1966, s. 475).

Z pohľadu straníckych dokumentov a propagandy išlo o významnú a pozitívnu zmenu v spôsobe života obyvateľov vidieka spojených s poľnohospodárskou prvovýrobou. Bolo by preto potrebné vysvetliť, prečo sa také „úspešné“ päťdesiate roky v živote nášho vidieka neobjavili v súdobých národopisných prácach a prečo neboli zhodnotené z pozícií historického materializmu, prečo sa nesplnila vtedy jedna z hlavných úloh vednej disciplíny i Národopisného ústavu SAV. Relevantnú odpoveď na túto otázku nedali na stránkach ani zodpovední riešitelia, ani vedenie pracoviska. Vyrovnať sa s ňou bolo ťažké i pre múzejníkov. S mojim názorom, že slovenský národopis v 50. rokoch minulého storočia nedisponoval ani jednou vedeckou osobnosťou, ktorá by dokázala dobou požadované princípy historického materializmu aplikovať v národopise, súhlasil v rozhovore i Š. Mruškovič (rozhovor som uskutočnil v roku 2008 v rámci projektu VEGA č. 2/0041/08 „Etnológia na Slovensku v druhej polovici 20. storočia. Dejiny vedeckého myslenia“), ktorý už v tom čase pôsobil na Filozofickej fakulte UK v Bratislave ako vysokoškolský učiteľ národopisu. Potvrďuje to aj hodnotenie dvadsiatich piatich ročníkov časopisu Slovenský národopis V. Frolcom, keď konštatuje, že príspevky slovenských i českých autorov mali vtedy prevažne

materiálový charakter a zaoberali sa hlavne tradičnými prejavmi ľudovej kultúry. Plne to platí i o jeho hodnotení príspevkov z oblasti „zamestnania obyvateľstva“, ktoré sú venované predovšetkým problematike tradičnej agrárnej kultúry. Nedostatok teoretických štúdií vyriešila redakcia tým, že zaraďovala preklady sovietskych autorov k problematike etnografického výskumu kolchozného roľníctva (Frolec, 1978 : 3 - 5). Prvým teoretickým pokusom v tomto smere bola vlastne až štúdia B. Filovej *K niektorým aktuálnym metodologickým otázkam národopisnej vedy* (Filová, 1960). Ale to je už ďalšie decénium vývinu našej vednej disciplíny.

Citované názory dobových autorov asi neboli len výsledkom získaných vedeckých poznatkov, ich analýzy a slobodného vyhodnotenia. Nebezpečenstvo tohto obdobia vývinu národopisu a muzeológie na Slovensku môže byť preto v tom, že ďalšie generácie výskumníkov k nim budú pristupovať ako k historickému prameňu, ktorému však bude chýbať kritické zhodnotenie. Publikované príspevky J. Mjartana, Š. Apáthyho, J. Hyčku a ďalších etnografov a múzejníkov vznikali v dobe, ktorá im určila svoje limity. Pri ich čítaní si musíme uvedomiť, že kolektívizácia poľnohospodárstva a jej dosah na spôsob života slovenského vidieka ako predmet vedeckého záujmu a čitateľ ako vnímajúci subjekt boli, a aj dnes sú, súčasťou stále sa meniacej spoločenskej reality. Jej podoby sú pritom oveľa rozmanitejšie a komplikovanejšie ako obraz, ktorý rekonštruujeme podľa dostupných poznatkov. Tie sú často poznačené vonkajšími tlakmi zo strany dobových politických a ekonomických elít.

Platí to o mnohých vedeckých prácach, ktoré v deväťdesiatych rokoch minulého storočia hodnotili toto zložené obdobie. Myslím si, že pri ich percepcii treba dať za pravdu A. Václavú: *„Pokud historik podlehne představě, že hospodářské výsledky v zemědělství jsou závislé na nějakém abstraktním vztahu nebo dokonce lásce k půdě, bude se pohybovat v abstraktním světě, ale nepodaří se mu nic vysvětlit, leda opět láskou. Bude hledat vysvětlení pro neúspěchy nebo negativní jevy v zemědělství v něm samotném, v lidech, kteří v něm pracují, ve výrobních formách, ale unikne mu kritika systému, kritika absence tržních vztahů. Z tohoto hlediska stojí za pozornost, že se v pracích o kolektivizaci nesetkáte s pojmem tržní vztahy. Ještě horší ovšem je, jestliže se vztahem k půdě nebo s láskou k ní operují legislativci a zákonodárci dnes a očekávají, že privatizace rozvine trh, a nikoliv, že trh dá smysl privatizaci. Na tento omyl po listopadu 1989 stále ještě doplácíme“* (Václavú, 1990: 81).

Záver

Štúdium histórie vlastnej vednej disciplíny je neodmysliteľným predpokladom formovania teórie a metodológie každého vedného odboru, lebo mu dáva nielen potrebnú historickú kontinuitu, ale má i praktický význam v rozšírení poznania dejín samotných skúmaných predmetov a javov. Ak prejdeme od tohto všeobecného metodologického konštatovania k významu histórie a historizmu pri štúdiu agrárnej kultúry, potom sa náš gnozeologický zámer rozdelí na dve komplementárne oblasti: sledovanie dejinného vývinu agrárnoetnografických javov a sledovanie etnografie ako vednej disciplíny. Samozrejme, vzájomný vplyv medzi týmito oblasťami, ako už upozornila V. Urbancová, je len jednosmerný – dejiny vedy a názory v ich rámci môžu ovplyvniť názory na dejiny agrárno-etnografických javov.

Výsledky bádania dejín etnografie majú praktický význam aj pre rozšírenie poznania dejín samotných javov, ktoré etnografia sleduje. Zatiaľ čo tieto novo objavené a doteraz neznáme reálie majú pre štúdium dejín agrárnej kultúry podstatný význam, pre štúdium dejín samotnej disciplíny majú len ilustratívny charakter. Dokladajú zmeny v názoroch na objekt bádania a na znaky, ktoré ho reprezentujú, a v súhlase s dobovými ideovo-politickými názormi a trendmi odrážajú zmeny v tematickom zameraní, v hodnotení údajov a v celej koncepcii formujúcej sa alebo už sformovanej disciplíny. Pri sledovaní dejín etnografických javov je preto potrebné si uvedomiť, že reálie zo života ľudu, ktoré sa zachovali v rukopisoch alebo boli aj publikované, sú poznamenané názormi doby, z ktorej pochádzajú, a často i diferencovanými názormi rôznych predstaviteľov toho-ktorého obdobia. Až po dôslednom odstránení týchto dobových nánosov ostane materiál, ktorý môžeme začleniť do systému nášho poznania a v súlade s dnešnými metodologickými postupmi zaradiť do rámca vývinu sledovaného javu. A práve preto je potrebné poznanie dejín vlastnej disciplíny. Druhým dôvodom, pre ktorý je potrebné poznať dejiny vlastnej vednej disciplíny, je pochopenie vývinu jej teoretických a metodologických predpokladov. Ak etnografia na Slovensku nemala dobré alebo v porovnaní so svojimi európskymi susedmi fakticky žiadne podmienky na kontinuálny vývoj a zotrvávala stále na amatérskej úrovni, pričom k jej konštituovaniu ako profesionálnej disciplíny došlo až v päťdesiatych rokoch 20. storočia, je potrebné poznať aspoň kultúrne dedičstvo, ktoré nám zanechali predchádzajúce generácie v názoroch na objekt bádania, v teoretickom myslení, v metódach

Viera Urbancová

práce, ale aj motivácie jednotlivých bádateľov. To všetko s prihliadnutím na historické podmienky, ktoré jednotlivé vývinové etapy formovali (Urbancová, 1983 : 57 - 58). Vnímavému a kritickému čitateľovi všetky práce venované dejinám agrárnej kultúry, ak ich dokáže chápať v dobových historických a sociálnych súvislostiach, dávajú možnosť dozvedieť sa niečo o realite, ktorá bola iná, ako je tá jeho. Môžu sa tak pre neho stať novou kultúrnou a historickou skúsenosťou.

Uplatnenie zásadných zmien vo vývine poľnohospodárstva na Slovensku v 19. storočí, tak ako ho osvietenský vzdelanci navrhovali, sa mohlo dosiahnuť len zosúladením priaznivých sociálno-ekonomických a politických podmienok. Na ich presadzovanie však mali snahy slovenských vzdelancov v Uhorsku len minimálny vplyv. Agrárni ekonómovia a historici odhadli fázový posun slovenského poľnohospodárstva na konci 19. storočia v porovnaní hoci len s českými krajinami na tridsať rokov (Holec, 1991 : 95). Plne platí konštatovanie historika: „*Boli sme chudobní, optimista by povedal, že chudobnejší príbuzní v bohatej rodine, a nimi sme aj ostali. Postavenie Slovenska v Európe, teda v priestore, ktorý u nás odjakživa formuloval požiadavky, generoval očakávania, vytváral konkurenčné prostredie, bolo neuspokojujúce. Vyspelé európske krajiny už aj vtedy u nás určovali limity, stavali latky, ktoré však boli vygenerované v bohatšom prostredí*“ (Lipták, 1999 : 13). Pre budúce agrárnoetnografické štúdium však práce S. Tešedíka, J. Fándlyho, J. Čaploviča či D. G. Licharda a ďalších majú veľký význam, lebo s dôvernou

znalosťou materiálu priblížili dobový obraz agrárnej kultúry Slovenska.

Vďaka snahe slovenských osvietencov bojovať proti zaostalosti spôsobu života roľníka a jeho rodiny sa tak uchoval cenný etnografický materiál. Napríklad už v prvej polovici 18. storočia sa z rukopisu Mateja Bela dozvedáme, že „v Uhorsku sú tri druhy žatevných nástrojov: 1. ozubený srp, ktorý má zuby ako píla a je v Uhorsku najrozšírenejším. 2. Druhý má hladké ostrie a od predchádzajúceho sa líši tým, že je viac zakrivený, ale aj dlhší a je bez zubov. 3. tretí druh predstavuje trávna kosa, ktorú pri žatve používajú vtedy, keď je bohatá alebo chudobná úroda“ (citované podľa Urbancová, 1973 : 186). Omnoho konkrétnejší je údaj D. G. Licharda takisto o žatevnom náradí z druhej polovice 19. storočia: „Držím tu za vhodné poznamenať, že srp v tomto zmysle, aký má okolo banských miest, tu v Hornom Nitriansku nevidieť; čo tu volajú srpom, to na centrálnom Slovensku nosí meno kosáka, to jest: široký, končitý do polkolesa zohnutý, drevenou rukoväťou opatrený, v ostri svojom hladký nôž, kdežto srp opravdový má na svojom ostří zúbky vysekané“ (Lichard, 1882 : 133). Sú to veľmi cenné informácie, dokresľujúce vývin žatevných prác a im zodpovedajúceho náradia. V uvedených dielach slovenských vzdelancov ich možno nájsť veľa.

Z týchto, ale aj ďalších opisov javov materiálnej kultúry sa dá dedukovať, prečo máme z tohto obdobia menej materiálov z oblasti zamestnania roľníka a jeho hmotnej kultúry vôbec ako z oblasti ľudovej slovesnosti. Bolo relatívne ľahšie zapísať hotový útvar rozprávky, ako opísať náradie a prácu s ním. Je to však len jeden, možno povedať praktický, dôvod. Hlavným dôvodom bolo celkové ideové zameranie tohto obdobia vývinu etnografického záujmu o roľníka a jeho spôsob života.

Agrárna etnografia sa do druhej polovice 20. storočia venovala predovšetkým terénnym výskumom a systematizovaniu ich poznatkov. Na význam literárnych prameňov tejto problematiky upozorňovala vo svojich prácach k dejinám našej vednej disciplíny hlavne V. Urbancová (Urbancová, 1983 : 60). Bude potrebné sa k nim vrátiť, lebo agrárnej etnografii dávajú možnosť komparovať jednotlivé javy dnes už skoro v dvestoročnom odstupe a sledovať kultúrne zmeny, ktoré v nich nastali. Súčasne výrazne prispievajú k možnosti datovania jednotlivých kultúrnych prejavov agrárnej kultúry. Stávajú sa tak významným prameňom štúdia tejto problematiky nielen pre etnológov, ale aj historikov a jazykovedcov.

Vysvetlenie a pravdivejší obraz života slovenského vidieka v druhej polovici 20. storočia podali až etnologické výskumy v 80. rokoch a predovšetkým po roku 1990. V kontexte historicko-politickej reality toho obdobia by sa dalo pochopiť, že reálne poznanie etnológov vtedy nezodpovedalo predstavám politických elít a bolo vlastne v tom čase nepublikovateľné. Každý vedecký pracovník by mal interpretovať predmet svojho záujmu z pozícií hodnotového systému, ktorému verí. Je výsledkom nielen nadobudnutého vzdelania, ale aj poznania, ku ktorému dospel životnou skúsenosťou a z nej vyplývajúcou životnou filozofiou. Sloboda vedeckého bádania a interpretácie získaných poznatkov spočíva práve v tom, že vedec môže bez obmedzení vstúpiť do vedeckého diskurzu z pozícií svojho najlepšieho vnútorného presvedčenia – bez politických, ideologických a iných obmedzení. Päťdesiate roky boli pre vývin vedeckého myslenia v národopise i muzeológii nešťastné tým, že nedovolili túto slobodu. Ba čo viac, boli horšie, lebo nedovolili vedcovi o sporných témach ani pomlčať. Požadovala sa jasná odpoveď v intenciách veľmi z vulgarizovaných predstáv vtedajších politických elít o marxistickej metodológii v spoločenských vedách.

Bola to spoločenská situácia, ktorá sa svojou gnozeologickou podstatou veľmi vzdala od vedeckého kréda L. Niederleho a jeho žiaka K. Chotka. Pre nich bola vedeckým krédom sloboda vedeckého bádania, vízia nezávislej vedeckej pravdy a kritické zvažovanie názorov druhých (Moravcová, 2006 : 101). Plne tu však platilo konštatovanie Gulbenkianovej komisie o reštrukturalizácii sociálnych vied, že *„každý badateľ je zakotven ve specifickém sociálním prostředí, a proto nevyhnutelně pracuje s předpoklady a předsudky, které působí na jeho vnímání a interpretaci sociální skutečnosti. V tomto smyslu nemůže existovat ‚neutrální‘ badateľ. Všechna data jsou výběrem ze skutečnosti, jenž je založen na světónázoru nebo teoretických modelech daného období a je filtrován stanovisky určitých skupin, působících v tomto období. V tomto smyslu jsou opory výběru historicky konstruovány a nevyhnutelně se mění tak, jak se mění svět“* (Wallerstein, 1998 : 97).

Každé obdobie vývinu spoločnosti prináša svoje výzvy a limity. Platí to tak pre vedné disciplíny, vedecké inštitúcie, ako aj pre osobnosti, ktoré ich profilujú. Tá neopakovateľná konfigurácia individuálnych predpokladov vedcov, stavu ich vedných disciplín, ale aj spoločenských podmienok, v ktorých tvorili, určujú ich osobný prínos pri profilácii vývinu vedeckého poznania. Personálny obraz

vedy je totiž nielen jej výsledkom, ale aj predurčovateľom ďalšieho vývoja. Je preto potrebné pripomínať prínos jednotlivých osobností, vedeckých kolektívov i celých inštitúcií do histórie vedy. Ten prínos je nielen neodmysliteľným predpokladom formovania samotného vedného odboru, ale dáva mu i potrebnú historickú kontinuitu. Len tak sa možno vydať na cestu k historickej objektivite, ako ju definoval filozof Adam Schaff: „*Poznanie nadobúda podobu nekonečného procesu, v ktorom sa na základe rôznych prístupov ku skutočnosti, ktoré chápeme z rôznych hľadísk, naše poznanie zdokonaľuje a zbierajú sa čiastkové pravdy. Tento proces vedie nielen k jednoduchému hromadeniu poznatkov, teda ku kvantitatívnym zmenám v našom poznaní, ale aj ku kvalitatívnej transformácii nášho videnia dejín*“ (citované podľa Le Goff, 2007: 125).

So vznikom Európskej únie sa stále viac akcentujú momenty jednotnej európskej kultúry, historických koreňov, spoločného kultúrneho dedičstva. Aj keď pojem „európska identita“ sa v európskych národných spoločenstvách zatiaľ presadzuje ťažko, bude potrebné prijať ho, ak má starý kontinent ďalej spoločne fungovať. Nebude stačiť definovať Európu ako „jednotný politický a ekonomický priestor“, budú potrebné i ďalšie kontexty, medzi nimi i formulovanie spoločných európskych dejín. Historické disciplíny na Slovensku, etnológiu nevynímajúc, sa budú musieť vrátiť k citovanému krédu A. Kmeťa a „*vedeckým poznaním pokladov a vzácnosti našej domoviny poučiť ostatný vzdelaný svet*“. Každá nová generácia, ak chce dosiahnuť viac ako uplynulé kultúry, musí vlastnou aktivitou poznať a osvojiť si hodnoty, ktoré zanechali predošlé generácie a objavne hľadať ich nový význam v súčasnom spôsobe života.

Prílohy

Problematiku výskumu agrárnej kultúry možno z pohľadu etnografie rozdeliť na dva základné okruhy: 1. sledovanie vývinu technologických komponentov poľnohospodárskej výroby, t.j. materiálnych prostriedkov, ktoré sa v tomto druhu ľudskej činnosti využívali; 2. sledovanie ich sociálneho ekvivalentu – kolektívu ľudí, ktorí nimi v jednotlivých vývinových etapách agrárnej kultúry pracovali, t.j. organizácie práce, spôsobov preberania nahromadených skúseností – akýsi mechanizmus dedenia už osvojených kultúrnych hodnôt, ale aj vzťahov, ktoré na pozadí agrárnej kultúry vznikali v rodine roľníka a v lokálnom spoločenstve.

V tomto zmysle rozdelíme i obsah tejto kapitoly, v ktorej sa v jednotlivých ukázkach pokúsime priblížiť etnografickú hodnotu originálnych textov niektorých osobností uvedených v tejto publikácii. Pre materiálnu stránku tradičnej agrárnej kultúry sme zvolili tri osobnosti: L. Bartolomeidesa, J. Čaploviča a D. G. Licharda.

a) materiálne kontexty agrárnej kultúry

Vo svojich *Notitiách* o Gemerskej stolici L. Bartolomeides veľmi podrobne opisuje v stati o poľnohospodárstve druhy pestovaných obilnín, plodín a spôsoby siatia. Hovorí o bránení, pri ktorom upozorňuje na rozdiel medzi bránením v oblastiach severných a južných. V súvislosti s orbou, ktorá sa tu robí dva- až trikrát ročne, podáva dôležitý a na vtedajšiu literatúru výnimočný opis pluhov, ktoré boli na Gemeri zastúpené dvoma typmi, známymi ako „horník“ a „rovenik“. Pluhy, ktoré naši používajú, sú dvojaké. Iné sa totiž používajú na svahoch, iné na rovinách. Ten druhý druh Slováci volajú „rovenik“, prvý „horník“. Rozdiel spočíva v uchu (*auricula*), ktoré je na pluhu používanom na rovine nepohyblivé a ostáva upevnené na jednej strane, aby mohlo robiť brázdy na dve strany. Keď s takýmto pluhom chodí orač dookola, nech začne orať z ktoréhokolvek kraja, skončí v prostriedku, ak začal v polovici poľa, skončí na okrajoch. V poslednom prípade sa zdá, ako by sa pole zužovalo, zatiaľ čo v prvom rozširovalo. Iný druh pluhu sa používa na svahoch a vo vrchoch. Na ňom je ucho pohyblivé a môže sa upevniť raz na jednu, raz na druhú stranu. Orba sa ním totiž začína na zvažujúcom sa okraji poľa, všetky brázdy robí vedľa seba a zem vyvracia

smerom nadol, preto sa ucho upevňuje raz na jednu, raz na druhú stranu. Samotná orba, čím je hlbšia, tým sa považuje za lepšiu. Pri žatevných prácach upozorňuje, že pšenica a raž sa kosí žatevnou kosou (*falx messoria*), jačmeň a ovos zase kosákom. Skosené obilie sa ukladá do „kríža“ alebo do „hromádky“, po maďarsky zvanej „csomó“. Pozoruhodný je i jeho údaj o mlátení: „*Keď bolo obilia málo, mlátilo sa ručne a valcom (manu et tribulo), keď ho bolo viac, s koňmi alebo dobytkom. Vymlátené obilie sa uskladňuje v domoch alebo sýpkach, v dolných stoliciach zase v obilných jamách (scorobes). Aký nástroj L. Bartholomeides myslel pod tribulom, presne nevieme. Jeho údaj však upozorňuje na možnosť výskytu neobvyklej techniky mlátenia pre túto oblasť*“ (Urbancová, 1970 : 68 - 69).

„Väčšiu pozornosť venoval Bartholomeides chovu hospodárskych zvierat, ktorý mal pre Gemer veľký význam. Zaujímavé sú hlavne tie, ktoré sa vzťahujú na rožný dobytok a chov oviec. V súvislosti s chovom dobytká poznamenáva, že spôsob, ktorému Nemci vravia ‚Stallfütterung‘, je na Gemeri málo známy. Tí, ktorí majú mnoho dobytká, nechávajú ho von až do neskorej jesene a len za veľmi zlého

Kontrola brázdy. Liptovská Teplička. N. Tomanová, 1972.

počasia ho zaháňajú do akýchsi prístreškov. Maštale, v ktorých je dobytok cez zimu, sú studené a zle vetrané. Uvádza aj, čím sa dobytok kŕmi, jeho ceny a choroby, ktoré sa najčastejšie vyskytujú. Tamojší chov oviec je reprezentovaný dvoma druhmi: domácim, ktorý sa chová na Hrone, okolo Štítnika, Betliara, Muráňa a v Malom Honte, a cudzím, ktorý sem priháňajú od Matry a spoza Tisy. Podrobnejšie opisuje výrobu syra. Uvádza slovenské pomenovanie pastierov (,valasy', ,ovčacy') a nočného úkrytu pre ovce (,mraznica'). V súvislosti so strihaním oviec hovorí o cenách vlny a záverom o ich najčastejších chorobách (,metelica')“ (Urbancová, 1970 : 69 – 70).

Informácie J. Čaploviča naznačujú pri opisoch agrárnej kultúry aj jej etnické aspekty. „V Uhorsku jestvujú vedľa seba dva hlavné druhy poľnohospodárskej výroby: ázijský a európsky. Prvý spôsob je vlastný ozajstným Maďarom, ale aj u národov, ktoré s nimi susedia a majú rovnaké pôdne podmienky. Druhý spôsob je bežný pri Slovákoch, Nemcoch, Chorvátach, ale aj u časti Maďarov. Medzi ľuďmi sú bežné hlavne jeho nižšie stupne, a to najmä v oblasti Karpát, ale aj smerom na juh od nich. Vyšší stupeň racionálneho hospodárenia nachádzame na mnohých malých a veľkých panských hospodárstvách, kde preberajú všetko, čo sa v cudzine v tomto smere vynašlo. Nejestvuje vari taký poľnohospodársky stroj, ktorý by nebol známy v Uhorsku a ktorý, keď ho vyskúšajú a vyhovuje, by nepoužívali na svojich majetkoch.

Medzi slovenským ľudom panuje trojpoľné hospodárenie, obilniny sa uchovávali v stodolách alebo sýpkach, obilie sa nevydupáva, ale mláti cepmi a dobytok sa pestuje sčasti ustajnený, a preto majú aj dostatok hnojiva.

Maďar má rád široké a rozľahlé polia; Nemcovi stačí menej, ale svoju pôdu obrába dôkladnejšie, starostlivejšie zbiera úrodu a hospodárne ju uskladňuje. Slováč je podľa okolností schopný hospodáriť tak i onak. Rumun najradšej pasie dobytok a Rusínovi by azda najlepšie vyhovovala rajská záhrada, v ktorej by mohol stále kľčovať a vypaľovať lesy. Veľmi rád má žiaroviská, lebo tie pozemky nemusí, aby ich zlepšil, hnojiť ani usilovne trikrát preorať. Z nových žiarovísk, ktoré ešte nie sú vyčerpané, získa úrodu oveľa ľahšie.

Maďar pestuje pre seba pšenicu, pre ošípané kukuricu. Nemec raž a zemiaky, Slováč ovos, jačmeň a zemiaky. Rumuni a Rusíni kukuricu aj pre seba, aj pre ošípané. Cigán nepestuje celkom nič a Žid sa len zďaleka prizera a kupuje hotové výrobky.

Oranie po vrstevniciach. Liptovská Teplička. N. Tomanová, 1972.

*Maďar obrába polia tak, aby mohol z úrody aj niečo predať, Slo-
vák tak, aby mal chlieb aspoň pre seba, lebo podnebie mu nedovo-
luje dopestovať zbožie aj na predaj. Nemeč sa usiluje o oboje. Rusín
dopestuje toľko, aby mal z čoho piť u Žida pálenku, Srb a Rumun
toľko, aby nezomreli hladom.*

*Spôsob počítania snopov v jednotlivých oblastiach je rôzny. Vo
Zvolenskej župe dávajú do takzvaného križa trinásť snopov, v Beregu
osemnásť, v Nitrianskej župe a v Rábe dvadsať, v Honte dvadsaťdva.*

Najvýznamnejšie obilniny, ktoré sa v krajine pestujú, sú tieto:

- 1. Zimná a jarná pšenica. V najsevernejšej časti Beregu, Ungu,
Zemplína, Šariša, Spiša a Oravy sa oziminy nepestujú vôbec ale-
bo len veľmi málo, a aj to na okolí niektorých banských miest.
Výnimkou je Smolník a Boca, kde je taký nedostatok obilia, že
tam ani vrabca nevidia. Všade inde v Uhorsku sa pšenica pes-
tuje bežne.*

2. Zimná a jarná raž. Pestuje sa najmä v horských oblastiach, ale ani zďaleka nestačí tamojšej spotrebe. Tento nedostatok vyrovnáva dolná časť krajiny.
3. Jačmeň sa rodí hlavne v chladnejších oblastiach. Robia z neho slad na pivo a pálenku, čoho sa na Slovensku mnoho vypije. Z jačmeňa robia aj krúpy a melie sa na múku.
4. Ovos sa tiež pestuje vo veľkom, a to v hornatých častiach takisto ako na úrodných nížinách. Na severe preto, lebo veria, že sa mu v zlej pôde dobre darí, na juhu ako krmovinu pre kone a dobytok.
5. Veľmi rozšírené je proso, ale len v teplejších oblastiach. Pohanku pestujú zasa v severných častiach krajiny.
6. Kukurica. Po Amerike, nevynímajúc ani Taliansko, nepestuje sa táto mimoriadna plodina hädám nikde tak často ako v Uhorsku. Nájdu sa aj takí Rumuni, Rusíni a Slovinci, ktorí ešte neochutnali obyčajný chlieb z obilia. Rusín pestuje kukuricu aj hore na severe, kde mu pre počasie len málokedy dozreje.
7. Ryža sa s veľkým úspechom pestovala už v 17. storočí, za tureckej nadvlády, a to na niekoľkých ostrovoch v Dunaji, pod prítokom Hrona. Po odchode Turkov jej pestovanie zaniklo. Za vlády Márie Terézie robil s jej pestovaním úspešné pokusy grécky kupec v Temešskej župe.

Krmoviny. Stále častejšie sa pestuje muhár (*panicum germanicum*), ďatelina a lucerna. Umelé pestovanie lúk sa zanedbáva, lebo je mnoho prirodzených a úrodných lúčnych plôch.

Zelenina. Najčastejšie sa pestuje kapusta, lebo kyslá kapusta s mäsom a masťou je obľúbeným jedlom v celom Uhorsku. Ostatné druhy kapusty pestujú hlavne Nemci. Mnoho je druhov repy a jej pestovanie je pomerne rozšírené. Biela repa sa zvykne nakrájať, dá sa vykvasiť a je sa varená namiesto kyslej kapusty. Aj krmná repa sa pestuje na mnohých miestach ako krmovina pre dobytok. V Prešove ju úspešne použil lekárnik Gertinger na výrobu cukru. V Turci je veľmi rozšírený jeden druh malej, sladkej repky.

S pestovaním zemiakov sa uhorský sever oboznámil cez Sliezsko a Halič, južnejšie oblasti od nemeckých kolonistov a vojakov, a to až v polovici predchádzajúceho storočia. Spočiatku ich sadili a jedli len Slovania a Nemci, Maďari ich považovali za vhodné len ako krmovinu pre ošípané. Po viacerých neúrodných rokoch sa aj oni presvedčili o ich užitočnosti a začali ich pestovať aj ako potravinu pre vlastnú potrebu.

Viazanie cesnaku. Žiar. J. Dérer, 1966.

Vo veľkom sa zemiaky pestujú najmä na Orave, v Liptove a na Spiši. Obyvatelia Oravy žijú bezmála len na zemiakoch a majú niekoľko vynikajúcich druhov. Takzvané biele, inak svinské zemiaky sa rozmnožujú s obdivuhodnou rýchlosťou a nie je zriedkavosť, že ich hlúza dosiahne veľkosť detskej hlavy a váži poldruha až dva funty. V prostriedku je dutá a naplnená čistou vodou. Iný biely druh je ‚jakubka‘, ktorá rastie tak rýchlo, že sa môže vyberať už na Jakuba, od čoho dostala aj meno. Najlepšia je červená ‚orauka‘, ktorá sa najčastejšie používa ako jedlo pre ľudí. Také sú aj takzvané rožky, ktoré dostali meno tiež podľa tvaru.

Špargľa sa často pestuje v mnohých oblastiach, ako napríklad okolo Košíc a v mnohých vinohradoch. Vo veľkom sa pestujú aj uhorky a jedia sa s korením, octom, olejom, so smotanou alebo kysnuté a naložené v octe.

Zvážanie lanu z poľa. Čierny Balog. Neautorizované.

Cibuľu a cesnak pestujú Maďari a Slováci tiež vo veľkom tak isto, ako aj všetky ostatné záhradné rastliny.

Konope a lan. Konope pestujú najmä v južných, ale aj severných župách, ako napríklad v Novohrade, vo Zvolene, v Honte, Šariši, Above, Zemplíne a podobne. Lan sa pestuje hlavne na severe, ako na Spiši, Orave, v Liptove, Turci, kde tkajú obrovské množstvá jemného lanového plátna a každý rok ho predávajú slovinským podomovým obchodníkom. Mnoho plátna tu vykupujú aj plátenníci z Oravy, Turca a Nitry, ktorí s ním kupčia po celej krajine, ba aj v zahraničí.

Šafran pestujú v Tolnianskej, Biharskej, Nitrianskej a Trenčianskej župe, ale nie v dostatočnom množstve, a preto sa musí dovážať.

Chmeľ rastie divoko, ale pre pivovary sa pestuje na Spiši, vo Zvolene, na Orave, v Aráde, Beregu. Žiadalo by sa rozšíriť jeho pestovanie, lebo aj túto plodinu treba dovážať“ (Čaplovič, 1975 : 116 – 122).

Informácie o tradičných formách agrárnej kultúry, ktoré sa dajú získať pozorným čítaním Lichardovho *Obzoru*, možno rozdeliť do týchto základných skupín:

- a) Lichard opisuje niektoré tradičné spôsoby hospodárenia s cieľom poukázať na niektoré chyby a nedostatky;
- b) vo svojich novinách propaguje osvedčené tradičné techniky;
- c) uverejňuje listy svojich dopisovateľov, z ktorých sa dá vyčítať mnoho miestnych zvláštností s presným datovaním, zánik alebo vznik mnohých kultúrnych javov.

Spôsob prípravy pôdy pod osev

Druhá polovica 19. storočia je obdobím, keď sa na slovenských dedinách objavujú prvé položelezné pluhy. O vtedajších bežne používaných drevených pluhoch Lichard píše: *„Srdce zabolí člověka, keď vidí po slovenských, obyčajne tvrdú hliňačku majúcich krajoch, nemotorný pluh s veľkou drevenou doskou na boku radlice, čoho následkom už pre náramné trenie tejto dosky o zeminu, poľutovania hodní ťahúni, nech sú to kone alebo voľ, svoje sily dvojnásobne napínať musia, len aby pluh z miesta pohli“*.

Táto „nedôvera obecného ľudu“, ako si Lichard zjednodušujúco vysvetľuje príčiny pretrvania takéhoto poľnohospodárskeho náradia, sa postupom času narúša. Čoraz častejšie sa ozývajú hlasy dopisovateľov *Obzoru*, že v ich obci sa začínajú používať nové pluhy. *„U nás málo vidieť už dreveného pluhu,“* píše A. H. Krčméry zo svojho pôsobiska. František Skyčák z Oravy odporúča *„dvojité ručadlo“* – obraciak, ktorý už šesť rokov používa. Položelezné pluhy,

Drevený pluh. Belá. J. Dérer, 1961.

ktoré sa v tomto období čoraz viac začínajú zjavovať na slovenských poliach, sú väčšinou napodobneninami fabrických pluhov, ktoré vedeli zhotoviť aj niektorí šikovnejší dedinskí kováči. Ich výhodou bolo to, že boli cenovo dostupné a miestny výrobca mohol vyhovieť aj niektorým špeciálnym želaniam zákazníka, ktoré vyplývali zo špecifických miestnych podmienok.

O takýchto majstroch píše do *Obzoru* Jozef Kmeť z Lubietovej, „*kde ich spolumešťan Hrivnjak zhotovil viac železných pluhov, českému rúchadlu podobných, a síce v levnej cene 6 – 10 zlatých, ktoré podľa vôle oráčovej plytšie alebo hlbšie, širšie alebo užšie zaberajú, spravovať sa dajú ľahko, a čo hlavná vec, sily príprežnej oveľa menej potrebujú od pluhov obyčajných. Tam, kde predtým bolo treba štvorku zapriahnuť, vystačí s týmto pluhom dvojka, ba videli sme u nás aj s jedným koňom orať, čo predtým za nemožné považované bolo.*“

Podobné správy prichádzali aj z Bošáckej doliny a z Rosiny, v ktorých dopisovatelia dokumentujú rýchlosť, s akou sa toto nové náradie u nich rozšírilo. V Bošáckej doline si „*behom roka zabezpečil takýto pluh každý hospodár*“. Podobne aj v Rosine si „*behom piatich rokov každý, aj ten najchudobnejší roľník kúpil takýto pluh od miestnych výrobcov*“.

V druhom ročníku svojho časopisu Lichard píše, „*že nevie o tom, aby nejaký hospodár na Slovensku oral pole krížom, t. j. na šírku*“. O dvanásť rokov neskôr je už tento spôsob orby známy a dopisovateľmi doložený.

„*Medzi najzhubnejšie obyčaje na starobylom gazdovstve našom prislúcha zanedbávanie strniska. Žiadnej inej chyby hospodárskej sa nedrží ľud náš tak tvrdohlavo ako zanedbávania strniska. (...) Veľká väčšina hospodárov nechá strnisko i po 8 týždňov nepoorané ležať, ba daktori leňosi ho vôbec nezorú.*“ V druhej polovici 19. storočia už nepatria tieto riadky celému Slovensku. Lichard sám dokladá, že v okolí Skalice sa strnisko zaorie hneď po skosení a zvezení úrody.

Valec bol jedným z poľnohospodárskych náradí, ktoré sa začínali používať až v tomto období. Objavil sa najprv na západnom Slovensku, a to okolo roku 1860. „*V krajoch centrálneho Slovenska sa ale gazdovia naši nejako nechcú s ním spriatelíť.*“ Valce, ktoré sa používali na západnom Slovensku, boli „*z dubového dreva 6 – 8 palcov v priemere široké. Boli náležité vyhladené a na oboch koncoch stiahnuté železnými obručami a opatrené železnými čapmi, okolo ktorých sa valec točil v drevenom do kruhu zakrivenom držadle.*“

Niektorí hospodári mali aj kamenné valce, ktoré však pre svoju veľkú váhu neboli také rozšírené a obľúbené.

V druhej polovici 19. storočia sa na západnom Slovensku používali drevené brány so železnými zubami. Neboli však známe všetky práce, ktoré sa mohli robiť týmto náradím. Napr. vôbec sa nebránili lúky, na jar sa nepretrhávalo pšeničné pole a nepoužívali ich ani na polámanie tvrdej kôry na poli.

V jednom zo svojich článkov uvádza Lichard aj históriu bránenia. „Zo začiatku bránili roľníci haluzami, ktoré dodnes na mnohých miestach dolnozemskej roviny brány naše zastupujú.

Rozpomienka na toto prvotné bránenie sa udržala vo výraze – zavláčif. Prvá brána, ktorá nastúpila miesto zväzku konárov, bola našim pleteným plotom podobná. Výborne slúžila na mrvivej, tvrdých hrúd nemajúcej zemi.“

K príprave pôdy patrí aj hnojenie. Ako sa dozvedáme z článkov dopisovateľov aj samého Licharda, nepoznali slovenskí roľníci

Jesenné vyvážanie hnoja. Liptovská Teplička. N. Tomanová, 1972.

Starostlivosť o dobytok v maštali bola zväčša mužská práca. Haligovce. M. Chlebana, 1968.

v druhej polovici 19. storočia iné hnojivo okrem maštalného. Z ume-
lých hnojív bolo známe guáno, ktoré bolo pre malého a stredného
roľníka drahé, takže sa používalo len sporadicky. Lichard sloven-
ským roľníkom vytýka, „že vyjmúc hnoj maštalný, všetky ostatné od
samej prírody nám podávané hnojivá, zanedbávajú“. Tým myslel
aj nevyužívanie tzv. zeleného hnojiva, „ktoré na Slovensku, výjmc
azda niektoré prípady, ešte k nevídaným a neslýchaným prácam
hospodárskym patrí“.

Samo hospodárenie s maštalným hnojom bolo nedostatočné
a neefektívne. Predovšetkým nízky stav počtu dobytka nedovoľoval
obrábanie potrebného množstva pôdy, a to málo, čo sa podarilo
získať, bolo často znehodnotené, „lebo roľníci nemajúc v zime inej

práce pre seba a dobytok, vyvážali ho na pole, kde v malých kôpkach ostal až do jari ležať“. Jarné odmäky potom hnoj čiastočne znehodnocovali, takže pôda bola vlastne vždy nedostatočne vyhnojená.

Je samozrejmé, že takéto podmienky museli udržiavať existujúce trojpoľné hospodárenie. „Slovenské poľnohospodárstvo druhej polovice 19. storočia bolo s nepatrnými výnimkami trojpoľné, t. j. celý podplužný chotár bol na tri polia rozdelený. V jednom poli sa siala ozimina, v druhom jarina, tretie pole na úhor padalo. Tento poriadok tu i tam ešte tak prísno zachovávali, že by miestna vrchnosť proti tomu zakročila, keď si niekto na pole pre jarinu vykázané chcel kapustu alebo zemiaky nasadiť.“ Len niektoré kraje Slovenska od tohto systému pomaly upúšťali. Napríklad v okolí Skalice „nebolo v tom čase o zelenom úhore ani chýru ani slychu a čierny úhor bol tiež zriedkavosťou“.

Sejba a pestovanie obilia

Vďaka Lichardovým výhradám voči tradičnému spôsobu sejby obilia si môžeme urobiť predstavu, ako to so sejbou vyzeralo v druhej polovici 19. storočia.

Základnou chybou podľa D. G. Licharda bolo, že roľník nerobil nijaký výber osiva. Nedostatok iných zárobkových možností na

Sejba obilia z plachty si na Slovensku uchovala svoju tradíciou overenú podobu až do 20. storočia. Zázrivá. J. Podolák, 1968.

Nasýpanie osiva do „rozsievky“. Liešnica. J. Dérer, 1961.

Hrabanie sena. Liptovská Lužná.
J. Bizík, 1960.

Transport sena. Liptovská Lužná.
J. Bizík, 1960.

vtedajšej dedine nútil roľníka predávať svoje najkvalitnejšie obilie, a tak sial to, čo mu ostalo.

Ďalším charakteristickým znakom bolo, „že sa roľníci neorientovali konkrétnymi poveternostnými podmienkami, ale začiatok sejby obilia“, ako v prípade väčšiny ostatných poľnohospodárskych prác, „bol určený niektorými menami v kalendári“. Lichard tento zvyk nazýva poverčivosťou, „lebo kalendár robia ľudia, ale počasie Pán Boh“.

V súvislosti so zavádzaním sejačiek upozorňuje Lichard ešte na jeden, u slovenských roľníkov veľmi rozšírený názor, „že čím hustejšia sejba, tým bezpečnejšia bude úroda“. V tomto období už „obecný gazda začína uznávať prednosť sejby strojovým rozsievadlom, lebo vidí, že nielen tretinu semena zgazduje, ale aj obilie je čistejšie a nepoľahne“. Napriek tomu ostali sejačky ešte dlho výsadou veľkostatkárov a väčších gazdov.

Lichardovi dopisovatelia upozorňujú ešte na dve novoty, ktoré dovtedajšie poľnohospodárstvo nepoznalo. Dopisovateľ z Horných Strhár píše, že tamojší gazdovia vysiate oziminy namiesto zabránenia plytko zaorú. V okolí Skalice zase začali siať jačmeň do tzv. „jasienky“. Tak tu nazývajú pole, ktoré sa na jeseň dvakrát zoralo. Na jar sa doň osivo rovno vysialo a zabránilo. „Tento spôsob jarného siatia si získal už mnoho priateľov odvolávajúcich sa hlavne na to, že pri sejbe do jasienky sa celá zimná vlaha získava pre obilie.“

Ďalším problémom je striedanie siatych a sadených rastlín. „*Je staroveký zlozvyk v gazdovstve našom,*“ píše Lichard, „*že sa nestaráme o slušný pomer medzi obilím a krmom dobytčím. Sejeme na celom poli obilie, a tak sa často dožijeme, že ani pre vlastnú potrebu zbožia nemáme.*“ K vysileniu pôdy viedol aj druhý bežne používaný spôsob striedania – repy s obilím.

Ani to, čo Lichard nazýva „*chotárnou premenou obilia*“, nebolo na Slovensku známe a prenikalo sem veľmi ťažko. Na stránkach *Obzoru* sa sice objavujú skúsenosti niektorých dopisovateľov z pestovania takých obilnín, ako bol kanadský ovos, ale veľmi ťažko možno z týchto správ usúdiť, nakoľko tieto nové odrody prenikali do vtedajšej slovenskej dediny, lebo všetci dopisovatelia ich pestovali len na skúšku.

V polovici 19. storočia sa na Slovensku skoro vôbec nepestovala jarná raž ani ozimný jačmeň. Zato na celom Slovensku bola dobre známa tzv. polovina, t. j. raž vysiata spolu so pšenicom.

Nedostatočné pestovanie krmovín v druhej polovici 19. storočia malo za následok chronický nedostatok krmu pre dobytok. Preto bolo zvykom dovoliť dobytku na jeseň spásť oziminy. V Tisovci ich dokonca aj kosili a zväžali ako seno. Pri takomto spásaní, ak bola

Zvoz sena. Liptovská Lužná. J. Bizík, 1960.

Konšký záprah pri zväžaní sena. Priekopa. J. Dérer, 1958.

pôda mokrá, narobil dobytok na poli jamky, v ktorých sa držala voda. Na takýchto miestach korieňky obilia vymokli a pohnili. Ešte väčším nebezpečenstvom ako rožný dobytok boli pre oziminy ovce, ktoré ich dokázali vyžrať až po korieňky.

Žatva

Žatevná práca sú vyvrcholením hospodárskeho roku. Pri nich je veľmi dôležité, aby sa obilie začalo žať načas. Podobne ako pri sejbě, aj tu sa „*rolníci orientovali podľa niektorých mien v kalendári,*

a nie povahou poľa“. To, čo sa dnes na výskumoch bežne dozvedáme, totiž skúšku zrelosti obilia prelomením zrnka na nechte palca, nebolo asi v druhej polovici 19. storočia ešte také známe, lebo Lichard veľmi odporučal tento spôsob svojim čitateľom. Obilie sa neraz nechávalo prezrieť na koreni. Lichard upozorňuje na tento zlozvyk, pretože prezreté obilie má väčšie straty na zrne, a aj slama ako krmivo je menej hodnotná; „vypchá síce bachor hoväda, pritom ale pramálo záživných látok jeho telu dodať môže“.

V druhej polovici 19. storočia sa na žatie obilia okrem kosalice používali ešte aj srpy, na polia však pomaly začali prenikať prvé kosáčky. Lichard presne rozlišuje medzi srpom a kosákom. „Kosák je široký, končistý, do polokruhu zahnutý, drevenou rukoväťou opatrený, v ostrí svojom hladký nôž, ale srp opravdivý má na svojom ostrí zúbky.“

Srp ako žací nástroj sa v tomto období udržal z niekoľkých dôvodov: mohli ním pracovať aj deti, straty na obilí boli podstatne menšie ako pri kosení a zožaté obilie bolo čistejšie. Pre malých roľníkov, najmä ak mužskí členovia rodiny odchádzali na žatevné práce, ostal srp najvhodnejším žacím nástrojom.

Práca kosou bola rýchlejšia. Prvým spôsobom bolo pravdepodobne kosenie na riadky, lebo Lichard učil kosiť tak, aby sa pokose-

Srpy. Dačov Lom. T. Ševčíková, 1976.

Kosec. Frigľovo. V. Nosáľová, 1956.

né obilie opieralo o nepokosené. Straty pri tomto spôsobe kosenia sú menšie a žnica môže obilie ľahko odobrať a robiť hrste. Používanie hrabiiek na kose bolo známe. Lichard však upozorňuje na novú úpravu kosiska pri kosení jačmeňa, ktorú západoslovenskí roľníci videli na Morave – oblúk s plachtou. Podľa Lichardových skúseností mal kosec za deň skosiť 1,5 – 3 merice ozimín (záviselo to od čistoty a stavu obilia). Srpom sa za 10 hodín dalo zožať len 0,5 merice. Pri jarinách sa výkony mierne zvýšili – 4 merice kosou a 1,5 merice srpom.

Ukladanie poviazaného obilia do *krížov*, *mandelov* či *hřb* bolo na Slovensku rôzne. Okolo Skalice a na celom západnom Slovensku sa ukladalo do mandelov po 16 snopoch alebo do krížov po 13 – 15 snopoch. Okolo banských miest sa robili tzv. *hřby* z 9 snopov. Lichard vo svojom časopise učí roľníkov ukladať obilie ešte jedným spôsobom – do tzv. holštajnských kôpok: Jeden silnejší snop sa postaví *riťovým* na zem a okolo neho sa oprie 7 – 9 ďalších snopov,

Modlitba za dobrú úrodu. Jablonové. P. Slavkovský, 1973.

Stavanie obilných krížov. Horné Pribelce. J. Turzo, 1963.

tiež klasmi hore. Kopa dostane *širáč* – snop zviazaný trochu nižšie a klasmi dolu nasadený na ostatné snopy. Tento spôsob je vhodný hlavne v daždivom počasi. Tu ho uvádzame preto, že na západnom Slovensku sa udomácnil v priebehu druhej polovice 19. storočia.

Pri viazaní a ukladaní snopov mal jeden chlap za 10 hodín urobiť dve merice. Povriesla sa počítali na západnom Slovensku na kopy po 60 kusoch. Dobrý viazač nakrútil za 10 hodín 10 – 12 kôp.

Žatevné práce si vyžadovali pomerne veľké sústredenie pracovných síl. Veľkostatky a väčší gazdovia si preto na toto obdobie najímali žencov, tzv. výžinkárov, ktorí pracovali za desiatu časť zožatého obilia. Je zaujímavé, že drobní roľníci a bezzemkovia zo Záhoria chodili na tieto práce do Rakúska, zatiaľ čo obyvateľstvo z chudobnejších krajov Slovenska prichádzalo na žatevné práce na Záhorie. Neďaleko Viedne, vo Florisdorfe, bol každý rok na Petra a Pavla veľký trh na žencov a žnice. Zámožnejší gazdovia tam chodili s vozmi, na ktorých si hneď odviezli potrebný počet zjed-

naných ľudí. Počas trvania žatevných prác, t. j. za 3 – 4 týždne, nocovali výžinkári po humnách a pracovali od svitu do mrku, aby mohli požať čo najviac.

Žatevné práce sa začínali bohoslužbami. „*Ráno išli všetci gazdovia aj výžinkári, podľa vierovyznania do kostola, aby požiadali o pomoc Hospodinovu k týmto dôležitým prácam.*“

Mlatba a uskladňovanie obilia

Z poľa sa obilie zviezlo do stodoly. Lichard v jednom zo svojich článkov opisuje túto dôležitú hospodársku stavbu takto: „*Obyčajná stodola naša (na centrálnom Slovensku ju nazývajú humnom) pozostáva z dvoch hlavných častok, t. j. z prostrednej, na obe strany vrátami opatrenej častky budovy, kde sa rozprestierajú snopy k mlatbe, kde sa čistí namlátené obilie viatím. Druhá časťka stodoly je priehradník (štál), drevenou stenou odlúčený, veľkým otvorom*

Mlátenie obilia dobytkom bolo na Slovensku známe len v južných oblastiach. Jelšovce. J. Dérer, 1959.

od mlatebne opatrený, ináč na všetky strany uzavretý priestor, do ktorého sa ukladá obilie. Stodola má obyčajne dva štále, z každej strany mlatovne jeden, aby ozimné aj jarné obilie osobitne uložené byť mohlo. Štále nemajú dlažbu.“ Je zaujímavé, že pri opise Lichard nespomína vymostiny. Z ďalšieho jeho článku sa dá usudzovať, že nie každá stodola ich mala. Lichard v ňom doslova píše: „Ak stodola nemá vymostiny, tak sa majú mokré snopy uložiť do štálov.“

O samotnej tradičnej mlatbe cepmi sa z jeho novín dozvedáme málo, vlastne len to, že jeden mlatec môže za deň vymlátiť 2 – 2,75 merice a 2,75 – 4 merice jarín. Pri gepli sa za deň vymlátilo 900 – 1 000 snopov oziminy a 1 500 – 2 000 snopov jarín.

Podstatne viac miesta venuje Lichard „strojovým mlátičiam (...) ktoré sa v ostatnej dobe rozmáhajú po tuzemských hospodárstvach veľmi patrným spôsobom. Cepy už aj u menších gazdov našich vychodia z úžitku a ručné strojové mlátičlá hrkocú na všetky strany.“

Podobne to bolo na západnom Slovensku aj so „strojovými vejačkami“. „Čistenie zrna neponecháva sa lopate,“ píše Lichard, „ale

Mlátenie obilia cepmi. Hruštín. J. Dérer, 1958.

vyhotovuje sa strojovými mlátičkami – vlkmi. Patrnú rýchlosť tejto práce vedia už naši gazdovia oceniť.“

Napriek optimisticky naladeným Lichardovým článkom zostávalo Slovensko v zavádzaní poľnohospodárskych strojov za ostatnými oblasťami krajiny. V roku 1872 bolo v celej krajine 1 832 parných mláčačiek, z toho na Slovensko pripadli tri. Jedna bola v Turci, ďalšie dve vo Zvolene a na Spiši. V Skalici sa nachádzali tri mláčačky poháňané konskou silou.

Kým na iných úsekoch poľnohospodárstva považoval Lichard za potrebné upozorňovať roľníkov na posledné poznatky vedy, pri uskladňovaní obilia sa uspokojuje skôr so skúsenosťami nadobudnutými dlhoročnou tradíciou. Vo svojich článkoch rozlišuje tri základné možnosti uskladnenia obilia: a) v jamách, b) v drevených škrichoch, c) na kope v sypárni alebo na povale.

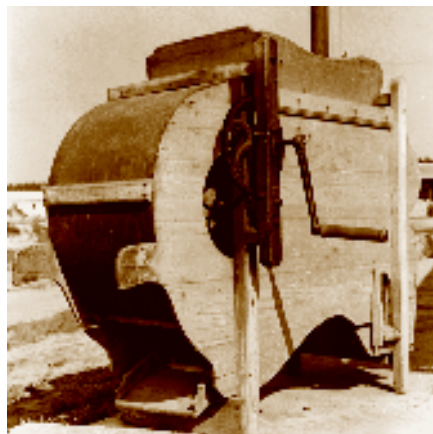
Uskladňovanie v jamách pochádza podľa neho od dolnozemskej hospodárov, ktorí tento spôsob používali pre nedostatok surovín na budovanie hospodárskych stavieb. „Tento obyčaj začína zapúšťať korene aj na mnohých stranách Slovenska, menovite v gemerskej, hontianskej a novohradskej stolici.“

Jama na uskladňovanie obilia musí spĺňať nasledujúce požiadavky, aby bola skladovacím priestorom pre obilie, prípadne zemiaky: a) musí byť suchá; b) na vyvýšenom mieste; c) najlepšie, ak je v hlinitej pôde; d) musí mať podobu hrušky, aby mala dosť vzdu-

Cúdenie riečicou. Smolenice. J. Ušák, 1967.

Rajtár. Lozorno. P. Slavkovský, 1972.

Sušenie vyčisteného obilia. Horné Pribelce. J. Turzo, 1963.

chu; e) treba ju vypáliť a obložiť suchou slamou; f) naplnenú jamu treba zakryť slamou a kôpkou hliny.

Pri skladovaní obilia v drevených *škrichoch* je dôležité, aby boli postavené na suchom mieste s prístupom vzduchu. Za najlepší materiál na ich zhotovovanie sa považovalo dubové drevo.

Pri uskladňovaní obilia na kopách sa predovšetkým dbalo na to, aby uskladnené zrno bolo suché.

Pestovanie krmovín a lúčne hospodárenie

Ako dokumentujú stránky *Obzoru*, v druhej polovici 19. storočia boli naliehavým problémom krmoviny. Z článkov D. G. Licharda,

ale aj jeho dopisovateľov sa dozvedáme, že „*pestovanie ďateliny a iných kŕmnych rastlín, bolo na obyčajných gazdovstvách našich docela neznáme*“. S ich pestovaním sa začína až v posledných desaťročiach minulého storočia, aj to len v hospodársky vyspelejších krajoch Slovenska, napr. v Honte, kde s tým začali na pôde určenej na úhor. Ďatelina i ostatné krmoviny si však ešte dlho museli získavať dôveru roľníkov. Najlepšie to vidieť z toho, „*že seno malo oproti mládzi vyššiu peňažitú cenu*“.

Pri vtedajšom hospodárení s lúkami bola produkcia sena nedostačujúca. Lichard vytýka gazdom, „*že lúky len Pánu Bohu do opatery zverujú*“. Hnojili sa a bránili zriedkavo. Obyčajne sa len rozhádzali krtince, aby neprekážali pri kosbe. Známe bolo iba tzv. „obnovenie lúk“, ktoré spočívalo v ich preoraní a zabránení. Do takto pripravenej lúky sa nič nevysievalo. Rast bylín „*zverili samým sebe*“.

Ako pri iných poľnohospodárskych prácach, aj pri kosbe lúk sa roľníci „*orientovali menami v kalendári*“ a nie stavom samej lúky. Niekde sa začalo kosiť na Jána, niekde na Petra a Pavla alebo

Plot chrániaci lúku pred pasúcim sa dobytkom. Osturňa. J. Ušák, 1972.

Práca na lúkach. Osturňa. J. Ušák, 1972.

Markétu, v okolí Skalice na sv. Vida (15. jún). Tento zvyk mal za následok, že kosba sa často oneskorila, čo sa prejavilo na kvalite sena. Jeho nedostatok a zlá kvalita spôsobovali, že dobytok musel často prezimovať na slame. Preto sa vyháňal na pašu až do neskoršej jesene, aby mohol zužitkovať ešte odrastajúcu trávu.

Pri kŕmení slamou Lichard odporúča, aby ju rezali na sečku, čo zjavne v polovici 19. storočia nebolo samozrejmosťou. Slama sa v takomto prípade obyčajne dopĺňala mladými halúzkami listnatých stromov, najmä bučiny a hrabiny.

Chov oviec a salašné hospodárenie

V časopise *Oesterreichische landw. Wochenblatt* uverejnil J. Hansel roku 1875 obsiahly článok o slovenskom syrárstve, z ktorého Lichard prebral podstatnú časť. Z nej môžeme získať predstavu o chove oviec a s ním súvisiacej výrobe na Slovensku v druhej polovici 19. storočia. Okrem toho sa problematike chovu oviec venuje aj v ďalších vlastných článkoch.

Ako sa v nich uvádza, „*chov oviec bol pod Tatrami v tomto období rozšírený. Ovce sa chovali viac pre mlieko ako pre vlnu. Strihali ich dvakrát do roka po náležitom vypraní v potočnej vode, ktorá z nich mala odstrániť špinu a pot.*“ Na strihanie sa používali špeciálne ovčiarske nožnice, ktorých ramená sa neotáčali okolo spoločnej osi, „*ale boli nasadené do polkruhu zaokrúhlenom zhýbacom kolene, takže svoju silu vydávali stlačením ramien proti sebe. Strihač takto mohol pohodlne zachytiť vlnu pri samej koži.*“

Vráťme sa však k článku J. Hansela. Hlavným produktom chovu oviec bolo podľa neho mlieko, z ktorého sa vyrábali rôzne výrobky, hlavne bryndza. O množstve jej dorábania svedčí aj to, že len obchodník Pálka z Liptovského Mikuláša jej ročne predal 500 centov. A takýto obchodníkov bolo viac.

Chov oviec nebol záležitosťou veľkých panstiev, ale drobných gazdov, ktorí sa združovali do tzv. ovčiarskych spolkov. Podľa poč-

Výhon oviec. Vyšná Boca. J. Botik, 1974.

tu oviec v dedine ich mohlo byť aj viac. Hlavnými predstaviteľmi spolku boli salašník a bača.

Na Jura sa ovce ostrihali a vyhánali na sálaš, ktorý sa skladal z koliby a košiara. Prácu na salaši viedol bača, ktorému pomáhali valasi – starší pastieri, majúci na starosti pasenie a dojenie oviec. Okrem nich tu bol jeden alebo viacerí honelníci – mladší chlapci, ktorí pomáhali pri pasení a vykonávali rôzne bočné práce.

Koliba bola postavená z hrubých a dlhých brvien tak, aby sa mohlo jej vnútro rozdeliť na dve časti. Spolu so šindľovým krovom sa dala ľahko rozobrať. Škóry medzi brvnami sa ničím nevypíňali. V jej zadnej časti boli lavice a dosky pre hrudy surového syra a nádoby na žinčicu. V prednej časti bolo ohnisko s kotlom na ohrievanie mlieka. Na jednej strane koliby bola vrstva slamy alebo listia prikrytá pokrovcom alebo len surovicami (halenami), kde nocovali pastieri. Jeden z nich spolu s psami strážil košiar.

„Stravovanie bolo na salaši jednoduché. Pozostávalo výlučne z čierneho chlebíka, zemiakov, žinčice, zriedkakedy sa pridal k tomu aj kúsok syra.“

Ovce v lete (do augusta) dojili trikrát denne, neskôr len dvakrát. Salašník prišiel každý týždeň na salaš, aby skontroloval dojenie. Niekedy sa prišli pozrieť aj samotní majitelia.

„Nadojené mlieko sa vlialo do ‚putery‘, drevenej, dostatočne veľkej a odnieslo sa do koliby, kde bača začal robiť syr. Ten sa robil opakovaným zahrievaním menších častí mlieka. Miesto teplomeru používal bača jazyk alebo prst. K vylúčeniu syra bola potrebná kľaga, a to 1 lôt na 10 hovieb mlieka. Syr sa dával do čistej plachty, ktorá sa na koncoch zviazala, a nechal sa odkvapkať. Po odkvapkaní sa hruda odložila do zadnej komory, kde sa musela na polici prekľadať, aby sa uležala z každej strany rovnako.“ Každý týždeň v stanovený deň prichádzal salašník prevziať syr, aby ho mohol rozdať medzi majiteľov oviec.

Na výrobu bryndze sa používal len dobre vyzretý syr, ktorý mal hrubú kôru žltkastej farby, bol pružný a mal početné očká. Medzi prstami sa nesmel mrviť, ale mazať. Takýto syr sa v koryte dobre vymiesil a nasolil (tri funty soli na jeden cent syra). V článku sa spomína aj nástroj na mrvenie syra, ktorého konštrukcia sa zakladala na dvoch proti sebe postavených valcoch. Ak sa syr miesil na tomto prístroji, museli ho odkôrovať. Zo získanej kôry sa robil zvláštny druh veľmi pikantnej a štiplavej bryndze. Syr sa pomedzi valce musel prepúšťať v lete trikrát a na jeseň dvakrát.

Hotová bryndza sa ukladala do drevených geliet s obsahom 0,5 – 3 centy. Lepšie druhy sa dávali do menších nádob vyložených tenkými drevenými doštičkami z dubového dreva. Tie zvyšovali trvácnosť uloženej bryndze.

Zo syra sa vyrábali ešte oštiepky (údené alebo sušené), rôzne srdcia, parenice a klenovské syrce. Ich výrobu však Lichard neopisuje.

Výrobu „syrco^v klenovských“ opisuje v *Obzore R. Kubányi*. „Do precedeného mlieka sa dá kus kľagu (kvas z telacieho žalúdka). Nádobu sa potom prikryje čistou handrou. Takto pripravené mlieko sa potom varí v kotle, ktorý visí nad vatrou na drúčiku, zvanom cigáň. Pred začiatkom roboty sa bača pomodlí a so slovami ‚Bože pomáhaj!‘ začne rukami v kotle stláčať a stíkať sadnuté mlieko. Po 10 – 13 minútach vyberie všetok sadnutý syr, ktorý začne v rukách prehadzovať a stíkať, aby z neho vytlačil vodu. Keď je už skoro všetka von, poprepichuje hrudu ešte ihlicou, aby mohol aj poslednú vodičku vycediť. Potom vezme do ‚podlieváka‘ letnej vody a hrudu do nej namočí. Potom sa syr vo veľkej vareche vyvála ako chlieb pred pečením. Nakoniec bača vezme dve formičky, ktorými syr formuje. Sformovaný syr nechajú 24 hodín v rôsoli. Keď ho odtiaľ vyberú, nechajú ho v čistej handre 5 – 8 hodín, aby odkvapkal. Takýto sa uloží na policu, kde ho 16 – 20 dní obracajú, aby dobre vyzrel.“

S chovom oviec súviselo aj tzv. košarovanie pozemkov, ktoré využívali hlavne na miestach, kde sa nedal vyvieť maštalný hnoj. Ako uvádza v jednom svojom článku Lichard, tento spôsob hnojenia bol v druhej polovici 19. storočia obľúbený, lebo ovce pôdu dobre vyhnojili, ich trus vyčistil zem od červov, a ak bola ľahká, aj ju udupali. Obilie vysiate v takom pozemku bývalo veľmi čisté (Slavkovský, 1973).

b) sociálne kontexty agrárnej kultúry

Lokálne spoločenstvo, rodina roľníka, princíp súkromného vlastníctva a deľba práce vyplývajúca z tradičnej organizácie práce roľníka a jeho rodiny vymedzovali pre jednotlivca i sociálnu skupinu priestor na ich spoločenskú slobodu i sociálny rozvoj.

O tom, že priestor spoločenskej slobody a možností sociálneho rozvoja bol niekedy veľmi úzky, svedčí aj inštitút susedstva, ktorý

bol po rodine najtypickejšou sociálnou inštitúciou dediny: „Vzájomná pomoc sa pokladá za akúsi pôžičku, ktorá sa musí vrátiť pri najbližšej príležitosti. Pravé susedstvo je možné len medzi rovnocennými roľníkmi. Prílišné rozdiely majetkové rušia súdržnosť, a tým odcudzujú susedov. Najviac sú odkázaní na vzájomnú pomoc malí a strední roľníci, ktorí nemajú nadostač paholkov a pracovných síl, a kedykoľvek si musia vzájomne vypomáhať pri práci požičiavaním náradia a pod. Chudobný a domkár, maloroľník i stredný hospodár sú priamo prírodou prinútení k vzájomnosti“ (Štefánek, 1944 : 59 – 98).

V tradičnej roľníckej rodine ako v základnej bunke spoločenského života na vidieku pôsobil celý komplex síl, ktoré vzájomne spájali všetkých jej členov. Tieto sily, označované ako rodinné väzby, vyrástli z emocionálnych, ale predovšetkým z racionálnych základov. Roľnícka rodina tvorila kompaktnú spoločenskú a vý-

Rodinná oslava. Brezová pod Bradlom. J. Poláček, 1946.

robno-konzumnú jednotku, orientovanú na uchovanie a rozvoj hospodárstva. Polyfunkčnosť, nízka mechanizácia a malé výmery poľnohospodárskej pôdy viedli k tomu, že každý člen rodiny mal vymedzenú prácu, ktorá zodpovedala veku, pohlaviu a osobným možnostiam jednotlivcov. Hospodárstvo rodiny bolo spoločným menovateľom, ktorý spájal úsilie všetkých jej členov. Pochopiť fungovanie každodenného života roľníckej rodiny nemožno bez poznania statusov a rol jej jednotlivých členov. Z nich sa odvíjali aj tzv. mužské a ženské práce, ktoré sa vymedzovali nielen biologicky, ale aj spoločensky.

Ťažiskom ženskej práce bola domácnosť a výchova detí. Ženy robili na poli práce, ktoré sa pokladali za ľahšie. Muž pracoval s pluhom, žena s motykou, muž s kosou, žena so srpom alebo kosákom. Je však zaujímavé, že ťažké bremená nosili na chrbte ženy (vynášanie hnoja, nosenie dreva, detí, tovaru na trh a pod.). Práca v domácnosti sa pokladali pre mužov všeobecne za nedôstojné a vykonávali ich len vtedy, keď boli mimo domova.

Pri výbere nevesty sa na ženu pozeralo „viac z hľadiska užitočnosti, ako z hľadiska krásy. Jednanie sa o veno, zaznávanie telesnej krásy nevesty, ale cenenie jej telesnej sily, pracovnej afinity k roľníckej činnosti neslobodno posudzovať ako príznak sedliackeho materializmu, ale reálneho nesentimentálneho zmysľania roľníkovho“ (Štefánek, 1944 : 59 – 98). Slovenský národohospodár prof. R. Briška vi-

Obed na poli. Merník. Čiho, 1950.

Práca na hospodárstve sa našla v každom veku. Nelokalizované a neautorizované.

*Kravsý záprah viedli často ženy. Závada.
T. Ševčíková, 1973.*

del význam ženy v roľníckej rodine ešte konkrétnejšie: „*Najrozhodujúcejším faktorom úspechu malého zemedelca je často manželka. Je jeho pravou rukou, vedie domácnosť, pracuje na poli i doma*“ (Briška, 1937 : 139).

Nerovnoprávne postavenie dedinskej ženy v roľníckej rodine vyplývalo nielen z konkrétnych sociálno-hospodárskych podmienok, ale aj z dlhej tradície, odrážalo sa v pracovnom, dedičskom i celom sociálnom systéme jej existencie a bolo hlboko zafixované vo vedomí celej dedinskej pospolitosti.

Vyprofilované roly a statusy jednotlivých členov rodiny sa v podstate brali ako axiómy, ktoré sa rešpektovali už pri výchove detí. Tie od malička viedli podľa pohlavia k mužským, resp. ženským prácam, pričom sa spoločenská nadradenosť mužských prác prejavovala už v tom, že ani chlapcovi sa „nepatrilo“ robiť práce pokladané za ženské.

Skutočné detstvo potomkov malých roľníkov a poľnohospodárskych robotníkov bolo však veľmi krátke. Výstižnú reflexiu o tom podáva J. Bodnár vo svojej monografii *Myjava* zo začiatku 20. sto-

Kŕmenie hydiny. Sebechleby. S. Burlasová, 1976.

ročia. „Po confirmácii už začína, by som povedal, samostatný život väčšiny kopaničných detí. Idú slúžiť. Chlapci za pasákov, kravákov a dievčence za pasáčky, lebo i za pestúnky a za mladšie slúžky. Doma zostalé pomáhajú pri gazdovstve a ne jeden chlapec jedenásť-dvanásťročný sám kravičky opatrí, lebo s koňmi na voze po práci je posielaný.“ Podobnú spomienku na vlastné detstvo si zachoval aj spisovateľ Fraňo Král: „Detstvo som strávil v biede a pri robote. Už ako šesťročný pásol som panské morky, potom som bol obecným husiarom a honelníkom po salašoch. Do jednotriedky cirkevnej školy chodil som v zimných mesiacoch.“

Predpoklady na existenciu roľníckej malovýroby v 30. rokoch 20. storočia jasne videl aj R. Briška. Ich neodmysliteľnou súčasťou

bola práca detí. Podľa neho mali roľníci môžu vyžiť len „za predpokladu, že pracujú za dvoch robotníkov a spotrebujú za jedného. Ich situácia oproti robotníkovi zemedelskému je lepšia v ohľade bývania a potraviny, ale nie v prípade práce alebo hotových príjmov. Musia pracovať vonku od rána do pozdnej noci, za každých okolností a skoro vždy namáhavo. Väčšinou úspešnými sú mali zemedelci len preto, že majú vlastnú prácu a prácu rodiny zdarma a môžu mnoho vnútenej práce vyčerpať hlavne z detí“ (Briška, 1937 : 137).

Početné roľnícke rodiny, ktoré hospodárili na malých výmeroch pôdy, nemali prostriedky na nákup nutnej, na trhu často dostupnej poľnohospodárskej techniky. To sa prejavovalo v potrebe nadmerného množstva živej práce a v jej nízkej produktivite. Podľa dobového agrárneho teoretika V. Brdlíka mali roľníci vynakladali na hektár pestovanej plodiny takmer dvakrát viac práce ako na veľkostatkoch, ale výrobné výsledky boli u nich polovičné. Príčiny vidí v nedostatočných investíciách do pôdy, nekvalitnom osive a rozdrobenosti pôdneho fondu. Pri existencii veľmi nízkeho stupňa agrárnej kultúry bola rozhodujúcou výrobnou silou živá energia hospodárskych zvierat a ľudí. „Energetickým zdrojom poľno-

Žarnov. Mleci kameň na drvenie zŕn je v agrárnej kultúre známy už od neolitu. Oravská Polhora. J. Boda, 1962.

Kyprenie pôdy „kramplicou“. Pezinok. E. Kahounová, 1963.

Pivnice na skladovanie zemiakov. Liptovská Teplička. J. Boďa, 1962.

hospodárstva roku 1930 bola hlavne živá pracovná sila, ktorá na Slovensku reprezentovala 300 tisíc a mechanická iba 64 tisíc kon-ských sil.“ Tento sociálno-ekonomický a výrobný systém sa prejavoval vo zvláštnych vzťahoch nielen v rodine roľníka, ale aj v širšom dedinskom spoločenstve. Ich príčinu treba hľadať: v zaostalosti malovýroby, ktorá sa prejavovala v nízkej akumuláčnej schopnosti maloroľníka, ale aj v nedostatočnej osobnej spotrebe ako dôsledku bezprostrednej spojitosti hospodárstva a domácnosti; v osobitných prejavoch vzťahov v rodine, ktoré sa realizovali v špecifickej deľbe práce, vo vzťahoch medzi manželmi, vlastníkmi a dedičmi a medzi dedičmi a súrodencami; v symbióze výrobnej funkcie podniku s domácnosťou, ktorá sa prejavovala v prepojenosti práce poľnohospodárskeho podniku s domácnosťou i vo zvláštnom usporiadaní životného prostredia; v osobitostiach životných podmienok vplývajú-cích na proces myslenia roľníckeho ľudu (Bauch, 1984 : 42).

Majetok, kresťanská morálka, ale aj životné skúsenosti zabezpečovali v tradičnej roľníckej rodine generácii starých rodičov autoritu a vysoký status. To, že bez pôdy nebolo úcty, ale ani živobytia, sa veľmi markantne prejavilo i vo vzťahoch vlastníka – dediča a dedič – ostatní súrodenci.

Potreba zabezpečiť starobu vlastníka prípadne nahradiť jeho pracovnú neschopnosť sa v podmienkach súkromného vlastníctva pôdy riešila obyčajne systémom výmenku. Ten sa zakladal na povinnosti potomkov poskytnúť rodičom prostriedky na obživu a bývanie po tom, ako od nich prevzali majetok do užívania alebo vlastníctva. Túto sociálnu inštitúciu v tradičnej patriarchálnej roľníckej rodine často sprevádzalo veľa zla, nenávisti, niekedy až rodinných tragédií (Švecová, 1997 : 94 – 108).

Výstižnú reflexiu na túto tému nám ponúkol J. Bodnár v monografii *Myjava*, ale aj B. Slančíková-Timrava vo svojom literárnom diele *Mocnár a Z. Zguriška v Byčianke z doliny*. J. Bodnár píše: „Beda rodičom, ktorí by sa na starosť zabudli zaopatriť, nedali si

Znášanie ovsa v plachte. Žakarovce. F. Hideg, 1954.

výživu pozemnoknížne zabezpečiť... Ved' veru len so žiaľom v srdci tomu výraz dať musím, že štvrté božie prikázanie medzi našim ináč dobrým milým ľuďom málo sa zachováva. Rodičia nevládni, starobou sklúčení, veľmi často trpké dni svojej staroby prežívajú. Stanú sa v dome svojom synovi, dcére odovzdanom, cudzincami, povedal by som brakom nepotrebným a zavadzajúcim. Koľko raz slzou si zmáča otec ten kúšтик chleba, ktorý sa mu zo stola syna jeho dostáva. Však i bitku v mnohých pádoch pretrpieť musí, vydedený súc do pítvora, alebo pod úkol, kde v tej najkrutejšej zime spať musí.“

Ešte tvrdšia je nevesta v spomínanom diele B. Slančíkovej-Timravy: „Už by ste raz mohli ten pysk zatvoriť. Dokiaľže budete ešte žiť? Načo ste tu? Osoh z vás nijaký, len škoda. Poberajte sa už!“

To iste odrádzalo i literárnu hrdinku Z. Zgurišky odísť na výmenok: „...že ja pôjdem na výmenek, keď sa najstarší ožení. To bych si na mú dušu pomohla! V kúte vo dvore v nejakej šope bývať a ráno stáť s hrnkom pred maštalami a čakať, až mi nevesta doňho kapku mléka uleje. Jagžif nikdy pokel ja žiť budem neodejdem ze svojho domu a neprepustím svoje miesto žiadnej...“ (citované podľa Bauch, 1984 : 52 - 54).

V prvých desaťročiach 20. storočia, teda v období vrcholiaceho kontinuálneho vývinu tradičnej ľudovej kultúry, prežíval na Sloven-

Husiariky. Nelokalizované. K. Plicka.

sku, hlavne v roľníckom prostredí, typ tzv. patriarchálnej rodiny, ktorý bol vymedzený otcovskou právomocou. Základ spoluzitia tvoril nedielný majetok celej rodiny. Otec bol jeho správcou a zodpovedal zaň pred budúcimi generáciami. Otcovo prioritné postavenie súviselo s jeho úlohou zabezpečiť živobytie pre rodinu, s organizovaním hospodárskych prác, ale aj s dohľadom nad spotrebou členov rodiny. Od nich vyžadoval osobitnú disciplínu a vyhranené morálne správanie, ktoré boli markantné najmä v spôsoboch ich spolunažívania. Status jednotlivých členov rodiny bol podobný ako ich status v dedinskom spoločenstve – zohľadňovali sa v ňom kritériá pohlavia, veku, ale aj podiel na zveľaďovaní spoločného majetku rodiny (Švecová, 1977 : 50 – 60).

Historický vývin roľníckej rodiny na Slovensku podmienil špecifický vzťah predkov a potomkov k majetku rodiny. Zatiaľ čo v západných oblastiach Rakúsko-Uhorska sa už od 16. storočia uplatňovalo v dedičskom práve prvorodenstvo syna a vyplácanie ostatných detí, v Uhorsku existoval úzus reálnej a rovnej delby len medzi synov, ktorý napriek zákonom z rokov 1840 a 1848 zrovnoprávňujúcich v dedičskom konaní i dcéry pôsobil na Slovensku až do roku 1947. Vtedy bola delba roľníckej pozostalosti zákonne obmedzená stanovením najnižšej deliteľnej výmery. Pri malých výmeroch poľnohospodárskej pôdy, samozrejme, existoval problém rentabilnosti hospodárenia na nehnuteľnom majetku roľníckej rodiny i predtým. Jedným zo spôsobov jeho riešenia bolo oddialenie delby majetku v generácii bratov, t. j. v existencii tzv. bratskej rodiny, ktorá hospodárila spoločne. V ďalšej generácii sa však delba majetku už obyčajne uskutočnila (Švecová, 1977 : 94 – 108).

Takúto rodinu opisuje v próze *Mocnár* B. Slančíkova-Timrava: „...doma u Stropkov je tiež ľudu veľa, traja bratia bývajú v jednej chyži. Tri gazdiné varia, tri rodiny sú spolu. Už sa čajsi nespracú do domu.“

Trieštenie pôdneho fondu a z toho vyplývajúca nízka efektívnosť hospodárenia sa museli prejavovať i v osobnej spotrebe členov roľníckej rodiny. Názorne to bolo vidieť v stravovacom systéme. O skladbe stravy na Kysuciach v 30. rokoch 20. storočia píše I. Hálek: „*Raňajky, obed a večera – zemiaky a kapusta. To boli jediné dary trpasličích gazdovstiev, polí, skôr záhonov, ako sa i volali. Chleba nebolo. Boli len akési pagáče z múky, ku ktorej bola primiešaná múka kukuričná. Nebolo zväčša soli a mnohí používali na varenie sol' denaturovanú, určenú pre lichvu*“ (Slavkovský, 2009 : 123 – 142).

Veľmi dôležitým sociálnym fenoménom života a dejín slovenského vidieka v minulosti bolo sezónne a trvalé vysťahovalectvo. Najstaršie historické doklady o pracovnej migrácii pochádzajú zo 17. storočia. Jej príčiny treba hľadať v zlých hospodársko-sociálnych pomeroch, v ktorých žilo obyvateľstvo horských a podhorských oblastí Slovenska v období feudalizmu, ale ešte aj v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia. Nízka rentabilita poľnohospodárskej prvovýroby, spôsobená zlými pôdno-klimatickými podmienkami, ale predovšetkým malé, rozdrobené hospodárstva nemohli užiť početné rodiny, ktoré boli prinútené hľadať si živobytie mimo rodnej obce. Extenzívne poľnohospodárstvo a vzrastajúca populácia si vyžadovali neustále zvyšovanie osevných plôch. Nová pôda sa získavala na úkor lúk a pasienkov. Oravský župan v jednom zo svojich hlásení v roku 1921 píše: *„Rozkúskovanosť zemi ide tak ďaleko, že 5 – 6 jutrový majetok je rozparcelovaný na tridsať i viac zemičiek. Pasienky sú bez opatery, dobrá tráva hynie a ustupuje bezcenným druhom rastlín. Pohľad na veľkú časť týchto pasienkov je nesmierne smutný. Tu potom nemôže byť interes o pokrok, lebo ho nemožno zavádzať na drobných zemičkách. Roľníka treba častejšie zaviesť do západných krajov našej republiky, na Moravu a do Čiech, aby na vlastné oči videl, ako sa tam gazduje, a autopsiou dostal chuť k pokroku a k lepšiemu hospodáreniu“* (Hromádka, 1934: 130). Je zaujímavé, že niektorých vtedajších národohospodárov odchod lacnej pracovnej sily nezaujímal, lebo *„ľudská sila sama o sebe nemá cenu, cenu dosiahne len upotrebením. Vysťahovalectvo by bola škoda vtedy, keby preč odchádzali potrebné pracovné sily. Biedu obyvateľstva plodí neprimerane rýchle rozmnožovanie“* (Slavkovský, 1971 : 157).

Z dobových pamätí a rukopisov možno zrekonštruovať celkom presný obraz sociálnej situácie sezónnych robotníkov. O celej hornej Orave v tomto období platilo to, čo o jednej jej obci napísal A. Granatier: *„Nebyť vysťahovalectva najprv na Dolniaky, potom do Slavónie a do Ameriky, ani jedna obec by nemohla dať chleba generáciám, ktoré sa tu narodili“* (Slavkovský, 1971 : 156).

Veľa sezónnych robotníkov zo Slovenska pracovalo v Budapešti. J. Galecký z Vitanovej vo svojich pamätiach píše: *„Keď sa písal rok 1844, kolovalo v našej obci o práci v Budapešti. Povrávalo sa nielen u nás, ale v celom okolí. Chudoba sa hrnula cez náš chotár za prácou. Pár ovsených kabáčov a ku nim niečo masielka alebo pár vajčiek, kústik slaninky, dva šestáky do vačku, handričky na chrbát, krpce do ruky a to bolo všetko. Chlapi robili pri lešení, šalovaní a te-*

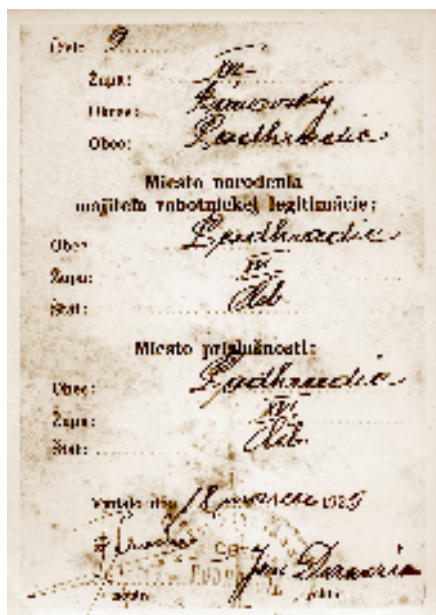
sárske roboty, dievčatá miešali a nosili maltu. Bývali v jednej izbe ôsmi. Mali urobené priče z dosák, na nich slamu a tak spali. Chlapi na jednej, ženy na druhej strane“ (Slavkovský, 1971 : 158 – 159).

Čoraz častejšie sa vtedy začala využívať lacnejšia pracovná sila žien a detí. Typickým príkladom boli oravské deti zamestnané v budapeštianskych tehelniach. Veľký ohlas to malo i vo vtedajšej slovenskej tlači. *Slovenský týždenník* o nich vtedy napísal: „Z Hruštína i Badína aj z okolitých obcí oravských v húfoch lifrujú slovenské deti, ktoré ešte ani len v susedných obciach neboli, už ich od rodičov odtrhnú a do ťažkej, úmornej práce ženú. Agenti urobia s rodičmi zmluvu, že dajú dieťa od marca do novembra (sezóna v tehelniach) na fabričnú robotu za 16 korún mesačnej pláče. Deväť-desiatročné deti ešte akiste nevychodili šesť tried, ktoré zákon požaduje. Pracovné knižky už majú. Teraz lekár pozrie, či sú práceschopné. Pravdaže ich uzná za schopné všetky. Ale len pozrime na tie zvädlé, vráskovité deti, ktorým tvár veru neprežrádza zdravosť a rozvitosť. A pozrime sa len do tých krvou podliatych očí, na ktoré už udrela svoju pečat' strašná nákaza – trachom“ (Slovenský týždenník, 1911, č. 48, 3). „Mäso z vlastného mäsa, kosť z vlastnej kosti dávate na trh, deti svoje si nevážite ani tak, ako ceníte si prasce, ktoré mienite prichovať“ („Kto ochráni neviniatka“, Národné noviny, 1892, č. 94, 98 a 110).

Veľké sťahovanie oravských sezónnych robotníkov do Maďarska sa začínalo vždy na jar. Právny zástupca oravského panstva ho opisuje takto: „Len čo jarné práce skončili, začína sa sťahova-

Na trhu s oštiepkami. Nelokalizované. K. Plicka.

Legitimácia poľnohospodárskeho robotníka.
Podhradie. T. Ševčíková..

nie ludu. Vtedy vidíme vo väčších-menších skupinách bledolícich mládencov a dievčatá, ba často aj dvanásť-štrnásťročné deti, pod vedením svetaskúseného, ráznejšie vyzerajúceho, za vojaka neodvedeného, staršieho mužského a skúsenej, vážnej matróny, ako idú s ľahkým batohom na chrbte, rýchlym krokom, hvízdajúc si, spievajú a žartujú na Ružomberok, odkiaľ letia ‚parným vozom‘, chudáci do zaslúbenej zeme, ak, pravda, nemusia ísť celú cestu pešo.“ Odkázanosť sezónnych robotníkov na milosť a nemilosť zamestnávateľov dokazujú i pamäti maďarského veľkostatkára Alexandra Millhoffera: „Ak má niekto chuť a čas, pôjde koncom novembra do niektorej z hornouhorských žúp, napríklad na Oravu, tam sa zastaví v niektorej dedine a vypytuje sa na robotníkov. Ak by v prvej dedine nedostal, určite mu ukážu cestu do niektorej najbližšej obce, kde dostane robotníkov v ľubovoľnom počte“ (Arató, 1953 : 273, 465).

Jednoduchšie to nemali ani slovenskí roľníci, ktorí upriamili svoju pozornosť na Dolnú zem (územie na pomedzí dnešného Maďarska, Rumunska, srbskej Vojvodiny a chorvátskej Slavónie). Počiatky trvalej migrácie slovenského obyvateľstva do tohto priestoru sa začali už v 17. storočí. Jej posledná etapa doznievala

až v druhej polovici 19. storočia. Pre týchto kolonistov sa zaužívalo pomenovanie dolnozemskej Slováci. Predstavu, ako sa začínal ich život v novej domovine, si možno urobiť na základe františkánskej kroniky v Našiciach (Chorvátsko), z ktorej sa dozvedáme, že v roku 1880 sa kľčovisko (*krčevina*) medzi cestami, ktoré vedú do Džakova a Osijeku, rozdelilo prisťahovaným Slovákom. Podobne prebehla kolonizácia aj v susedných obciach. Kolonisti pochádzajúci z Čadce, Starej a Novej Bystrice, Riečnice a Terchovej tu museli zo začiatku ťažko pracovať v lesoch. Kronikár vtedy zapísal: „...*tak sa tento biedny národ, ktorý sa chcel zbaviť chudoby doma, dostal ešte do horších podmienok, než dúfal.*“ Celé našické okolie bolo bohaté na lesy, ktoré prisťahovalci postupne premieňali na ornú pôdu a z bývalých drevorubačov sa stávali roľníci, ktorí si vyrobenú zem prenajímali od zemepána do árendy (Ušák, 1978).

Sociálny systém vidieckej komunity na Slovensku bol ešte aj na začiatku 20. storočia prevažne súhrnom roľníckych rodín (hospodárstiev). Medzi nimi prebiehali rôzne ekonomické výmeny, ktoré boli kombináciou trhového a komunitného modelu. Napriek ťažkej práci roľníka a jeho závislosti od pôdy, často jedinom výrobnom prostriedku, prinášali tieto výmeny spolu s príbuzenskými vzťahmi a inštitúciou susedstva zvláštnu atmosféru do medziľudských vzťahov a spôsobu života, ktorá je charakteristická pre roľnícke civilizácie všeobecne. Veľmi dobre ju vystihol americký publicista G. Easterbrook: „*Jedným z najvýraznejších kultúrnych rozdielov medzi roľníkmi a ľuďmi z mesta je, že roľníci žijú v prostredí, kde všetci robia v podstate rovnakú prácu. Všetci sú buď roľníci, alebo zaisťujú služby, ktoré roľníci potrebujú. Aby mohli byť skutočnými kapitalistami, museli by svojich susedov považovať za úhlavných nepriateľov. A tak si to vynahrádzajú tým, že považujú poľnohospodárstvo – t.j. obrábanie pôdy, nie predaj konečných výrobkov – za svoje poslanie. Toto myslenie odráža dobrosrdečnosť a vedomie spoločného cieľa, ktoré tak obdivujeme na vidieckom živote. Spoločné prežívanie každodenných radostí i starostí kolektívneho úsilia patrí k najpôsobiavejším aspektom vidieckeho života. Obhajcovia poľnohospodárstva často tvrdia, že kolektívna súdržnosť vidieka by sa mala za každú cenu zachovať. Vidiecky život tvorí duchovný príklad, ktorého hodnota je väčšia ako akékoľvek ekonomické meradlo*“ (Easterbrook, 1986). Predpokladám, že s jeho názorom by súhlasili aj všetky osobnosti uvedené v tejto publikácii, ktoré sa „fenomén roľníctva“ na Slovensku snažili pochopiť a uchovať jeho hodnoty.

Literatúra

- ALJJEVOVÁ, D., 1994: „Zbežvýznamňovanie ľudského života ako generačný problém“. In: *Sociológia*, 26, č. 3, s. 207 – 217.
- APÁTHY, Š. – HYČKO, J., 1960: Výstava Slovenská dedina kedysi a dnes v SNM. In: *Sborník Slovenského národného múzea XLVI – LIV*, s. 199 – 203.
- ARATÓ, E., 1953: K hospodárskym dejinám Slovenska od roku 1849 – 1900. *Historický časopis* 1, s. 229 – 278, s. 431 – 504.
- BAUMAN, Z., 2002: *Úvahy o postmoderní dobe*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON)
- BENEŠ, B., 2000: „Hodnotové interference človek – spoločnosť – ľudová tradícia“. In: *Tradičná kultúra a generácie*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, s. 78 – 101.
- BENŽA, M., 1998: *PhDr. Ján Mjartan, DrSc. (1902 – 1996). Personálna bibliografia*. Martin : Matica slovenská.
- BOTÍK, J., 2007: *Etnická história Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo LÚČ.
- BOURDIEU, P., 1998: *Teorie jednání*. Praha, s. 16, 27.
- BRIŠKA, R., 1937: *Problémy reagrarizácie*. Bratislava : Roľnícka osveta.
- BUCHTA, S., 1995: „Súčasný premeny slovenského vidieka“. In: *Zborník Slovenskej akadémie pôdohospodárskych vied „Neproduktívne funkcie poľnohospodárstva a ich miesto v agrárnej politike“*. Nitra, s. 34 – 41.
- BAUCH, V., 1984: *Dve etapy života slovenskej dediny*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- ČAPLOVIČ, J., 1975: *O Slovensku a Slovákoch*. Zostavila, poznámky a doslov napísala V. Urbancová . Bratislava.
- ČAPLOVIČ, J., 1997: *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Z rukopisu preložil, poznámky a doslov napísal R. Brtáň. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Československá vlastivěda, díl II., Člověk*. Praha 1933.
- Československá vlastivěda, díl III. Lidová kultura*. Praha : Orbis 1968.
- DANGLOVÁ, O., 1999: Zmena antropologickej situácie v prítomnosti. In: *Tradícia, etika a civilizačné zmeny*. Ed. K. Jakubíková. Bratislava : Katedra etnológie FiF UK, s. 46 – 51.
- DANGLOVÁ, O. a kol., 2005: *Vidiek v procese transformácie*. Bratislava : Ústav etnológie SAV.
- Dejiny Európy*, 1992: Ed. F. Delouche. Bratislava : Mladé letá.
- Dejiny hmotné kultury I.* (1, 2), 1985: Vedúci autorského kolektívu J. Petráň. Praha : Státní pedagogické nakladatelství.
- Dejiny Slovenska V. (1918 – 1945)*, 1985: Ed. S. Cambel. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Wien 1894.

- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1, 2*. 1995: Vedúci autorského kolektívu J. Boťtik a P. Slavkovský. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV – NÚ SAV.
- EASTERBROOK, G., 1986: Americké земедělství dnes. In: *Spektrum*, 54, s. 2 – 10.
- FILOVÁ, B., 1960: K niektorým aktuálnym metodologickým otázkam národopisnej vedy. In: *Slovenský národopis*, 8, č. 2, s. 177 – 185.
- FILOVÁ, B., 1978: Miesto pôsobenia tradícií v spôsobe života súčasnej slovenskej vidieckej rodiny. In: *Slovenský národopis*, 26, č. 2, s. 269 – 277.
- FROLEC, V., 1978: Čtvrtstoletí časopisu Slovenský národopis. In: *Slovenský národopis*, 26, č. 1, s. 3 – 38.
- FROLEC, V., 1992: Kulturní prostor střední a jihovýchodní Evropy: dimenze lidové kultury. In: *Ethnologia Europae Centralis*, Brno, s. 11 – 23.
- HAPÁK, J. – MĚSÁROŠ, J., 1992: Hospodársky vývin Slovenska v období nástupu kapitalizmu 1850 – 1867. In: *Dejiny Slovenska III*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 111 – 207.
- HIRNER, A., (1953 – 1955) 2004: *Denníky sociológov 1*. Bratislava : Sociologický ústav SAV. Eds. L. Turčan, R. Klobucký.
- HOLEC, R., 1991: *Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV.
- HOLEC, R., 2004: Veda na Slovensku a prijímanie nových vedeckých teórií. In: *Slovensko v 20. storočí, prvý zväzok: Na začiatku storočia 1901 – 1914*, s. 215 – 220.
- HORVÁTH, P., 1962: K dejinám pestovania obilnín na Slovensku v 16. – 18. storočí. In: *Agrikultúra*, 1, s. 27 – 41.
- HORVÁTH, P., 1963: *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV.
- HORVÁTHOVÁ, E., 1973: Hlavné smery a činnosť Národopisného ústavu SAV od založenia Slovenskej akadémie vied. In: *Slovenský národopis*, 21, č. 2, s. 169 – 181.
- CHMEL, R., 2007: Prispôsobivý národ prichádza k majetku. In: *SME Fórum*, 16, 6, s. 29 – 30.
- JANČÁŘ, J., 2006: Vědecký národopis a společenská praxe. In: *Od lidové písně ke evropské etnologii*. Eds. J. Pospíšilová – J. Nosková. Brno : Etnologický ústav AV ČR.
- JANŠAK, Š., 1932: Slovensko v dobe uhorského feudalizmu; Hospodárske pomery od r. 1514 do r. 1848. Bratislava.
- KADLEČÍK, D., 2007: Kolektivizácia poľnohospodárstva a jednotné roľnícke družstvo ako sociálny jav na slovenskej dedine v druhej polovici 20. storočia. In: *Slovenský národopis*, 55, č. 1, s. 33 – 65.
- KAHOUNOVÁ-DRÁBIKOVÁ, E., 1979: Odras poľnohospodárskej ekonomiky v zmenách ľudovej kultúry družstevnej dediny. In: *Slovenský národopis*, 27, s. 230 – 242.
- KAMENEC, I., 1988: Slovenský kultúrny front v revolúcii. In: *Dejiny Slovenska VI*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 197 – 206.
- KAMENEC, I., 2004: Hlavné trendy vývoja slovenskej kultúry v kontexte spoločenského a politického života za predmnichovskej republiky. In: *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 445 – 461.
- KILIÁNOVÁ, G., POPELKOVÁ, K., VRZGULOVÁ, M., ZAJONC, J., 2001: Slovensko a Slováci v diele „Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom“. In: *Slovenský národopis*, 49, s. 5 – 31.
- KLEMENTIS, E., 1970: *Účasť Matice slovenskej na národopisnom a folkloristickom výskume Slovenska*. Martin : Matica slovenská.
- KMEŤ, A., 1875: *Hospodár na Slovensku*. Martin : Matica slovenská.

- KON, S. J., 1976: „Problémy medzigeneračnej transmisie kultúry v období vedecko-technickej revolúcie“. In: *Slovenský národopis*, 24, č. 4, s. 501 – 513.
- KOVÁČ, D., 1986: Literatúra. In: *Dejiny Slovenska IV*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 382 – 386.
- KRIŽKO, P., 1891: Tkáčstvo. In: *Slovenské pohľady*, s. 534.
- KRIŠTEK, I., 1989: Výstavy a expozície Slovenského národného múzea – Etnografického ústavu v Martine s tematikou socialistickej výstavby poľnohospodárstva na Slovensku. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXIII, Etnografia 30*, s. 55 – 73.
- KUČERA, M., 1974: *Slovensko po páde Velkej Moravy*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV.
- KUŠNER, P. I., 1952 : K etnografickému studiu kolchozního roľníctva. In: *Český lid*, 39, č. 5 – 6, s. 117 – 120.
- LAPKA, M. – Gottlieb, M., 2000: *Roľník a krajina. Kapitoly ze života soukromých roľníků*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- LE GOFF, J., 2007: *Paměť a dějiny*. Praha : Nakladatelství ARGO.
- LICHARD, D. G., 1858: Prošba k přátelům hospodářsko-průmyslového vzdělání našeho lidu. In: *Slovenské noviny*, č. 1.
- LICHARD, D. G., 1873: Stroje hospodářské u menších gazdov. In: *Obzor*, 9, 13.
- LICHARD, D. G., 1882: Srp či kosu k žatve. In: *Obzor*, 20, s. 157.
- LIPTÁK, L., 1999: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV.
- MASLOVOVÁ, G. S., 1952: Kultúra a život na jednom z kolchozov Podmoskovska. In: *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, X, s. 5 – 23, X, s. 313 – 339.
- MEDVECKÝ, K., 1924: Andrej Kmeť. Martin
- MELICHERČÍK, A., 1950: Československá etnografia a niektoré jej úlohy pri výstavbe socializmu. In: *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, IX, s. 25 – 36.
- MELICHERČÍK, A., 1952: Sovietska etnografia – náš vzor. In: *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, X, s. 5 – 23.
- MELICHERČÍK, A., 1959: Pavol Dobšinský. Portrét života a dielo. Bratislava.
- MÉSÁROŠ, J., 1992: Kultúrne pomery Slovákov v období Bachovho režimu. In: *Dejiny Slovenska III*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 244 – 261.
- MÉSÁROŠ, J., 1992: Matica slovenská a slovenské osvetové a vedecké úsilia. In: *Dejiny Slovenska III*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 588 – 596.
- MICHÁLEK, J., 1957: Náhlady a spolupráca P. J. Šafarika a J. Kollára v oblasti ľudovej slovesnosti. In: *Slovenský národopis*, 5, s. 453 – 490.
- MICHÁLEK, J., 1975: Ludová kultúra. Predhovor. In: *Slovensko. Lud – II. časť*. Bratislava : Obzor, s. 733 – 739.
- MICHÁLEK, J., 1989: K premenám hodnotových orientácií slovenských roľníkov v procese kolektivizácie poľnohospodárstva. In: *Zborník Slovenského národného múzea – Etnografia*, LXXXIII, 1989, s. 87 – 106.
- MJARTAN, J., 1951: Práca sovietskych etnografických múzeí. In: *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, X, s. 351 – 360.
- MJARTAN, J., 1952: Niektoré otázky národopisného výskumu družstevnej dediny. In: *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, XI, s. 5 – 17.
- MJARTAN, J., 1953: Prvý výskum ľudovej kultúry na družstevnej dedine. In: *Slovenský národopis*, I, s. 253 – 261.
- MJARTAN, J., 1955: Jubileum česko-slovenskej spolupráce v národopise. In: *Slovenský národopis*, 3, s. 450 – 460.
- MJARTAN, J., 2006: Z minulosti Národopisného ústavu SAV (Úvod napísal a do tlače pripravil Peter Slavkovský). In: *Etnologické rozpravy*, č. 2, s. 214 – 257.

- Národopis ČSR. *Československá vlastivěda, rada II, národopis*. Praha 1936.
- MORAVCOVÁ, M., 2006: Politický národopis v pojetí Lubora Niederla a Karla Chotka. In: *Od lidové písně k evropské etnologii*. Eds. J. Pospíšilová – J. Nosková. Brno : Etnologický ústav AV ČR.
- NOVÁKOVÁ, K., 2007: Kolektivizácia a prvé roky fungovania JRD očami kronikárov. In: *Malé dejiny veľkých udalostí III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy*. Ed. Z. Profantová. Etnologické štúdie 14. Bratislava : Ústav etnológie SAV, s. 135 – 148.
- PASJAR, Š., 1953: *D. G. Lichard šíriteľ vzdelanosti a pokroku*. Martin.
- PETRÁŇOVÍ, J. a L., 2000: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha : SET OUT 2000.
- PISCA, L., 1984: Zmeny spôsobu života vidieckej populácie. In: *Sociológia*, 16, s. 176 – 192.
- PIŠŤ, M. – MIŠIANIK, J.: 1962: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Osveta.
- PIŠŤOVÁ, I., 1970: Pavol Sochán (1862 – 1941). In: *Vlastivedný časopis*, 19, č. 4, s. 169 – 174.
- PODOLÁK, J., 1952: Druhá celoštátna konferencia etnografov v Prahe. In: *Národopisný zborník Slovenskej akadémie vied a umení*, XI, s. 365 – 381.
- PODOLÁK, J., 1953: Národopisná činnosť Muzeálnej slovenskej spoločnosti. In: *Slovenský národopis*, 1, s. 23 – 51.
- PODOLÁK, J., 1955: K doterajším výsledkom národopisného výskumu družstevnej dediny na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, 3, s. 268 – 277.
- PODOLÁK, J., 1956: Desiat rokov slovenského národopisu (1945 – 1955). In: *Slovenský národopis*, 4, s. 421 – 447.
- PODOLÁK, J., 1958: Andrej Kmeť (k 50. výročiu smrti). In: *Slovenský národopis*, 6, s. 337 – 346.
- PODOLÁK, J., 1965: Pestovanie poľnohospodárskych plodín a chov hospodárskych zvierat na Slovensku od polovice 19. do polovice 20. storočia. In: *Agrikultúra*, 4, s. 29 – 77.
- PODOLÁK, J., 1969: Poľnohospodárstvo a pastierstvo. In: *Horehronie. Kultúra a spôsob života ľudu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 15 – 173.
- PODOLÁK, J., 1985: Muzeálna slovenská spoločnosť a jej miesto v národných dejinách. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXIX – Etnografia* 26.
- PODOLÁK, J., 1989: Poľnohospodárstvo na Slovensku ako predmet etnografického výskumu. In: *Zborník Slovenského národného múzea*, 83, *Etnografia* 30, s. 13 – 54.
- PODOLÁK, J., 2003: Etnológia na Slovensku v 20. storočí – Etapy jej vývoja. In: *Ethnologia Actualis Slovaca*, 3, s. 9 – 58.
- PODRIMAVSKÝ, M., 1986: Osveta a tlač. In: *Dejiny Slovenska IV*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 376 – 386.
- PODRIMAVSKÝ, M., 1992: Veda, osveta. In: *Dejiny Slovenska III*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 751 – 756.
- POTAPOV, L. P., 1952: Hlavné otázky etnografickej expozície v sovietskych múzeách. In: *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, X, s. 341 – 350.
- PRANDA, A., 1978: Formovanie nového systému hodnotových orientácií na súčasnej slovenskej dedine. In: *Slovenský národopis*, 26, s. 235 – 249.
- PRANDA, A., 1979: Národopisný výskum kultúry družstevnej dediny (problémy, metódy, ciele). In: *Slovenský národopis*, 27, s. 209 – 229.
- PRANDA, A., 1981: Zmeny myslenia a postojev človeka na súčasnej slovenskej dedine. In: *Národopisné informácie*, č. 3, s. 39 – 48.
- PRANDA, A., 1983: Socializácia dediny a zmeny jej myslenia. In: *Socializace vesnice a proměny lidové kultury II*. Ed. V. Frolec. Uherské Hradiště, s. 35 – 44.

- PRANDA, A., 1985: Tradičné a súčasné aspekty hodnotenia vzťahu človeka k práci na slovenskej dedine. In: *Slovenský národopis*, 33, s. 337 – 349.
- PRAŽÁK, V., 1947: Úkoly a organizácie slovenského národopisu v prítomné době. In: *Národopisný sborník*, VIII. č. 1, s. 1 – 21.
- RATICA, D., 1991: „Úvod“ In: *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Bratislava : Ústav etnológie SAV.
- RATICA, D., 1992: „Kulaci“ a proces združstevňovania na slovenskej dedine. In: *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. Ed. D. Ratica, Bratislava : Národopisný ústav SAV, s. 24 – 31.
- REBRO, K., 1968: Agrárne reformy v habsburskej monarchii od začiatku 18. storočia do roku 1848 s osobitným zreteľom na Slovensko. In: *Historické štúdie* 13. s. 5 – 28.
- ROŠKO, R., 2000: *Slovensko na konci tisícročia*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV.
- RYBECKÝ, M., 1966: Úsilie A. Kmeťa o organizovanie slovenského vedeckého života. In: *Múzeum*, 11, č. 4.
- SASINEK, F., 1885: Všimajme si etnografie. In: *Národné noviny*, 16, č. 90.
- SOCHÁŇ, P., 1891: Návod na zbieranie etnografického materiálu Slovenska. In: *Národné noviny*, č. 48, 49, 50.
- SLAVKOVSKÝ, P., 1973: Niektoré etnografické aspekty v diele D. G. Licharda. In: *Slovenský národopis*, 21, s. 103 – 114.
- SLAVKOVSKÝ, P., 1985: Socialistická kolektívizácia poľnohospodárstva a jej odraz v spôsobe života slovenskej dediny. In: *Slovenský národopis*, 33, s. 323 – 336.
- SLAVKOVSKÝ, P., 1986: Socialistické združstevňovanie poľnohospodárstva a jeho vplyv na formovanie vidieckej rodiny. In: *Slovenský národopis*, 34, s. 543 – 552.
- SLAVKOVSKÝ, P., 1988: *Roľník a jeho práca*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV.
- SLAVKOVSKÝ, P., 1989/a: Vzťah roľník – pôda ako problém kultúrnej tradície. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXXXIII, Etnografia* 30, s. 75 – 86.
- SLAVKOVSKÝ, P., 1989/b: Roľnícka rodina na Slovensku ako sociálna skupina. In: *Vlastivedný časopis XXXVIII*, s. 76 – 80.
- SLAVKOVSKÝ, P., 1990: Intenzita zavádzania továrensky vyrobeného náradia a strojov r. 1895. In: *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, Národopisný ústav SAV, Slovenská kartografia. Ed. S. Kovačevićová.
- SLAVKOVSKÝ, P., 1993: História jedného družstva. In: *Slovenský národopis*, 41, č. 1, s. 69 – 79.
- SLAVKOVSKÝ, P., 2000: Tradičná agrárna kultúra. In: *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 13 – 61.
- SLAVKOVSKÝ, P., 2002/a: *Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v čase*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV.
- SLAVKOVSKÝ, P., 2002/b: „Spoločensko-politické zmeny na Slovensku po roku 1989 a ich dopad na ľudí v družstevnej poľnohospodárskej prvovýrobe“. In: *Tradícia a spoločensko-politické zmeny na Slovensku po 2. svetovej vojne*. Bratislava : STIMUL, s. 77 – 88.
- SLAVKOVSKÝ, P., 2005: Životné stratégie ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou na Slovensku v 20. a 21. storočí. In: *Slovenský národopis*, 53, č. 2, s. 119 – 133.
- SLAVKOVSKÝ, P., 2006: Vedecké syntézy druhej polovice 20. storočia – výzvy i limity (Etnografický atlas Slovenska, Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry). In: *Etnologické rozpravy*, č. 1, s. 16 – 29.

- SLAVKOVSKÝ, P., 2008: Sociálne a kultúrne súvislosti života generácií vidieckých spoločností na Slovensku v 20. storočí. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine CII – Etnografia* 49, s. 9 – 19.
- SLAVKOVSKÝ, P., 2009/a : Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV.
- SLAVKOVSKÝ, P., 2009/b: Kolektivizácia poľnohospodárstva na Slovensku ako predmet etnologického a muzeologického výskumu v 50. rokoch 20. storočia (historicko-kultúrne kontexty). In: *Slovenský národopis*, 57, č. 4, s. 429 – 443.
- SLOVENSKO. *Lud – II. časť*. 1975: Ed. B. Filová. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor.
- SOCHÁŇ, P., 1930: *Starobylé zvyky slovenských roľníkov pri poľnej práci*. Bratislava : Slobodné učenie sedliacke.
- ŠTEFÁNEK, A., 1944: *Základy sociografie Slovenska*. Bratislava : SAVU.
- ŠVECOVÁ, S., 1990: Tri razy o tradícii. *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica*, 1/ 1990. *Studia Ethnographica* VI., s. 9 – 18.
- ŠVECOVÁ, S., 1992: Etnografické skupiny a oblasti na Slovensku. In: *Ethnologia Europae Centralis*, 1, s. 25 – 34.
- ŠVECOVÁ, S., 1997: Rodina a dedina. In: *Tradičie roľníckej rodiny*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 50 – 60.
- TIBENSKÝ, J., 1954: *Juraj Fándly. Výber z diela*. Bratislava.
- TIBENSKÝ, J. – URBANCOVÁ, V., 2003: *Slovensko očami Európy 900 – 1850*. Bratislava : Vydavateľstvo Academic Electronic Press.
- TOFFLER, A. – TOFFLEROVÁ, H., 1996: *Utváranie novej civilizácie. Politika Tretej vlny*. Bratislava : Vydavateľstvo OPEN WINDOWS.
- URBANCOVÁ, V., 1964: *Návod na etnografický výskum slovenského poľnohospodárstva. Obrábanie pôdy a pestovanie obilnín*. (Edícia SNS pri SAV) Zvolen : Vlastivedné múzeum.
- URBANCOVÁ, V., 1970: *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV.
- URBANCOVÁ, V., 1975: Poľnohospodárstvo a chov dobytky. In: *Slovensko 3. Lud – II. časť. Ludová kultúra*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, s. 775 – 800.
- URBANCOVÁ, V. 1983: Koncepcia dejín slovenskej etnografie. In: *Slovenský národopis*, 31, 1, s. 57 – 76.
- URBANCOVÁ, V., 1987: *Slovenská etnografia v 19. storočí. Vývoj názorov na slovenský ľud*. Martin : Matica slovenská.
- URBANCOVÁ, V., 1992: O význame osobnosti pre disciplínu. In: *Národopisné informácie*, č. 1, s. 63 – 67.
- URBANCOVÁ, V., 1995: J. Bodnár. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Vedúci autorského kolektívu J. Botík a P. Slavkovský. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV – NÚ SAV, s. 43.
- VÁCLAVŮ, A., 1999: *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*. Praha : Vysoká škola ekonomická. Studie z hospodářských dějin.
- VÁLKA, M., 2010: Biografický slovník evropské etnologie v kontextu české a slovenské oborové lexikografie. In: *Etnologické rozpravy*, 1 – 2, s. 98 – 107.
- VOROBEJEV, N. I., 1952: K otázce o etnografickem studiu kolchozního rolnictva. In: *Český lid*, 39, č. 5 – 6, s. 120 – 122.
- WALLERSTEIN, I., 1998: *Kam směřují sociální vědy*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- UŠÁK, V., 1978: *Slováci v Chorvátsku: Historický náčrt*. Cleveland, Rím : Slovenský ústav.

Peasant's World

The Agrarian Culture of Slovakia as a Subject of Ethnographic Research

A relatively large amount of attention has been devoted to the problem of agriculture in European ethnography. In Slovakia, too, questions concerning agrarian culture are some of the most researched. This was a reaction not only to European gnoseological trends, but stemmed mainly from a need to clarify the significance of agriculture as the basic condition for the development of traditional folk culture on our territory. We can date back the creation of a special scientific branch – agrarian ethnology – to the second half of the twentieth century. However, interest in this subject can be found in Slovak science much earlier.

This book paints a picture of the interest in the peasant and his work in Slovakia during the period of the industrial revolution in Europe, and the development of modernisation in agrarian culture linked to it. It observes that fundamental changes in the development of agrarian culture in Slovakia could only be achieved during that period by matching up socio-economic and political conditions. The efforts of Slovak intellectuals had little influence on their implementation. The work of S. Tešedík, J. Fándly, J. Čaplovič, D. G. Lichard and others was, however, to be of great importance for future agrarian-ethnographic studies, since they reproduced the image of the period and its place in the general currents of the time with intimate knowledge of the material. The literary orientation of personalities from the Štúr period was the reason why in their attempt to establish as many ethnic particularities as possible in the culture of the Slovak nation they concentrated mainly on its spiritual culture and folklore. It was only the foundation of *Matica slovenská* in August 1863 that in theory created the conditions for researching and collecting evidence of the way of life of folk as a social class. *Matica* was supposed to encourage and organise the cultural, scientific, collecting and publishing activities of its members and of the general Slovak public. As it turned out, however, *Matica's* opportunities for developing the “Slovak national science” were very limited – it had no laboratories or in-house scientists. It could only support the scientific efforts of individuals, mostly amateurs, active across the whole country.

In the field of ethnography and folk studies, attention was focused on the research and collection of material on the physical and spiritual culture of the people. The significance of both scientific disciplines was amplified by the needs of the struggle for national defence, since the results of their research were supposed to support theses of the historical, national and cultural specificity of Slovaks. Some of the leading researchers and collectors of ethnographic material were P. Sochán, J. L. Holuby A. Kmef, J. Petrikovich, A. P. Záturecký, A. Halaša, Š. Mišík and L. V. Rizner.

The expansion in the interest in expressions of material culture in the Matica period was also linked to the idea of museum building. P. Dobšínský's challenge to collect "Slovak treasures" was of great benefit at that time, among which items he counted objects of material culture, including detailed descriptions of the peasant and shepherd ways of life.

In the 1880s, the Slovak historian F. V. Sasínek followed his line of thought, reminding contemporary collectors of folklore and folk customs that their limited selection was impoverishing the image of its way of life by omitting expressions of material culture. Sasínek's demand to use a historical method in ethnographic research was of significant importance in moving forward theoretical thought in nineteenth-century Slovak ethnography.

F. V. Sasínek found a passionate advocate of his opinions in the person of A. Kmeť, who at the turn of the twentieth century was one of the leading figures of research into nationhood in Slovakia. The foundation of the Slovak Museum Society and the construction of a museum in Martin was the main fulfilment of his scientific and organisational work. In this, he laid out conditions for the activity of further researchers in nationhood. In his broad conception of the collection of museum objects, instruments and tools used in agriculture were also included. The activities of A. Kmeť marked the beginnings of the systematic collection of museum artefacts also documenting the development of Slovakia's agrarian culture as an important part of the way of life of its population.

P. Sochán (1862 – 1941) continued agrarian and ethnographic research for the Slovak Museum Society. His instructions for collecting ethnographic material, and above all the photographic evidence of work in the fields are a significant element in the mosaic of the image of the development of an agrarian culture in Slovakia.

At the turn of the twentieth century, there was an increase in interest in Slovakia from scientific and cultural circles in Bohemia. The Slovak presentation at the *Czecho-Slavonic Ethnographic Exhibition* in Prague (1895) was very well received, with leading Czech ethnographers and folklorists of the time (L. Niederle, J. Polívka, Č. Zibrt and others) working in the preparatory committee. The Slovak part of the exhibition was organised by figures of Slovak scientific life: A. Kmeť, J. Sochán and A. Halaša in cooperation with the Živena association. Even though the basis of the exhibition were objects of folk culture representing above all its aesthetic values (folk costumes, embroidery, lace, pottery), various work tools were also exhibited, together with a house from the Orava region and a settlement from Čičmany.

Scientific thought at that time was dominated by ideological points of view which were in conflict with the materialistic approaches in gnoseology and Marxism which was gradually developing. Questions of world view and philosophy in Slovak science began to be addressed from the positions of two opposing class-determined ideologies.

If we compare the inter-war period of Slovak ethnography with the results achieved in this field in Bohemia, Hungary and Poland, we must observe that its level remained behind that of surrounding European countries. Despite the fact that the mosaic image of Slovakia's folk culture and its history was successfully

completed, no ethnographic work was published that could meet the criteria of contemporary European science. There were valiant attempts, but the level of ethnography and folklorism was defined by the limits of the time: an absence of the necessary number of professionally trained ethnographers, little institutional backing and the lack of financial means.

The most commonly represented setting in literature at the beginning of the twentieth century was the Slovak village. In order for the people to become an active power in the national movement, it was imperative to lift it up, both culturally and materially. For this reason, it was necessary to know its life and social relations intimately and closely. This was the task which Slovak literature set itself at the time.

Writers such as J. G. Tajovský, B. Slančíková-Timrava, I. Krasko and M. Kukučín tried to come close to the peasant people, they attempted to enter into the situation of their heroes and understand their lives. Thus in their works, they left behind not only an artistic picture of the rural way of life at the beginning of the twentieth century, but also many ethnographic observations drawn from in real life.

The question of agriculture also appeared in independent chapters of all the contemporary national-historical monographs about villages. The first of these – *Detva* (1895) – was written by K. A. Medvecký. The second monograph was *Cerovo* (1906) by K. Chotek. His arrival in Slovakia from Prague, where he worked as a university professor, increased the specialist level of agro-ethnological research. He incorporated research into agriculture in the projects on which he worked with his students. They were mainly interested in archaic work tools and techniques, as well as agricultural buildings. He was also to thank for the professional preparation of the first graduates of the university study of ethnography in Slovakia. Of these, J. Mjartan and R. Bednárík especially devoted themselves to the question of traditional forms of agriculture.

The work of further Czech specialists was also of great benefit; A. Václavík worked in several Slovak museums. His collecting and observation work resulted in the preparation of the largest monograph of the time, *Podunajská dedina* (Village along the Danube). J. Húsek collected data on traditional forms of agriculture in selected regions of Eastern and Western Slovakia, where he tried to define the Slovak-Ruthenian and Slovak-Moravian ethnic borders. D. Stránska examined agriculture as part of her complex ethnographic research in the village of Dolná Poruba. The departure of Czech specialists from Slovakia during the Second World War was a notable loss for ethnographic research into Slovakia's folk culture at the time.

In the 1940s, a Slovakia-wide research into folk culture was organised by Matica slovenská, part of which was a questionnaire on agriculture. R. Bednárík who approached the problem of agriculture as a museum worker, used the material obtained to prepare a methodical guide for external collaborators. Despite the fact that the war years were not favourable for scientific and museum work, he was able to expand the museum's collections with further items from the area of agrarian culture and the breeding of farm animals and to publish the first

attempt at an ethnographic synthesis of the folk culture of Slovakia – *Slovenskú vlastivedu*. This includes a chapter on popular professions with a focus on the question of shepherding and agriculture.

The first half of the twentieth century saw the culmination of the continual development of agrarian culture and its corresponding social equivalent: the peasant family and the arrangement of the village community. Social and political changes after 1947 marked a significant break in the development of agrarian culture and in the way of life of the rural population. The collectivisation of agriculture, as implemented by the political elite of the time, was perceived as a political and economic problem; social, cultural, psychological issues which could most influence the thinking and acting of a village person were not respected. The lack of comprehension of the cooperative idea and the ideologisation of rural economic issues also had an impact on forming the life strategies of individual generations. Slovak ethnography and museology, as professional scientific disciplines, found themselves at the time in a complicated gnoseological situation, for under the orders of the contemporary political elite, they had to capture and interpret scientifically this process which was very structured socially, from the methodological point of view of historical materialism.

V edícii etnologické štúdie doteraz vyšlo

Etnologické štúdie 1

Folklore in the Identification Processes of Society. Kiliánová, G. – Krekovičová, E. (ed.).

Ústav etnológie SAV, Bratislava 1994.

Etnologické štúdie 2

Soňa Burlasová: Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzählieder. Zväzok 1, I., II., III. A – III. C. E. Krekovičová (ed.)

Ústav etnológie SAV, Vydavateľstvo VEDA, Bratislava 1998.

Etnologické štúdie 3

Soňa Burlasová: Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzählieder. Zväzok 2, III. D, E., IV. – VI. E. Krekovičová (ed.)

Ústav etnológie SAV, Vydavateľstvo VEDA, Bratislava 1998.

Etnologické štúdie 4

Soňa Burlasová: Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzählieder. Zväzok 3, VII. – XI. E. Krekovičová (ed.)

Ústav etnológie SAV, Vydavateľstvo VEDA, Bratislava 1998.

Etnologické štúdie 5

Identita etnických spoločností. Výsledky etnologických výskumov. O. Kiliánová (ed.).

Ústav etnológie SAV, Bratislava 1998.

Etnologické štúdie 6

Dekoratívny prejav – tradícia a súčasnosť.

Ústav etnológie SAV, Vydavateľstvo VEDA, Bratislava 1998.

Zostavovatelia: Oľga Danglová a Juraj Zajonc.

Etnologické štúdie 7

Identity of Ethnic Groups and Communities. The Results of Slovak Ethnological Research. G. Kiliánová – E. Riečanská (ed.).

Ústav etnológie SAV, SAP – Slovak Academic Press, s. r. o. Bratislava 2000.

Etnologické štúdie 8

Traditional Culture as a Part of the Cultural Heritage of Europe. The Presence and Perspective of Folklore and Folkloristics. Z. Profantová (ed.).
Ústav etnológie SAV, Tomáš Pisecký – ARM 333, Bratislava 2003.

Etnologické štúdie 9

Ethnology in Slovakia at the Beginning of the 21th Century: Reflections and Trends. G. Kiliánová, K. Köstlin, R. Stoličná (eds.). Etnologické štúdie 9 and Veröffentlichungen Europäische Ethnologie 24.
Ústav etnológie SAV and Institut für Europäische Ethnologie, Universität Wien, Bratislava – Wien 2004.

Etnologické štúdie 10

Slavistická folkloristika na rázcestí.
Z. Profantová (ed.)
Ústav etnológie SAV, Tomáš Pisecký – ARM 333, Bratislava 2003.

Etnologické štúdie 11

Religiozita a medzikonfesionálne vzťahy v lokálnom spoločenstve.
Z. Beňušková.
Ústav etnológie SAV, Bratislava vo vydavateľstve MERKUR, Bratislava 2004.

Etnologické štúdie 12

Folklor v kontextoch. Zborník príspevkov k jubileu doc. PhDr. Lubice Droppovej, CSc. Hložková, H. (ed.).
Ústav etnológie SAV – Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FFUK – Národopisná spoločnosť Slovenska, Bratislava 2005.

Etnologické štúdie 13

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 I., II.
Zuzana Profantová.
Ústav etnológie SAV – Ústav pamäti národa – ARM 333, Bratislava 2005.

Etnologické štúdie 14

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy. Zuzana Profantová (ed.)
Ústav etnológie SAV, Bratislava 2007.

Etnologické štúdie 15

Od folklórneho textu ku kontextu. Venované pamiatke PhDr. Márie Kosovej, CSc. Eva Krekovičová – Jana Pospíšilová (eds.).
Ústav etnológie SAV Bratislava – Etnologický ústav AV ČR Brno, Bratislava 2006.

Etnologické štúdie 16

Slavkovský, Peter: Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2009.

Každá obdoba vývinu spoločnosti prináša svoje výzvy a limity. Platí to pre vedné disciplíny, vedecké inštitúcie, ale aj spoločnosť, ktorá ich naplňuje. Neopakovateľná konfigurácia individuálnych predpokladov vedcov, stavu ich vedných disciplín i spoločenských podmienok, v ktorých tvorili, určujú ich osobný prínos pri profilácii vývinu vedeckého poznania. Personálny obraz vedy je nielen jej výsledkom, ale aj predurčovačom ďalšieho vývoja. Je preto potrebné pripomínať prínos jednotlivých osobností, vedeckých kolektívov, ale aj celých inštitúcií do histórie vedy. Teda prínos je nielen neodmysliteľným predpokladom formovania samostatného vedeckého odboru, ale dáva mu i potrebu historického kontinuitu.

Peter Slavkovský

